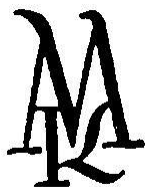

KEMÉNY GÁBOR

VERHOVINA
FELTÁMAD

A RUSZIN SORS KÖNYVE

BUDAPEST, 1939

MEFHOSZ KÖNYVKIADÓ

KÉT IFJÚSÁG

(ELŐSZÓ)

A Mefhosz nemes célt tűzött ki feladatául, amikor Nagy-Magyarország új kereteinek megépítésében részt akar venni és ezt a munkásságát a magyar és kárpát orosz ifjúságnak egymást megismerése, megbarátkozása, egymást megbecsülése, majd a két nép szellemi és lelki összekapcsolódása érdekében — szellemi síkon — e könyv kiadásával kezdi el.

Minden nemzet életében az ifjúság jelenti a jövőt, a nemzeti lét folytatódását.

Általános felfogás szerint a „nemzet“ fogalma jelenti egyúttal a „nemzetest“ fogalmát is, vagyis azt a közösséget, amely az egy nemzethez tartozó egyedek összességét foglalja egybe. Előbbi a lelki, utóbbi pedig a fizikai összesség kifejezője.

A „nemzet“ feladata mindig az, hogy a „nemzetest nek egy meghatározott földterületen biztosítsa az örök-

létet. A nemzettestnek ez az összekapcsolódása a földdel adja az államot, mint keretet és formát a nemzeti lét biztosítására. Ezek kialakítása a nemzetet alkotó erők feladata, így elsősorban az ifjúságé, melynek a kis népek életében kettőzött szerepe van.

A történelem folyamán azonban mindenkor igaznak bizonyult az az örök természeti törvényesség, hogy a „nagy hal megeszi a kis halat“, vagyis a számbelileg erős népek eltíporják a gyengébbeket, holott azt a történelem sehol sem bizonyítja, hogy az egész emberiség javára a nagy nemzetek több jót biztosítottak volna, mint a kisebbek.

Ezért minden nemzet élni akarása, akármilyen kicsi is, isteni, emberi és természeti törvényesség szerint jogos és igazolt. A jognak azonban a nemzet életében reális értéke csak akkor van, ha azt az erkölcsi erőn kívül, egy bizonyos fizikai erő is alátámasztja.

Ezért kell, ezért szükséges a kis és kisebb nemzetek összefogása. Főként az olyanoké, akiket gazdasági kényyszerűségükön kívül egy évezreden át szőtt lelki és vérségi kapcsolatok kötnek össze. Ilyen két nemzet a magyar és a kárpátorosz. Mindkettő példája a hűségnek, becsületességnek, elszántságnak, könnyelműségnek és sok egyéb jó és rossz tulajdonságnak. Magyarok és kárpátoroszek egyformán a szív emberei, akiket az ész csak nagy bajok esetén térít a helyes útra. Mert szeretünk ám elbolyongani a képzeletszülte mesevilágban, gondtalanabban, mint akárki más a Dunavölgyében. Ez a háború előtti időkből

még széppé, változatossá varázsolta az emberi életet, ma azonban, amikor a történelem mérőföldes lépésben rohan, fut előre, végzetes ez az emberre, az egyedre, úgy mint a nemzetre is. Ma a történelmi realitások korát éljük és az ifjúságnak is ehhez kell igazodnia: szigorú józansággal kell mérnie az embert, éppen úgy, mint az általa képviselt fizikai, erkölcsi és lelki erőket is. Ehhez elsősorban az kell, hogy megismerjük egymást — szellemi síkon — a könyv által, amely mint előbb mondtam, szellemi, majd lelki kapcsolatokat teremt az új nemzedék, a magyar és kárpát-ország ifjúság, a magyar és kárpát-ország nemzet között. Szeretném, ha a Mefhosz, amely ennek a könyvnek kiadásával ezt a célt tűzte ki feladatául, eredménnyel végezné el küldetését, amelyhez szívemből Isten áldását kérem.

Ajánlom e könyvet a testvér ruszin nemzetnek a fiatal magyarság nevében, mely rendületlenül hisz a szentistváni gondolat-hoz megtérő dunai kislepek testvériségében.

Hiszem, hogy szerény gyűjtésem nyomán ezzel a kérdéssel mindkét részről behatóan fognak foglalkozni.

Célom a „Verhovina feltámad“ megírásával elsősorban kezdeményezés volt: a magyar közvélemény elé vetíteni a magyar-ruszin életforma kitévőit, megvizsgálni a ruszin sorskérdések eredőit és elmondani azok alakulását a nehézorsú „gens fidelissima“ életében.

Munkámban az eddigi kutatások szem előtt tartásával a fiatal magyar értelmiség álláspontjának kívántam hangot adni: a magyarságnak küldetése van a vajúdo Kárpát-medencében, vezetni és felemelni a gazdasági egymásrautaltság jogán, a népi műveltség eszközeivel Középeurópa kislepeit.

A magyar és ruszin közélet vezetőinek, akik munkám feldolgozásában segítségemre voltak, ezúton mondok köszönetét.

Budapest, 1939 május 15.

KEMÉNY GÁBOR

*M*ily csodás a Verhovina,
— mondod nekem cimborám —
Dal zengett ott álmaidban
S ringatóztál dallamán.

*Mosolyogtak a hegyormok,
Meseország tűnt elénk,
Vígán csengtek a kolompok,
Selyemfüves volt a rét.*

*Verhovinán én is jártam
— jó pajtásom, cimborám, —
Haj, de én csak könnyet láttam
Harmatos hegy oldalán.*

*Jajszót, átkot, síró sóhajt
Hallottam én zúgni ott,
Alleluja meg nem szólalt,
Minden falu zokogott.*

*Mily csodás a Verhovina
— mondod nekem cimborám, —
Dal zengett ott álmaidban,
Nékem meg a jaj csupán.*

(Kumjatszky-Somogyváry: Verhovinán)

A RUTÉN MŰVELŐDÉS KEZDETEI

1.

A Ruténföld visszacsatolásával kialakult középkelet-európai helyzet nagy geopolitikai és gazdasági lehetőségeket, de ugyanakkor rendkívüli kultúrpolitikai és szociális feladatokat jelent a magyarság számára. A lengyel-magyar határ politikai és gazdasági súlya, Kárpátalja feltárt és feltáratlan nyersanyaggazdagsága egyenes arányban állanak a rutén sorskérdések megoldásával. A rutén nép gazdasági talpraállítása, szellemi kérdéseinek átfogó és végleges rendezése egyetemes magyar érdek, mert Európa legkisebb viharzónájában csak akkor következhetik el a konszolidáció, a békés, emberi színvonalú fejlődés korszaka, ha a terület problémáinak rendezésével egyidejűleg a ruténiséget sikerül maradéktalanul bekapcsolni a magyar gazdasági és szellemi vérkeringésbe.

Akik a ruténség visszatérését hajlandók egy inségakció keretében elképzelni, akik a rutén problémát a kárpátalji fa és só és az alföldi búza és munkalehetőség természetes kicserélődésében látják csupán, azoknak — s ez

a magyar társadalom széles rétegeinek szól — meg kell érteniük, hogy a létalapot biztosító ezeréves testvéri viszony visszaállítása nemzetpolitikai és szellemtörténeti tényezőktől is függővé van téve. Azaz: addig nem beszélhetünk magyar Kárpátaljáról, amíg a ruténséget ki nem kapcsoljuk a keleti, szláv érdekkörből és be nem illesztjük a közép-dunai, Nyugatot jelentő magyar érdekszférába. Ez a nemzetpolitikai szempont eleve tiszteletben tartja a ruténség vallási és népi hagyományait, nyelvi érdekeit és szellemi eredményeit, sőt minden lehetőségére álló eszközzel támogatni kívánja az önálló és egységes rutén nyelv és szellemi élet munkáját, mely eddig az orosz és ukrán irányzat párharcában alulmaradt és saját területén kisebbségi szerepre kényszerült.

Tehát nem a rutén nép jogaiba való önkényes beavatkozásról van szó, amikor a magyarság az állandó és ellentétes irredentizmusnak földjén lebontani készül a tőle a ruténséget elzáró, szellemi és irányított propagandára épült politikai válaszfalakat, amikor nemcsak gazdasági, hanem szellemi támogatását is felajánlja, hogy a Ruténföld idegen ideológiák kísérleti állomása helyett a maga életét élő, önálló rutén nemzet hazája, népi-nemzeti fejlődésének biztos alapja lehessen.

Ennek a törekvésnek alapfeltétele a ruténség faji, népi, vallási és kulturális felmérése, az eredmények, hiányok, adottságok és lehetőségek tisztázása érdekében.

A mai Ruténföld¹ a magyarok bejövetele előtti történelmi időben különböző vándornépek átvonulási területe

¹ 11.101 km², 458.981 lélek (1. Stat. Szle 1939, 3. sz., 3. 1.).

volt. Lehoczky Tivadar szerint a kő- és bronzkorszakbeli leletek alapján szkíta, majd a Krisztus utáni V. század táján gót vándorcsoportok telepedtek meg a Kárpátok tövében, ahonnan Verecke irányában visszahúzódtak. A honfoglalás idején a terület középső lankáit, Munkács vidékén már szlávok, Lehoczky szerint szlovákok lakják,³ akik a rövidéletű nagymorva birodalom, helyesebben a nyitrai Pribina fejedelemség legkeletibb vándortelepesei. Béla király névtelen jegyzője jóindulatú, jámbor népnek mondja a szórványtelepek lakóit, akik készségesen ellátták élelemmel és itallal a hódítókat. Közlebbi adatunk a terület néprajzi fejlődésére a XIII. század első felében van, amikor királyaink a XV. század derekáig lakatlan földesúri birtokok északkeleti, úgynevezett gvepüszéleit behívott telepesnéppel benépesítik. Ez a mesterséges telepítés időnként és esetenként zajlik le, kezdeményezői az Árpád- és Anjou-házi uralkodók udvaraiban sűrűn jelentkező kenézek és soltészoknak nevezett vállalkozók,⁴ akik a XIV. század végéig meghatározott számú csoportokban előzetes engedély alapján vezetik le a rutének telepítését. A XV. század kezdetétől állandóan szivárog északról a ruszinság, mely az Erdős-Kárpátok gerince alatt elszórt hegyi falvakban véglegesen gyökeret ver. Bonkáló szerint a beköltözött csoportok nyelvéből és népviseletéből következtetni lehet a rutén emigráció kiinduló pontjára. A már-

¹ Lehoczky: Adatok Hazánk Archaeológiájához, különös tekintettel Beregmegyére és környékére. Munkács, 1912, 40—47. 1., 77—81. 1.

²Lehoczky i. m. 88. 1.

³ Bonkáló Sándor: A kárpátalji rutén irodalom és művelődés. Pécs, 1935, 5—7. 1.

marosi huculok bukovinai és halicsi telepekről valók, a beregi és ungi bojkák (hegylakók) szintén a túloldali halicsi nyelvterületről morzsolódtak le, a zempléni, sárosi és szepesi lemákok ugyaninnen, a rutén-szlovák nyelvhatárt lakó és innen nyugatra eső ruszin nyelvszórványok — Bonkáló szerint — dolisnyánok (síkföldiek) Podolia és Volhinia déli tájairól kerültek mai lakóhelyükre.

A rutén település a XVI. század végéig lezajlott, ezentúl csak jelentéktelen szórványok következnek, majd évszázados kieséssel, a XVIII. század végén megindul a galíciái zsidó bevándorlás.

Azok a geopolitikai körülmények, melyek az első telepesektől kezdve napjainkig meghatározzák a rutén életviszonyokat, döntően kihatottak a ruténség népi, gazdasági és szellemi fejlődésére. A hosszanti irányban húzódó, délre törekvő folyók völgyeiben, egymástól szinte tökéletes elzártságban szerveződnek meg a ruszin telepek és nyelvszigetek. A déli, alföldszéli területet már a XVI. században magyarok lakják, az egyes települések között a nehezen járható hegyvidéken alig van összeköttetés és a nyugati irányban eltolódott szórványokon a XVIII. századtól kezdve eredményes szlovákosítás folyik, mely nagyban befolyásolta a mindmáig vitás szlovák-rutén nyelvhatár elmosódását.

A rutén telepítésnek a tatárjárás ad tudatos jelleget. IV. Béla után az uralkodók egyaránt fontosnak tartják a végek megerősítését és a lakatlan területek benépesítését. A kenézeknek írásos rendeleteket adnak ki és 1376-ban, a munkácsi levéltár legrégebbi oklevele szerint Anjou Erzsébet, Magyarország és Lengyelország királynéja örömének

ad kifejezést a telepesnépesség szaporodása fölött.⁵ Ugyan- ez az oklevél már említést tesz az új telepéseknek adandó kiváltságokról, melyeket az első telepések, a későbbi városok őslakói, a nemesi és úrbéri telkek tulajdonosai valóban élveztek. A kárpátalji városok kialakulása a kereskedelmi utak mentén alapított telephelyekkel kezdődött. A fontosabb telekhelyek, mint Ungvár, Munkács és Huszt, várakká fejlődtek, melyeknek várnépében jelentősszámú idegen bevándorló volt, akiket már a legrégebb okiratok is jobbágy, jövevény és telepes elnevezésekkel különböztettek meg. A várak és kereskedelmi telephelyek a vidék közgazdasági és gazdasági központjaivá fejlődtek. Ezek körül alakulnak a jobbágyok és szabadok települései, melyekről a későbbi városi levéltárak urbáriumai⁶ részletesen beszámolnak.

A rutén bevándorlók az első időkben kiadott települési kiváltságaikat a XVIII. század végéig teljesen elvesztették. Az ismertetett geopolitikai helyzet következtében széttagoltan élő rutén telepes községek a nemesi, úrbéri vagy városi uradalmak jogkörébe kerültek s a ruténség az idők folyamán teljesen visszahullott a jobbágyorsba. Társadalmi szervezetlensége következtében a rutén telepes nem is volt képes ebből a kiszolgáltatottságból kiemelkedni, tehát sorsába belenyugodott. Bizonyítja ezt, hogy a kárpátalji ruténség történetében a Rákóczi-szabadságharcon kívül nyomát sem találjuk a népi szabadságmozgalmaknak. Az egykori gyepük és későbbi jobbágy-

⁵ Sas Andor: Szabadalmas Munkács város levéltára. 1376—1850, Munkács, 1927, 13. l.

⁶ Urbáriumok, a városi vagy községi levéltárak egykori telekkönyvei, adó- és bérlet feljegyzések.

telkek lakói megosztzkodtak a jobbágsors keserű kenyerén és munkaszolgáltatásuk természete szerint marhás-jobbágyok, robotköteles, gyalogszeres, várhoz szolgáló és kézműves jobbágyok lettek, ahogy ezt a munkacsoportok szerinti felosztás megkívánta.⁷ A XVII. század derekáról fennmaradt urbáriumok már a városok területén is beszámolnak pusztá és elhagyatott házokról, ami a valóságban annyit jelent, hogy az illető házhelyek lakói háborúk, éhínségek vagy a teljesíthetetlen adóterhek miatt elhagyják tartózkodási helyeiket. Sas Andor megállapítja, hogy a XVII. század második felében az uradalmakat az elnéptelenedés veszélye fenyegeti; Beregszászban ekkor minden második házhely elhagyatottan áll és bujdosó jobbágyok járnak szerte az országot. A további elnéptelenedésnek akadályozására az 1682-ben készült urbárium bejelenti, hogy ezentúl a telekkönyvekbe pontosan be kell vezetni a jobbágy férficsaládtagjainak nevét, hogy ilymódon a települetlen jobbágyok kilétét megállapíthassák. Ugyanez a jegyzék megállapítja, hogy az idegen országból beköltözött telepesek hat esztendeig csak tizenkét robotnapra kötelezettek és ez idő alatt semmiféle adó nem terheli őket.

Ilyen társadalmi és gazdasági körülmények között érkezik a ruténség történelmi fejlődése két elsőrendű fontosságú eseményéhez, az egyházi unióhoz és a Rákóczi-szabadságharchoz, melyből a ruténség minden rétege kivette részét.⁸

⁷ L. 1649. évi munkácsi városi urbáriumot.

⁸ Hodinka Antal: II. Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima“, Pécs, 1935.

A betelepült rutének mint pravoszláv keresztények jöttek Kárpátaljára. Bonkáló Golubinszkijre, Makarijra és a többi orosz egyháztörténészre hivatkozva megállapítja, hogy a betelepülők a kievi fejedelemség területéről szét-sugárzó bizánci liturgiát és szellemet, illetve ennek alap-elemeit hozták magukkal. A XVI. század első felében már mindenütt megépülnek a pravoszláv fatemplomok, melyeknek papjai a rutén vándorlás első állomásáról, Halicsból vagy Podóliából származó orosz népi prédikátorok.

A bizánci hit elterjedését a rutén paphiány okozza. Az orosz pópák viszont távol állanak a nép szemléletétől, mely babonás tisztelettel veszi körül az idegen miszticizmusba burkolózó görögkeleti papokat. A tanulatlan helyi igehirdetők, a „batykók“ kultusza ezidőtájt még nem fejlődött ki, a mélységesen vallásos ruszin nép teljesen az orosz papok befolyása alatt áll, akik ezt megfelelően érzetik is vele. Nyílt ellentét keletkezik a római egyház alapjára helyezkedett magyar társadalom és a keleti kereszténységet hirdető prédikátorok között, melyet az egyházi unió megvalósításával másfél századdal elodáznak.

Az egyházi unió, a ruténség Rómához való csatlakozása két részletben zajlik le. A nyugati ruténség: a sárosi, zempléni és ungi papság 1646 és 1652 között fogadja el a Rómához vezető görögkatolikus hitet, Beregben és Máramarosban 1721-ig tart Bizánc és Róma egyházi párviadala, melyből egyidőre az utóbbi kerül ki győztesen.

Az egyházi unió létrejöttét különféle történelmi és szellemtörténeti kihatások késleltették. Míg a lengyelországi rutén érseki egyház már 1595-ben a bresztlitovszki konkordátumban egyesül Rómával, addig a nyugati ruténséget csak öt évtized múlva éri el az új áramlat, melyről

a köznép alig vesz tudomást. Közben az Alföldön sátrat ver a másfélszázados török hódoltság, Zemplénen keresztül és Erdély felől elindul a reformáció, az erdélyi fejedelmek belső harcai és a török dúlás nyomán menekülők ezrei lepik el a kárpátalji városokat, mindez együttvéve sincs kihatással a ruténség szellemi alakulására, mely szinte ki zárólagos joggal a vegyes irányzatú klérus kezében van 1649 április 24-én jött létre az egyezmény Tarasovics munkácsi görögkeleti püspök és a római egyház képviselői között,⁹ melynek értelmében a ruténség egységesen aláveti magát a Vatikán egyházi irányításának. Az uniónak eleinte alig van reális alapja, mint fentebb ismertettük, a keleti ruténség 70 éves késéssel csatlakozik az egyezményhez, az egyházi könyvek és szertartások az unió létrejötte ellenére sem változnak, a nép nem érzi a közvetlen változást, s a király által kinevezett püspökök új egyházi jogi helyzete nem érdekli a hívőket, akiknek 85 százaléka még a XIX. század első felében sem tud írni és olvasni. Nowak 1767-et tartja zárókövéül a nyugati és keleti kereszténység harcának, ugyanakkor viszont már tudat alatt érlelődnek az egyházi skizma indítékai, a küzdelem politikai vonalra tevődik át és a XIX. század fordulóján váratlan kitörésével meglepi az előzményekről mit sem tudó magyarságot.

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca (1703—1711) rutén nép történetében több szempontból jelentős. Egyrészt ez a XVIII. század egyetlen osztálytalan népi küzdelme, melynek gerincét — mint azt Hodinka Antal szám- és névszerinti kimutatása bizonyítja — a beregi, ugcasai

⁹ Robert Nowak, *Der künstliche Staat*, Berlin, 1938, 324. 1.»

és máramarosi rutének alkotják, másrészt ebben a szabadságharcban áll először szemben egymással a keleti és nyugati ruténség, mert az utóbbiakat a császári kézen lévő szepesi, zempléni és ungi uradalmakról harcba kényszerítették a fejedelem mellett küzdő keleti fajtestvérek ellen.

A szatmári béke után a ruténség ismét kikapcsolódik a történelmi mozgalmakból. Az 1848—49. évi magyar szabadságharc is csak utóregzéseiben érinti, mert a visszavonuló orosz seregek Kárpátalján keresztül hagyják el a Dunamedencét.¹⁰ Ami a Ruténföld politikai és szellemi fejlődését illeti, az 1848—1914 közötti korszakban, megállapíthatjuk, hogy a ruténség belső élete mentes volt nagyobb történelmi zökkenőktől, viszont ugyanakkor felütötte fejét a nagyorosz és ennek nyomában az ukrán befolyás. A két idegen irányzat ellentétes eszközökkel igyekezett megnyerni a rutén tömegeket. A nagyorosz propaganda vallási szempontokat állított előtérbe, hogy ezekkel áthassa a ruszin népet, az ukrán irányzat értelmiségi jellegű és határozottan politikai természetű, célja a rutén szeparatizmus megszervezése volt.

Az Egyház — sokkal előbb, mint a terület kérdéseivel foglalkozó szakemberek — felismerte a görögkatolikus és ortodox liturgia hasonlóságában, az egyforma szerkönyvek használatában és a közös eredetű vallási külsőségekben rejlő politikai veszélyt, mely az izai¹¹ és máramarosi¹² skizma-percekben megmutatta szellemi aknamunkájának

¹⁰ Sas Andor i. m.: Az orosz hadsereg átvonulása Munkácson, 1849 szeptemberében. 105. l.

¹¹ Az izai pravoszláv pör 1904 április 24-én kezdődött és 1906 őszén zárult le.

¹² A máramarosi pravoszláv pör 1913 december 29-től 1914 március 3-ig tartott.

erejét. Barkóczy egri püspök már 1751-ben felhívta a helytartótanács figyelmét a görögkatolikus és görögkeleti szertartású könyvek azonosságára,¹³ de figyelmeztető szava ép oly meddő maradt, mint az egyház 1890-ben és 1909-ben kiadott rendelkezése, mely ismételten eltiltotta a görögkatolikus egyházat orosz szertartású templomi könyvek használatától.

Mialatt a jelentéktelennek látszó társadalmi események háttérben Kelet és Nyugat szótlan, fanatikus küzdelme zajlik, a rutén nép mentalitásában is jelentős változások következnek be. Az előző korszakok népi prédikátorai helyett Róma tanult hitoktatókat küld a Ruténföldre, akik Ungvárott, Budapesten és Egerben végezték teológiai tanulmányaikat. Ezek a tanult papok nehezen, vagy sehogy sem illeszkedtek a nép egyszerű gondolatvilágába, szellemi törekvéseik eredménytelenek maradtak és a hívők egyre inkább visszakívánták azokat az időket, amikor babonás, műveletlen „batykók“¹⁴ és idegen földről érkezett, szent ikonokat osztogató vándorpópák hirdették az Igét. A fiatal, képzett papok és a nép közötti ellentétnek gazdasági okai is voltak. Darás¹⁵ írja, hogy „a pap és a hívő között lelki szakadásra vezetett az a körülmény is, hogy a pap egyházi telekre jutva, kiemelkedett a népből s nem egy helyütt a jobbágykorból fennmaradt párbér vezetett ellentétre a pap és a hívők között“. A pravoszláviának így lett segítőtársa a rutén földnélküliség, amit Darás a való-

¹³ Darás Gábor: A ruténföld elszakításának előzményei, Budapest, 1936, 137. l., 11. l.

¹⁴ Vándor népi szerzetesek, hasonlóak az egykori orosz starecekhez.

¹⁵ I. m. 14. l.

ban egyenlőtlen gazdasági elosztáson kívül azzal is magyaráz, hogy amikor a hatvanas években országos kataszteri földmérést eszközöltek, a tanulatlan nép az adóterhektől való félelmében „sok legelőterületet diktált be erdőnek, amely tulajdonképpen legelő volt és így az 1879. évi 30. tc. alapján létesített erdőfelügyelőségek az ilyen területet is az eredeti bejelentés alapján bírálták el“.

Ilyen körülmények között teljesen igazolt Bonkáló megállapítása, hogy „a kárpátalji rutén népnek politikai története nincs és nem is lehet, mert sohasem volt és nem is lehetett önálló állami élete“. Ezen túlmenően a ruténség fejlődésének különböző korszakaiban egyetlen alkalommal sem mutat fel egy, önmagából kitermelt felsőbb társadalmi réteget. Ez az egyetlen nép Közép-Európában, melynek nemcsak nemessége, hanem földesúri osztálya sem volt az elmúlt századok folyamán. Mindenre magyarázat a terület képtelen szegénysége és azok a nemkevésbé lehetetlen művelődéstörténeti körülmények, melyek a legújabb időkig csirájában elfojtották a rutén szellemi kibontakozást.

Viszont a nép képzelete nem mond le arról, hogy szerény környezetét be ne csoportosítsa a történelmi előidők regényes alakjaival. Már a XVII. század posztilláiban¹⁶ és zbornikjaiban¹⁷ nyomát találjuk a rutén néplelek meseszeretetének. A XVII. század utolsó évtizedéből fennmaradt Uglyai posztilla például elmondja, hogy a kieviek háromnapos böjtöléssel és imával rábírták az Istenembert,

¹⁶ A posztillák a XVII. és XVIII. század rutén bibliamagyarázatai és általános hit-igazságok népszerű kivonatai voltak.

¹⁷ A zbornikok vegyes gyűjtemények, nem egyszer prédikációk, bibliai történetek, népmesék, természetrajzi, földrajzi és egyéb közlemények együtt.

hogy megjelenjen a várost ostromló tatár sergek felett, mire azok egymásnak mentek. Az 1659-ből fennmaradt Kievi zbornik pedig részleteket idéz a Gesta Romanorum-ból, és jellemző, hogy az elbeszéléseket a szerző¹⁸ magyarból dolgozta át ruténre. A XVIII. század folyamán a ruténség — Bonkáló szerint — a lengyel-kozák háborúskodások hangulatában örömmel hallgatta a hőmeséket, különösen a csodás jellegű kalandtörténeteket, melyeknek leghíresebbje, az Alexandriák, Nagy Sándor életéről szól.¹⁹

A kuruckorból kevés eredeti emlék maradt fenn, ezek közül figyelemreméltó a Klokocsói szentkép című ének,²⁰ melyben egy császárpárti ruszin elmondja a kuruc-labanc világ előzményeinek történetét.

A rutén népi történelmi hagyomány Duchnovics Sándor²¹ fellépésével kezdődik. Ő az első, aki népe történetével behatóan foglalkozik és a magyar-rutén sorsközösség elvitathatatlan bizonyítéka, hogy — egyébként kritikátlan — történeti munkájának a következő címet adta: „A kárpáti oroszok, vagy magyar-oroszok igaz története“

¹⁸ Kljucnak kievi szerzetes. A Gestákból átvett történetekben egyaránt támadja a katolikusokat és az unituszokat (az egyházi unió hívei), amiből nyilvánvaló, a szerző pravoszláv volta.

¹⁹ Nagy Sándor kalandjai öt változatban is forogtak közzsájon Kárpátalján, a legismertebbet Panjkevic ukrán filológus adta ki Tysivska Alexandria címmel a Naukovyj Zbornik 1922. évfolyamában.

²⁰ A 6zepesmegyei Kamjónka község 1724-ben készült énekeskönyvében találták, elsőnek Petruszevic adta közre a galíciai Matica irodalmi szemléjében, (1866. évf. 190—198. l.) Bonkáló közlése.

²¹ 1803. április 24-én született a zempléni megyei Topolyán, eperjesi kanonok lett és Eperjest a rutén értelmiség vezető helyévé tette működése idején. Itt is halt meg 1865. március 30-án. 1926-ban Nagyszöllősn, 1932-ben Eperjesen emeltek szobrot emlékének.

(1853). Duchnovics mindmáig legtisztább képviselője a független rutén nacionalizmusnak, nemzeti dalait: „Ruszin voltam, vagyok, leszek“ és „Kárpátalji ruszinok“ című hazafias költeményeket nemzeti himnuszokká avatta a hálas ruténség. A kiegyezés idején, 1868-ban, a Szvjet című irodalmi folyóirat hasábjain jelenik meg a XIX. század legnagyobb rutén epikus költeménye Fencik Jevhen²¹ tollából, a Koriatovicsokról. Hogy megértsük a Koriatovicsok szerepét az eseménytelen rutén történelemben, vissza kell térnünk Róbert Károly koráig. Az első Anjou- király felesége, Piaszt Erzsébet, születésére nézve lengyel királyi hercegnő, Beregszászban állandó udvart tartott és a XIV. század hetvenes éveiben Bereg vármegye községeknek sorozatos kiváltságokat adott.²³ Az anyakirálynét szoros rokoni kapcsolatok fűzték Koriatovics litván fejedelem családjához, mivel fivére, Kázmér, feleségül vette a fejedelem leányát. így lett Erzsébet sógorasszonya a négy Koriatovics-fivérnek: György, Sándor, Konstantin és Tódor hercegeknek. Ezek közül Koriatovics Tódor játszott közvetlen szerepet a ruszinság életében, mert 1360-ban Erzsébet munkácsi birtokán megalapította a Munkács—Csernekhegyi bazilita kolostort,²⁴ mely a XVII. század második felében elpusztult körtvélyesi monostorral együtt, évszázadokon keresztül a rutén szellemi erjedés központja volt. Koriatovics Konstantint Kázmér király a lengyel rendekkel utód-

²² Mártonkán született, Beregmegyében 1844 október 5-én, publicista és költő volt. Herincsen halt meg 1903 december 5-én, 1926-ban Ungváron mellszobrot kapott.

²³ Sas Andor i. m. 21. l.

²⁴ Sas Andor ezt az adatot a munkácsi kolostor alapító-levelének hitelességétől teszi függővé.

jává választotta, de mivel az nem volt hajlandó katolizálni, nem foglalhatta el a neki felajánlott trónt. Bizonyára erre céloz Fencik eposzának középső részében (Koriatovics és testőrsége búcsúja Novgorodtól), amikor a történelmi eseményeket eszményítve elmondja, hogy a novgorodiak hajlandók voltak életüket áldozni a hercegért, aki a véres háború helyett a Tisza partján keresett új hazát. Ez a rész kétségtelenül Konstantinra vonatkozik, míg az eposz befejező és zárótörténete²⁵ Koriatovics herceg ruténföldi tartózkodását és halálát mondja el, azzal a megjegyzéssel, hogy „Koriatovics halálával a rutén nép elvesztette régi szabadságát“. A történelem és költészet erősen keveredik Fencik eposzában. A ruténföldi herceg, kétségtelenül Koriatovics Tódor, sohasem játszott annyira jelentős szerepet, ahogy ezt az eposz feltünteti. Fencik maga is rabul esett az elképzelt népi történetírásnak, mely a történelemtől elküli kisépeket, mint azt a szlovák Ján Kollár Szlavycéera (A dicsőség lánya) című eposzának példája mutatja, történelmi tények tudatos átköltésére készítette.

Ez az apokrif történelemszemlélet az első igazi rutén költő, Grendzsa-Donszkij Vasilj²⁶ lírájában megérleli a ruszin előidők regényes történeti elbeszéléseit. Huculiáról. a Tisza felső forrásvidékéről már a X. században mint egykori rutén királyságról mesél és valóságos legendákat sző

²⁵ Koriatovics címmel jelent meg a Szent Bazil Társulat Naptárában 1870-ben.

²⁶ Grendzsa-Donszkij Vasilj 1897 ápr. 23-án szül. Ökörmezőn, Kereskedelmi iskolát végzett, utána 1921-ig Budapesten volt bank. tisztviselő. Szerkesztette a csehek által 1928-ban betiltott Nasa Zemlja (A mi földünk) című szélsőséges lapot.

a rutén előidők hucul fejedelmeinek és királykisasszonyainak elképzelt élete köré.²⁷

Duchnovicsot haláláig kísérte az első rutén irodalmi társaság alapításának gondolata, mely az író halála évében, 1865-ben alakult meg Szent Bazil Társulat néven. Ennek kiadásában jelent meg a Szvjjet (Világ) című folyóirat, majd 1871-től a Novyj Szvjjet (Új Világ) és 1873-tól 1885-ig a Kárpát című rutén-orosz lap. Ennek megszűnte után Listok (Levél) címmel Fencik saját költségén szerkesztett új irodalmi lapot, mely az író 1903 decemberében bekövetkezett haláláig megjelent. Ezek a lapok és néhány külföldi orosz folyóirat körül zajlik a rutén szellemi élet első fejezete. Jellemző, hogy ezeken kívül a XIX. század végéig külön kötetben egyetlen szépirodalmi munka sem jelent meg!

A Szent Bazil Társulat nem követte a Duchnovics által kijelölt és részben már nála is feladott öncélú ruszin nemzeti irányt. Néhány mérsékelt irodalmáron kívül, mint Mitrák²⁸ és Sztravrovszkij-Popradov²⁹, a „bazilisták“ egyöntetűen ruszofilek voltak. Álláspontjuk a politikai oroszimádat, egyeseknél kirívóan irányzatos formában mutatkozik meg. Rakovszky Iván,³⁰ a társulat külföldre költözött

²⁷ Bonkáló i. m. 55. 1., a Koriatovics-eposz alap gondolata.

²⁸ Mitrák Sándor Ploskocban született 1837-ben, 1862-ben pappá szentelték, Oroszvégen halt meg 1913 február 27-én. Főműve az Orosz-magyar szótár (Ungvár, 1881).

²⁹ Julij Sztravrovszkij-Popradov, g. k. parochus Szulinón szül. (Szepes m.) 1850 jan. 18-án, Dobránszkij meghitt barátja volt. Megh. 1899 március 27-én.

³⁰ Az ungvári tanítóképző tanára, majd 1850—59 között a kormány hiv. ruszin fordítója Budapesten, majd izai lelkesz 1883 dec. 3-án bekövetkezett haláláig.

első elnökének, Dobránszky Adolfnak³¹ munkatársa már a nagyorosz egység elvét hirdeti a Cerkovnja Gazeta (Egyházi Lapok, 1856—58) és a Cerkovnyj Vjestnik (Egyházi Értesítő, 1858—60) hasábjain. Szerinte egy orosz nyelv van és egy orosz nép s így a ruténség nem más, mint az egyetemes orosz nyelvcsalád legnyugatibb ága. Anatol Kralickij,³² munkácsi bazilita kolostorfőnök, még nyelvemlékek hamisításától sem riad vissza ruszofil ügybuzgalmában, hogy az orosz irányzat szellemi jogosultságát századokra visszavezethesse. Szabó Eumén későbbi nagyszöllősi parochus összeállítja az első kárpáti rutén irodalomtörténetet (Christomatia, 1890). Műve a kárpátalji egyházi irodalom első átfogó időrendi felsorolása. Danilovics János (1834—1895, írói nevén Korytnjanskij) „Családi ünnep” című vígjátékában (1876) még halálos bűnnek tartja, ha a rutén megtagadja származását, később viszont maga is rövid ideig tartó orosz kultusz után teljesen elmagyarosodik és a magyarnyelvű görögkatolikus istentisztelet-mozgalom élére áll, mely a legalkalmatlanabb időben ad tápot a pravoszláv propagandának.

A Szent Bazil Társulat írói szigeteket képeztek a ruszin tengerben. A nép, mely „kárpátorosz” nyelvüket épp úgy nem értette, mint a ruszofil papok és tanítók szavát, sorra elutasította folyóirataikat. A nyelvi zűrzavar, mely a cseh

³¹ A Szent Bazil Társulat első elnöke, aktív oroszbarát rutén politikus, résztvett az 1848. évi prágai pánszláv kongresszuson. 1849-ben az osztrák kormány kirendelt biztosa, az orosz hadak mellé. A Bach-korszakban az. ideiglenes autonómiát élvező északkeleti megyék kormányzója.

³² Az általa felfedezett és állítólag 1458-ban készült Munkácsi Krónika, valószínűleg saját szerzeménye.

uralom alatt tetőpontra hág, már ekkor is túrhetetlen és olyan szellemi megosztottságot eredményez, mely az illetékes körök figyelmét is felhívja. A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztérium a további nyelvi zavarok elkerülése céljából 1881-ben tiszta ruténnyelvű iskola-könyvek és magyar-rutén szótár készítésével bízta meg Csopey Lászlót, aki a Mitrák által mellőzött rutén szó-kincset elsőnek gyűjti kötetbe.³³ Ugyanekkor a „bazilisták“ körében is elindul a magyarbarát szellemi irányzat. Zsatkovics György³⁴ tanulmányait már magyarul írja. Szilvay Iván³⁵ pedig — keveréknnyelven bár —, de előszeretettel foglalkozik a magyar életből és történelemből vett tárgyakkal (Anyá és lánya).

Ebből az ingadozó, kissé magyarbarát, lényegében azonban orosz kezdeményezésből alakult ki a mai rutén irodalom képe, melyben a pravoszlávia fegyvereivel küzdő nagyorosz irányzatot visszaszorította a rutén népi és az ukrán politikai szemlélet. Természetesen ezzel az orosz nyelv nem veszt csatát, a kárpátalji rutén író bárom nyelven, oroszul, ruténul és ukránul írja mondanivalóját és a nyelvi zavar 1930 táján olyan nagymérvű, hogy a legfiatalabb nemzedék egyik nyelvet sem beszéli tökéletesen.

A Ruténföld elszakítása mélyreható változásokat okoz szellemi téren is. A cári orosz és ukrán menekült értelmiségiek mozgásba hozzák a rutén felső rétegeket és 1920-ban

³³ Rutén-magyar szótár, Budapest 1883.

³⁴ Ungváron szül. 1855 okt. 14-én. mint sztrojnai g. k. lelkész halt meg 1920 szept. 25-én.

³⁵ Szuszkón szül. 1838 márc. 15-én, megh. Új-Dávidházán 1904 febr. 13-án. G. k. parochus volt.

előbb az ukrán, majd 1923-ban a nagyorosz irányzat hívei kiépítik új szervezeteiket.

1920 őszén Ungvárott létrejön a halicsi ukrán kulturgylet mása, az ungvári Proszvita (Felvilágosodás) Volosin,³⁶ Panjkevics,³⁷ Brascsajko,³⁸ Hadzsega és Sztudinszkij vezetésével.

Az 1923-ban szintén Ungváron alapított Duehnovics Társaság Szabó Eumén elnöklete alatt az orosz irányzat szellemi munkásait szervezi meg. A társaság prózaírói jelentéktelenek. A költők közül Karabeles András³⁹ és Fedor Pavel érdemel említést.

Az ukrán és orosz irányzat között, mint jövőt hirdető tiszta forrás tört fel a rutén népi líra, melynek elismert képviselői az említett Grenzsa-Donszkij Vasilj és Julij Borsos-Kumjatszki,⁴⁰ a Verhovina költője, a leghangulatosabb ruszin lírikus. A rutén irodalomban ismeretlen egyéni költészetnek Bozsukova Mykolája,⁴¹ az első rutén női költő

³⁶ Volosin Ágoston volt rutén miniszterelnök, az ukrán politikai és szellemi mozgalom vezére, 1874-ben szül. Kelecsényben, az ungvári tanítóképző igazgatója, 1922-ig a Nauka című néplap szerkesztője volt.

³⁷ Panjkevics ukrán nyelvész, a Naukovij Zbornik munkatársa, 1938 decemberében Prágában adta ki a kárpátorosz nyelv fejlődéséről szóló filológiai munkáját.

³⁸ Brascsajko Gyula, a Proszvita egyik vezetője, aktív ukrán politikus, 1919-ben a huszti tanács elnöke.

³⁹ 1906-ban szül. Tibaván, absz. középisk. tanár, költő és regényíró.

⁴⁰ 1905. jul. 8-án szül. Nagykomjátón, ungvári polgári iskolai tanító. Első verskötete 1928-ban jelent meg.

⁴¹ Kisbockón szül. 1907. jul. 3-án, helyi tanítónő. Versei 1930-ban jelentek meg.

ad hangot. A népi prózáírók közül Voron Andrej,⁴² Demján Lukács⁴³ és Márkus Alexander⁴⁴ emelkedik ki. Legújabbán a rövid életű ukrán uralom alatt két új lírikus csatlakozott fel a kárpátaljai költészet porondjára. Michail Kolos, a lemergi Dilo munkatársa 1938 decemberében ukrán verseivel elnyeri a halicsi ukrán irodalom nagydíjat, Sabol Szevasztián bazilita szerzetes 1939 tavaszán adja ki legújabb, időrendben harmadik verskötetét.

Amikor 1912-ben a Szent Bazil Társulat feloszlott, az ekkor alapított ungvári Unió könyvnyomda vette kezébe a ruténség egyházi és irodalmi műveinek kiadását. Itt jelent meg a Nauka című néplap és a Görögkatolikus Szemle, magyar nyelvű ideológiai folyóirat. Az orosz irányzat kezén a Karpaloruszkij Golos című lap, a Karpatszkiej Kraj (Kárpátvidék, 1923—1924) és a Karpatszkiej Szvjat (Kárpáti világ, 1928) folyóiratok, a Proszvita kiadásában 1922-től a Naukovyj Zbornik számai jelentek meg. A rutén autonómista blokk hetilapja a Ruszkij Vestnik lett.

A kárpátaljai rutén irodalom és műveltség nem fejezi ki híven a terület erőviszonyait és a rutén tömegek elvi álláspontját. Az egyházi és világi irodalom az eltelt három-negyedszázados fejlődés alatt az orosz és ukrán egyházi, illetve politikai propaganda befolyása alatt állott. Ez a két idegen irányzat kisszámú, nagyrészt bevándorolt csoportok révén kisajátította a szellemi és irodalmi élet minden je-

⁴² 1901 szept. 7-én szül. Csornán, tanító, költő és népies elbeszélő.

⁴³ 1894-ben szül. Felső-Vereckén, ma is földműves. Első művét (Az ördög mint lakodalmi vendég) a Proszvita adta ki 1920-ban,

⁴⁴ 1901-ben szül. Huszton, helyi tanító, majd tanfelügyelő, írásain magyar népi írók, Bonkáló szerint Tömörkény, Mikszáth és Móra hatása észlelhető.

lentős fórumát és sajtószervét. így történt, hogy a rutén nemzeti gondolat és nyelv harmadrendű, jellegzetesen kisebbségi szerepre kényszerült, a ruszofil és ukrán törekvések mögött. Helytelen lenne a rutén nyelv és irodalom egyenjogúsítási harcát az előbbiek megsemmisítésével kezdeni, mert a cseh uralom alatt eltöltött két évtized folyamán a rutén szellemiség több kiváló képviselője tartozott az említett irányzatok valamelyikéhez. Olyan egyéniségek, akiket a frissajtású rutén művelődés mai formájában még nem tud nélkülözni. Ezért elkerülhetetlen a szellemi Treuga Dei, mely a rutén írók nagyrészét visszaadja a ruszin népnek, a ruszin nemzeti gondolatot az eddig délibábot kergető, nagyszláv ábrándokban hívő intelktueleknek.

KELET VAGY NYUGAT

2.

A kárpátaljai ruténségnek nincs politikai története, sem külön történelmi hagyománya. Ebből következik, hogy az orosz nyelvcsalád legnyugatibb ága⁴⁵ az elmúlt századok folyamán más irányban élte ki közösségi mozgalmait, mint a többi dunai nép. Bonkáló⁴⁶ Taine miliő-elméletét szembeállítja a fokozatos történelmi fejlődés elvével, amikor a rutén életforma sivárságával, a zilált valáspolitikai és nemkevésbé rendezetlen gazdasági viszonyokkal indokolja a helyi művelődés kezdeteinek fonák-ságát, a rutén társadalmi berendezkedés jobbgyi kollek-

⁴⁵ A ruténség eredetére vonatkozólag az idők folyamán több ellentétes felfogás alakult ki, orosz, ukrán és ruszin részről. Bonkáló (i. min. 11. l.) a keleti szlávok ukrán ágához sorolja őket. Bár Halicsból és Galíciából telepedtek mai hazájukba, minden más szláv néptől geopolitikai és művelődéstörténeti okokból különböznek, helyesen ruszinok, kárpát- vagy magyar-oroszok.

⁴⁶ Bonkáló i. m. 12. l.

tívumát. A miliőelmélet a rutén példában ősi, erkölcsi alaptételt igazol. Elhagyatott, elnyomott és birtokon kívül maradt népek ösztönös hitét a tudat alatt sejtett erkölcsi világréndben, az isteni gondviselés fogalmában. A rutén lelkiséget — mert ilyen van — ez a sorsából fakadó, vallási szempont jellemzi attól az időponttól kezdve, hogy az első telepések átléplik a Kárpátmedence vonalát.

A ruszin öntudatos hívő. Vallási magatartásában összpontosul emberi bité, faji öntudata, érzelmi világa és bontakozó értelmisége. Az elfelejtett hegyi falvak népe előbb szabadságát adja a jobbágykenyeréért, később kenyerét a szabadságért.⁴⁷ Szatmár után bujdosni, Világostól a Mille-neumig kivándorolni, a cseh önkény és az ukrán színjáték idején éhezni kényszerül. Nép, mely eddig minden történelmi megrázkódtatást kétszeresen szenved, kettőzötten visel. A türelemnek és lelki aszkétaságnak példaképe, csakis hite mélységes erejével képes vállalni mostoha sorsát, mely európai posztra, meddő nagyszláv álmok szigetére állította.

Pravoszláv hittel érkezik mai lakóhelyére a ruténség. Már a legkorábbi bevándorlók⁴⁸ bizánci keresztények, se papjaik, se szerzetesük, jó és rossz szellemeknek áldoznak, de már a ferdekereszt⁴⁹ jegyét hordozzák a Kárpátok alatt. Előbb vannak fatemplomaik, mint papjaik, legendáik,

⁴⁷ v. ö. Hodinka: Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima“, a rutének elszegényedésének okairól 58. l.

⁴⁸ Első adatok 1098 után Nagy- és Kisoroszi ruténjeiről, l. Hodinka: A munkácsi görögkatolikus püspökség története, M. Tud. Ak, 1909 856. l., 64. l.

⁴⁹ A görögkeleti egyház jelvénye, alsószárán görbült hármskereszt.

mint szertartásuk. Az első rutén telepen,⁵⁰ Csemernye és Leszna környékén épülnek először imahelyek. 1418-ban Sarkadon orosz fatemplom, Dóiban kápolna hirdeti a cirilbetűs hitvallást.⁵¹ Koriatovics Tódor adománylevele⁵² pedig már 1360 március 8-án kimondja, hogy lelki üdvösségére Munkács mellett Szent Miklósnak ajánlott kolostort építsenek

A telepes rutének görögkeleti szakadárak voltak. Róma érthetően üldözte őket, mert Nyugat helyett Keletet, a bizánci orosz gondolat hitét hirdették olyan időben, amikor a kereszténység véres csatáit vívta a feltörő félholddal. Jogos Nowak⁵³ megállapítása a kérdés legújabb fejtegetéről: „Mindaz, ami a huszadik században a Kárpátok legkeletibb szélén lejátszódik, nemcsak két vallás harca, hanem két világnézeté; ez a harc már egyszer több mint ezer év előtt lezajlott a volt Csehszlovákia területén, amikor Rasztiszlav idejében Cyrill és Metód szláv hittérítőket behívták a területre. Ez a föld régi harca Róma és Bizánc között, Kelet Nyugat ellen.“

A rutén valláspolitikai fejlődés a munkács—csernek-hegyi bazilita kolostor alapításával kezdődik, valószínűleg 1426-ban. Királyaink nem voltak türelmetlenek a telepésekkel szemben, Zsigmond emberséges eljárásra utasítja a kenézeket, Hunyadi János oklevelet ad a munkácsi kolos-

⁵⁰1254. 1. Hodinka i. m. 64. 1.

⁵¹ U. o. 80. 1.

⁵² Hodinka kétségbevonja hitelét, mert K. T. akkor még Litvániában szerepel, Munkács a királynők birtoka és 54 évvel halála előtt nem imádkoztatta a szerzeteseket. Szerinte az oklevél kiállítója nem Koriatovics és az 1418—26 között készülhetett, (v. ö. Hodinka i. m. 91—171. 1.)

⁵³ Nowak: Der künstliche Staat, Berlin 1938. 43. 1.

tor első vezetőjének, Mátyás 1458-ban Lukács presbyternek adományozza a munkácsi monostor nevű plébániát két fалуval,⁵⁴ I. Lipót⁵⁵ 1692-ben átírja a vitás Koriatovics alapítólevelet és megerősíti jogaiban a kolostort, mely 1751-ig a görög szertartású rutének egyházi központja.

A kárpátalji ruténség vallási története szerves kapcsolatban van a munkácsi görögkatolikus püspökség alakulásával. A püspökség görögkeleti szakadár alapítású, keletkezésének idejét Hodinka 1439—1444 közé, I. Ulászló⁵⁶ idejére teszi. Két évszázadon keresztül a munkácsi püspökség tartja kezében a terület egyházi vezetését, ugyanakkor azonban alárendeltje az egri egyházmegyének, ami ellen a XVIII. századtól kezdve elkeseredett harcokat folytatnak a munkácsi püspökök. Innen indul ki az egyházi unió gondolata is, mely a szakadárokat egyesítette Rómával a görögkatolikus egyház kebelében. A munkácsi püspökségen kívül még egy jelentős központja van a rutén egyházi életnek: a máramarosi püspökség. Itt tartja magát legtovább a pravoszláv ortodoxia, Máramaros még az 1721. évi egyesülés után is melegágya a görögkeleti egyházi mozgalmaknak.

A munkácsi püspök jogkörét az eredeti alapítólevél visszasságai miatt bárom évszázadon keresztül vitatják és csak Mária Terézia ismételt közbenjárására hajlandó XIV. Kelemen pápa kánonszerűleg önálló egyházmegyévé emelni a munkácsi püspökséget, melynek második, véglegesen hitelesített alapítólevele 1771 szeptember 19-én jön létre.

⁵⁴ Hodinka: A munkácsi püspökség, 81. 1.

⁵⁵ U. o. 95. 1.

⁵⁶ U. o. 192. 1.

A ruténség lélekszámáról és vallási megoszlásáról először Lippay esztergomi érsek ad hírt a Szentszéknek küldött 1654. évi információjában⁵⁷, melyben bejelenti, hogy a Magyarországot Lengyelországtól elválasztó hegyhát mindkét felén rutének laknak, „innenső felén mintegy háromszázezen“, hatvan rutén pappal“. Több mint egy évszázadig kell várnunk, míg újabb hiteles adatra bukkanunk a ruténség számarányát illetően. Mária Terézia 1766-ban részletes beadványban ismerteti a Szentszékkel a munkácsi püspökség keletkezését s ez alkalommal megállapítja, hogy az unizált rutének száma 119.170-et tesz ki, 839 egyházuk, 675 lelkészük van. Ez az adat természetesen nem vonatkozik a ruténség egészére, mert még nem zajlott le véglegesen az egyesülés, mely — hivatalosan — a sárosi, zempléni és ungi papság körében 1646 és 1652, a máramarosi papságnál 1721-ig mert végbe. Ha viszont leszámítjuk, illetve hozzáadjuk az ezidőtájt még jelentős, kb. hatvanezres tömeget alkotó szakadárokat, akkor sem kerekedik ki száznyolcvanezer fönel nagyobb lélekszám, ami Lippay háromszázezres, 112 év előtt közzétett adatahoz viszonyítva végzetes sorvadást jelentene, ha nem vennők figyelembe a mai Szlovákia területére eltolódott nyugati ruténséget, melyről Csoplovics⁵⁸ már 1830-ban megállapítja, hogy 152.692 lelket tesz ki, akiknek legnagyobb része visszavonhatatlanul elszlovákosodott. A rutén népesség számarányát vizsgálva nem feledkezhetünk meg arról az érzékeny veszteségről, amit a Rákóczi-szabadságharc bukása okozott a rutén népnek. 1711-ben, a szatmári béke után 128 rutén falura 467 jobbágy esik, holott 1704-ben, a szabadság-

⁵⁷ U. o. 225. l.

⁵⁸ L. J. Kral: Podkarpatská Rus, 55. l.

harc első évében 95 faluban 1170 jobbágyról tanúskodnak az urbáriumok.⁵⁹ A különbség a falvak számának arányos hozzáadásával közel 1100 lélek, melynek háromszorosa — a hadbéliek hozzátartozói — szintén elbujdostak 1711 után. Ezen a lélekszámon kívül még súlyosabbak az elvesztett felkelés anyagi áldozatai. A jobbágyi telkek kétharmad részben pusztasággá válnak és többé nem kerülnek az elbujdosott ruszinok kezére. Az állatállomány egyötödére esik, a módosabb rutén gazdák házait feldúlják, állatállományát elhajtják a császáriak. 1711 a rutén anyagi megsemmisülés éve, melynek szörnyű kihatásait mindmáig nem heverte ki Rákóczi népe, a „gens fidelissima“.

1830-ban a rutének lélekszáma (az elszlovákosított szórványok hozzáadásával) 358.913 lélek.⁶⁰ 1910-ben a hivatalos kárpátalji statisztikák szerint 319.361⁶¹ (Szepes, Zemplén, Abaúj leszámításával). Vallások szerint ekkor 372.000 görögkatolikus, 48.000 római katolikus, 85.000 zsidó, 65.000 református, 1000 ág. evangélikus és kb. 550 ortodox él Kárpátalja területén.⁶² Az 1921. évi első csehszlovák népszámlálás 370.367 rutént⁶³ mutat ki Kárpátalján (összlélekszámuk ekkor 548.128 lélek⁶⁴), végül az 1930. évi csehszlovák népszámlálás 537.996 főben állapítja

⁵⁹ Hodinka: II. Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima“, 39. 1.

⁶⁰ L. J. Kral i. m. 55. 1.

⁶¹ La Russie Subcarpathique au point de vue de la question des nationalités, Prague, 1922. 3. 1.

⁶² U. o.

⁶³ U. o.

⁶⁴ Fali—Tarján: Magyarok, szlovákok és rutének a Duna-völgyében, Bp. 1938. 27. 1.

meg a Szlovákia és Kárpátalja területén élő ruténség lélekszámát.⁶⁵

A felsorolt adatok egyenletesen emelkedő számsort adnak, aminek egyenes következménye, hogy a rutén népesség szaporodása az utolsó két évszázad alatt nemcsak elégtető, hanem magasan felette áll a volt csehszlovák köztársaság többi népeinek. Novak⁶⁶ az 1935. évi néprajzi statisztikák szerint pontosan kimutatja, hogy ezrenként ekkor a szudéták 13.85, a csehek 15.16, a magyarok 22.58, a szlovákok 24.22 és a rutének 35.60 százalékos szaporodási arányszámot mutatnak fel, ami a Rutétföld geopolitikai és gazdasági viszonyaival egyáltalán nem magyarázható, de ugyanakkor a ruszin nép bámulatos életösztönével, faji erejével, fejlődésképességével.

A számok grafikonjával megvilágított fajta történetében az elmúlt századok legjelentősebb valláspolitikai eseménye az egyházi unió volt. A vallási megbékélés, Róma kiengeztelésének gondolata a ruténség szellemi bekapcsolódását jelenti a nyugati áramkörbe. Ezenkívül a rutének jelentős anyagi eredményeket is reméltek az egyesülés megvalósulásával, melyek egyházi vonatkozásokban sorra beteljesültek.

1642 az egyházi unió mozgalmának kezdete. Ezt megelőzően hivatalosan alig tudunk valamit a ruténekről. Igaza van Zsatkovicsnak,⁶⁷ amikor kijelenti, hogy a ruténeknek csak egyháztörténetük van s ennek keretében elfér az, ami történetüknek nevezhető. Az 1481. évi 3. és 4. te. és 1495

⁶⁵ U. o.

⁶⁶ Nowak i. m. 47. 1.

⁶⁷ Századok 1890. 569—70. 1. (Zsatkovics Kálmán: A magyarországi oroszok történetírásának története.)

évi 45. te. mint határokon lakókról emlékezik meg róluk,⁶⁸ II. Ulászló pedig 1494-ben azzal a feltétellel erősíti meg a körtvélyesi ihumen (kolostorfőnök) kiváltságát, hogy ezentúl az erdélyi érsekségnek lesz alávetve.⁶⁹ Végül 1570-ben a szepesi kamarát felülvizsgáló királyi bizottság kétoldalas jelentést tesz Kassán a ruténekről,⁷⁰ mely vallási helyzetüket vázolja.

Az egyesülés gondolata századok óta a lelkekben volt, de senki sem merte a nyílt ellenállás elvét hangoztatni a szakadókkal szemben. Végül Tarasovics Bazil,⁷¹ Hodinka szerint Lengyelországból jött munkácsi rutén püspök, aki csakhamar összeütközésbe kerül Rákóczi Györggyel, meghirdeti az unió gondolatát — igaz, külső körülmények kényszere alatt.⁷²

Tarasovics halála után⁷³ a rutén papság Partén Pétert választja püspökké, aki még 1648 szeptemberében a nagy-szombati zsinat előtt bejelenti az unió tervét, majd 1649 április 23-án 63 papjával az ungvári vártemplomban Jaku-

⁶⁸ Hodinka: A munkácsi püspökség. 19. 1.

⁶⁹ U. o. 29. 1.

⁷⁰ L. közös Pl. Hung. 1570. évi jel.

⁷¹ Először 1633 októberében hallunk róla, amikor egykorú oklevél alapján Rákóczi György, mint a munkácsi és máramarosi görög szertartású egyházak választott püspökének kíséretet ad, hogy zavartalanul eljusson Moldvába felszentelődni. 1634 őszén a fejedelem Balling várkapitánytól értesül, hogy T. sűrűn érintkezik a lengyelekkel, mire fogságba veti, ahonnan T. 1642 szeptemberben bekövetkezett kiszabadulása után Bécsbe menekül. Itt Ferdinánd pártfogását kéri és unizál.

⁷² T. éveken keresztül minden támogatás nélkül él Bécsben, míg végül Ferdinánd Kállóban lakást és a szepesi kamara jövedelméből 200 forintot utalványoz részére.

⁷³ 1648 aug. havában halt meg.

sics egri püspök jelenlétében felveszi a görögkatolikus bitet. Partén alá tartozik a homonnai, ungvári és makovicai, illetve Szepes, Sáros és Ung megyék görög szertartású pap-sága, mely 1652-ig bezárólag szinte kivétel nélkül unizál. Nehezebb kérdés volt Partén megválasztásának elismertése Kómában és a királynál. Lippay esztergomi érsek 1655-ben ugyan kijelenti, hogy Partén a Szentszéktől elismert munkácsi püspök, de ugyanakkor maga is részletes jelentésben indokolja a választást Róma előtt, ahol az 1655 májusában kiadott pápai brevével VII. Sándor megerősíti a munkácsi püspök jogait. Jellemző a kárpátaljai viszonyokra, hogy Partén mint egykor Tarasovics, 1648 óta minden jövedelem nélkül áll és Ferdinánd csak 1655 júniusában rendel 200 forint alamizsnát a munkácsi monostor iskolájára Partén kezeihez.

A nyugati unió megteremtője 1665 őszén halt meg. Még életében történt, hogy Báthory Zsófia az ő megkerülésével levelet írat Szusza Jakab halicsi-kievi metropolitának, alkalmas egyént kérve a további unizálás keresztülvételére. A metropolita azzal a kéréssel fordul Rómához, hogy az új munkácsi püspököt a halicsi orosz metropolita hatáskörébe rendelje, arra való hivatkozással, hogy a munkácsi püspökök mindenkor összeköttetésben állottak a kievi egyházfővel.⁷⁴ Ez a keleti egyház első konkrét beavatkozása a ruténség vallási ügyeibe és ez időtől kezdve rohamosan megindul a munkácsi egyházmegye szétzüllése, minek következtében a szakadárak annyira megerősödnek, hogy vezetőjük, egy Method nevű bazilita szerzetes a munkácsi kolostor főnöke lett.

⁷⁴ V. ö. Hodinka i. m. 363—65. 1. (Szentszék ezirányú válaszai nem ismerjük.)

Ahogy Partén behunyja a szemét, a munkácsi egyházmegyében megindul a versengés a püspöki szék elnyeréséért. 1666—1689-ig részint felszentelt, részint kinevezett püspökök kormányozzák a munkácsi egyházat, melynek élére 1671-ben sikertelenül pályázik a nagy tudású Malachovszky János przemisli püspök, aki ezidőtájt azzal a kérelemmel fordul I. Lipóthoz, hogy a munkácsi egyház részére javadalmakat, az egyházmegye papjai számára pedig felmentést adjon a földesúri illetékek alól. Malachovszky még papneveldét, sőt egyházi szerkönyvek kiadásával foglalkozó szláv nyomda felállítását is kéri. A takarékos uralkodó viszont éppen az anyagi kérelmek miatt utasítja el az ambiciózus püspököt, aki még ugyanez évben a bécsi kamara 300 vagy 500 forint útiköltségével visszatér Lengyelországba.⁷⁵ 1676-ban Volosinovszky munkácsi püspök halálával ismét megürül a püspöki szék, mire Lipót megkezdi a külföldi görög püspökök kinevezését a munkácsi egyház élére. Bizonyára Kolonics, a kor hírhedt magyarfaló udvari bíborosa is közrejátszott Maurocordato Teofán paronaxiai érseknek 1677 tavaszán történt kinevezésében, aki a munkácsi püspökség egyik legáldatlanabb korszakát nyitja meg. Az idegennyelvű püspök nem beszélte hívei nyelvét és nem tudott beleilleszkedni új környezetébe. Ez magyarázza, hogy 1678-tól 1684-ig Bécsben tartózkodik, a császár kenyerén. Közben Kulcsinszky belynök egyideig eredményesen küzd a terjeszkedő pravoszlávia ellen, de amikor Maurocordato után újra idegen főpap, Rafael galantai érsek kerül a püspöki székbe, a máramarosi püspökséggel szomszédos területeken már eredményesen hódít az újjáéledő ortodoxia.

De Camelis, a harmadik idegen, görög származású műveli püspök volt. Munkácsi tartózkodása idején, (1689-1705), nagynehezen rendet teremt a zilált egyházmegyében és az 1689 novemberében elnyert pápai bréve birtokában megkezdi ellenhadjáratát az unió megszilárdítása, a munkácskörnyéki csernekhegyi kolostor átszervezése és az egeri püspöktől való függetlenítés érdekében. Camelisről fennmaradt, hogy püspöksége első bárom évében tizenkét zsinatot tartott az unió hatáskörének kiterjesztésére és nem kétséges, hogy ezek a XVII. századvégi uniós zsinatok vetették meg a máramarosi papság bárom évtizeddel később bekövetkezett csatlakozásának alapjait. 1706 augusztus 22-én Eperjesen hunyt el az első nyugati szellemű munkácsi püspök.⁷⁶ Az üresen álló püspöki szék elindítja a bonyodalmak sorát, amelyek most már nem helyi jellegűek, hanem valláspolitikai szemponton túlmenően hatalmi vetélkedést jelentenek a püspökség bárom kegyura, a pápa, a király és a munkácsi várúr Rákócziak között. A szakadárok ekkor már országos propagandát üznek, sőt egyes helyeken nyílt terrorral kényszerítik a hívőket az unió megtagadására.

A püspöki méltóságra egyébként több rivális akad. Hodermarszky helynök, De Camelis helyettese 1708-ban elfogadást kér Rómától, de kétévi halogatás után, 1710 elején a Szentszék Phillipovicsot nevezi ki, mialatt II. Rákóczi Ferenc mindezeket megelőzve, 1706 február 28-án Kaminszky Péter kolotkói bazilita prépostot ülteti a munkácsi püspökségbe.⁷⁷ Ez 1710 tavaszán bal meg, mire az egyházügyek vezetésével Bizánczy György kállói esperest

⁷⁶ Hodinka i. m. 422. 1.

⁷⁷ U. o. 434. 1.

bízza meg a fejedelem. Róma (Phillipovics) és a király (Hodermarszky) pártfogoltjainak küzdelméből Rákóczi helynöke, Bizánczy került ki győztesen, 1716-ban végérvényesen átveszi a püspökség ügyeinek vezetését.⁷⁸ Hodermarszky, az udvar jelöltje nem egykönnyen adta fel a harcot. Makacs, fanatikusan öncélú ember volt, minden lehetőséget megragadott az elnyerendő egyházi stallum érdekében. Hodinka feljegyzi róla, hogy még a szabadságharc elején megígéri a bécsi kancelláriának, hogy fellátja a ruténeket a magyarok ellen⁷⁹ és sikertelen ígéretét Szatmár után kamatoztatni szerette volna. A túrhetetlen zavarnak a primási rendelkezés alapján 1715 március 7-én összegyűlt munkácsi papi tanács kívánt véget vetni, ahol Hodermarszky és Bizánczy jelenlétében ideiglenes egyezmény jött létre. 1715 augusztusában az egri püspök jelentése tárgyalanná teszi a márciusi egyezményt, mert megállapítást nyert, hogy Hodermarszky a munkácsi zsinaton összegyűjtött 400 forinttal a kievi orosz metropolitához utazott.⁸⁰ Ilyen előzmények után 1732-ig Bizánczy az egyetlen munkácsi püspök.

Mialatt a munkácsi egyházmegyét évtizedeken keresztül uralmi párharcok dúlják, Máramaros élesen elzárkózik és az itteni papság széleskörű szakadár propagandába kezd. Tarasovics — bár képletesen — még élt a munkácsi és

⁷⁸ 1716 április 11-én a Szentszék közölte Bizánczyval szebasztopoli címzetes püspökké való kinevezését, mivel Róma már 1716 január 14-én kimondja, hogy a munkácsi püspökség egyházjogilag nem létezik. Róma csak 1711 szeptemberében ismeri el a munkácsi püspökség létezését.

⁷⁹ Hodinka i. m. 496. 1.

⁸⁰ Esztergomi hercegprím. lev. 2117-19/1715.

máramarosi püspök címmel, az ő halála után egy Zékány nevű szakadár püspök vezeti a máramarosi püspökség ügyeit, utána Methód munkács-csernekhegyi kolostorfőnök, majd Sztojka máramarosi püspök, aki 1711-ig áll az itteni püspökség élén. Ez a Sztojka nem igen rendelkezett papjai bizalmával, mert azok ismételten különféle vétség-gel vádolták a fejedelem előtt.⁸¹ 1712 tavaszán egy bizonyos Szerafin a máramarosiak püspöke, majd amikor 1716 májusában megürül a máramarosi püspökség, Hodermarszky elküldi öccsét, Prokop papot, aki a máramarosi papság unióját előkészíti. A szakadárok még 1718-ban is idegenkednek az egyesülés gondolatától, bizonyítja ezt, hogy új szakadár püspököt választanak Todorovics Dositbeus személyében, akiről Bizánczy 1719 őszén jelenti a primásnak, hogy a szuesavai ortodox moldva püspökség szentelte fel.⁸² Bizánczy ezenkívül még kétízben tiltakozik a kancellárián Dositbeus működése ellen és a vitás ügy csak 1721 decemberében zárul le, amikor Bizánczy megjelenik Máramarosban és személyesen levezeti az uniót, melynek oklevelét, 144-en írják alá a máramarosi papság köréből.⁸³

Míg a máramarosi püspökség története az 1721. évi egyesüléssel két élesen elkülönülő korszakra oszlik, a munkácsi püspökség fejlődéstörténete bárom időszakban zajlik le, 1641-ig az unió előtti, 1641 és 1771 között az unió, de még nem kanonizált korszakra és 1771 után napjainkig a kánonszerűleg önálló püspökség korára, melynek alapító

⁸¹ „Sztojka József máramarosi püspök ellen való levelek“, Arch. Rákócziánium I. köt. 1083. sz.

⁸² Észtt. hercegprím. lev. 2117—35/1719. sz.

⁸³ V. ö. Hodinka i. in. 557. l.

bulláját Mária Terézia eszközli ki 1771 szeptember 19-én. Máramarosban még az unió után is tartja magát a szakadárság, mígnem 1735 táján a megye hivatalosan eltiltja működésétől Dositheust, akinek további szerepléséről nem tudunk.⁸⁴

Máramarost III. Károly 1720 augusztus 27-én kelt rendeletével a munkácsi püspökség joghatósága alá helyezi. Ezzel a munkácsi és máramarosi püspökség közötti ellentét véget ér s bár a szakadárak a megye északi és délkeleti részein megszakítás nélkül tartják magukat a világháborúig, a kormányzat nem vesz róluk többé tudomást s ez okozza, hogy az 1914. évi máramarosi görögkeleti skizmapörben olyan meglepetéssel szolgálnak, melyre egész Európa felfigyel.

A munkácsi és egi püspökség közötti hierarchiás uralmi kérdést félszázados vita után Mária Terézia dönti el az említett 1771-es alapítólevéllel, melyben elismeri az önálló munkácsi püspökséget. A két egyházmegye vetélkedése a XVIII. század húszas éveiben éleződik ki Erdődy egi és Bizánczy munkácsi püspökök között. Az egyházi vita központjában a papszentelés problémája állott, melyet az egi egyházmegye magának vindikált, a munkácsi püspökség viszont inkább a galíciai, erdélyi vagy moldvai püspökségeket részesítette előnyben. Ez az egészségtelen állapot tág teret adott a pravoszlávia megújulásának, mert — különösen Galíciában, ahol az egyházi határvonal a két felekezet között elmosódott, a ruténföldi papok újabb és újabb pravoszláv egyházi elemmel ismerkedtek meg s az ortodox befolyást az idegenben történt felszentelések el-

⁸⁴ Állítólag a huszti várbörtönben balt meg. Hodinka feltételezi, hogy valamely más megyei tömlőben végezte életét. L. i. m. 559. 1.

mélyítették. Hogy mennyire vonzódtak a rutén papok a galíciai görög egyházak felé, történelmi bizonyíték erre Bizánczy példája, aki mivel a környéken nem volt görög szertartású püspök, maga is Galiciában szenteltette fel magát, amit később azzal indokol a Szentszék előtt, hogy erdélyi útját elvágta a tatárok utolsó betörése (1716). Erdődy és Bizánczy 1718 májusában egyidőre megegyeztek abban, hogy a munkácsi egyházmegyében levő zavarok tisztázása érdekében az újra nősülő, bigámus papokat aszszonyaiktól elválasztják vagy felmentik, az egi püspök tudta és előzetes engedélye nélkül senkit sem szentelhetnek pappá, végül, hogy az unitus papok nem avatkoznak a latin szertartásúak dolgaiba. Ebhez a beváltatlan egyezményhez Sacripanti bíboros a pápai nunciushoz szóló átiratában csak annyit jegyez meg, hogy a görög szertartásúak tartsák magukat a Gergely-féle naptárhoz.⁸⁵ Az egi püspökség befolyása a harcok Bizánczy után is megmaradt, míg végre Olsavszky Mihály és Bradács János munkácsi püspökök minden eddiginél határozottabb elvi harcba kezdenek az egi hegemonia ellen. Mária Terézia figyelembe veszi a munkácsiak indokait. 1766 februárjában közli Olsavszkyval, hogy az egi püspököt rendeletileg értesítette, hogy ezentúl az egi klérusnak nincs jogában a munkácsi püspököt és papjait szabad elhatározásukban befolyásolni.⁸⁶ Jellemző a királynő éleslátására, hogy 1766 tavaszán Albáni bíbornokon keresztül figyelmezteti a Szentszékét, hogy a püspökség ügyének rendezése nélkül nem tartható fenn az únió.⁸⁷

⁸⁶ Hodinka i. m. 589. 1.

⁸⁶ U. o. 607. 1.

⁸⁷ Eredetije a bpesti orsz. levélt.-ban.

1771 szeptember 26-án, néhány nappal az egyenjogúsító alapítási levél kiadása után a pápa Bradács Jánosi első tényleges munkácsi püspöknek nevezi ki és hasonló leiratot kap 1773 márciusában Bradács utódja, Bacsinszky András is, aki 1809-ig irányította a munkácsi püspökséget.

A munkács-máramarosi püspökség és ezen keresztül az egész ruténség a XIX. század elejétől az Északkelet-Európát átható szláv öntudatosító mozgalmak hatása alá kerül. A Grande Revolution keleten kitermeli ellenlábását, az orosz nacionalizmust, mely faji egységbe szólítja a világ szlávjait. Mikor az illírismus kísérleti léggömbje elpattan, Szentpétervár felől feltör az öncélú szláv tudat, mely a nagy orosz egység részeseit, a közép-keleteurópai szláv népeket önálló nemzeti kultúra és szellemiség formálására készíti.

A ruténség XIX. századi története ennek az egyetemes orosz kisugárzásnak hipnotikus hatása alatt alakul ki. A XIX. század a ruszofilizmus előtörését jelenti a szláv Európában és ennek az orosz rajongásnak leghűségesebb kiszolgálója a ruténség, mely önálló műveltség hiányában, ahelyett, hogy jellegzetes területi kultúrát nevelne, megadja magát az orosz szellemnek. A XIX. század első felében a fiatal rutén értelmiség nyíltan hangoztatja az orosz-rutén lelki közösséget és Dobranszky Adolf új nacionalista ifjúsága az 1818 évi prágai szláv kongresszuson a világ közvéleménye előtt demonstrálja az orosz összetartozás hitét.

Magyar részről Trianon kapujában vették észre a nagyorosz propagandát, melyben nem az volt helytelen, hogy a ruténséget népi jogaira figyelmeztette, hanem hogy

a rutén népiség politikai éretlenségét kihasználva, vallási törekvéseikkel joggatlanul visszaélt.

Egyesek, korukat megelőző magános magyar szellemek idejekorán megérezték a Kárpátok hágóin beszivárgó orosz irodalmi és egyházi invázió történelmi jelentőségét. Ez a propaganda kétféle módon lett volna orvosolható. Egyrészt ha keresztülviszik az egyházi szerkönyv-, naptár és betűrevíziót, másrészt, ha a cirillhetős műveltség eszközeivel megteremtik a magyar szellem védelmi frontját.

Kárpátalja hazatérésének történelmi idején nem kétes többé, hogy egyedül az utóbbi lett volna eredményes, győzelemre vivő út. Ez irányban viszont a XIX. század folyamán alig történt jelentős intézkedés s a helyett, hogy a Duchnovics-féle ruszin tudatot átittatták volna kellő állóképességgel, minden lehetőséget felhasználtak az egyetlen szellemi réteg, a papság ellatinosítására, mely a nagyszláv romanticizmussal megismerkedő fiatal korosztályokban a faji ellenállás elvét váltotta ki.

Ennek a másfélszázados egyházi latinosításnak következménye, hogy amikor De Camelis növendékei számára katekizmust ír, „Kárpátalján nem akadt pap, ki az eredeti latin könyvet le tudta volna fordítani”.⁸⁸ Olsavszky idejében a papság már nem beszél a ruszin nyelvet és Bradács, amikor megdöbbenve tapasztalja, hogy a Rómától átszaturált papság és az elzárkózó köznép között minden szellemi összeköttetés megszakadt, Bécsben rutén ábécét, ima- és énekeskönyvet nyomtat. De a bécsi cenzor, aki életében először találkozhatott rutén kiadvánnyal, állítólagos pravoszláv motívumok miatt elkobozza a püspök könyveit és

⁸⁸ Bonkáló: A kárpátalji rutén irodalom és művelődés. 40. 1.

Bradács örülhet, hogy történelmi óvintézkedése miatt Róma nem bünteti fegyelmissel.

Bacsinszky András püspök 1798 szeptemberében kiadott körlevelében így panaszkozik: „mély fájdalommal látom, hogy sok szülő gyermeke, amikor a latin iskolákban eltöltött évek után a papi pályára óhajt menni és vizsgára jelentkezik, orosz tudásában annyira járatlan, hogy e nyelven sem olvasni, sem nevét leírni nem tudja“.⁹⁰ Bacsinszky más helyütt meg is nevezi a hiányok alapokat: nincsenek rutén tankönyvek, egyházi és szertartási imakönyvek, melyek a rutén nyelv terjedését elősegítenék. Bizonyára ezt a hiányt akarta pótolni Kutka Iván kanonok 1803-ban megjelent katekizmusa, mely az egyházi szláv, ruszin és orosz nyelvek élvezhetetlen keverékét adja. A ruszin tanulók hivatalos tankönyve lett és Bonkáló joggal mondja, hogy egyike a legutáltabb, rossz tankönyveknek.

A szerkönyvek ügyében századokon keresztül semmilyen intézkedés nem történt. A görög szertartású templomi könyvek Lengyelországon keresztül jutnak el hazánkba s a XVII. század közepén már elterjedt szokás az idegen templomi könyvek másolása és javítása, hogy azok az unió céljainak megfeleljenek. Leginkább ezeken a szerkönyveken keresztül figyelhetjük meg, hogy a XVII. század utolsó harmadától milyen intenzív orosz egyházi propaganda hatol be a Ruténföldre. A XVII. században ugyanis még nagyszámban találunk lengyelországi unitus kiadványokat,⁹¹ a XVIII. században már csaknem kivétel nélkül

⁸⁹ U. o. 42. 1. (Bradács kísérlete 1770-ben történt.)

⁹⁰ Bonkáló i. m. 42. 1.

⁹¹ Unitus kiadvány alatt a lengyelországi, Rómával egyesült gör. kát. egyházmegyéék hiteles kiadványait értjük.

oroszlakadár nyomdák könyveit használják a Ruténföldön, moszkvai könyvtárosok révén. Az orosz írások inváziója időnként félelmetes, így a XIX. de még inkább a XVIII. század második felében. Hiteles feljegyzések szerint ez utóbbi korszakban oly nagymérvű volt az oroszországi könyvszállítás, hogy „1759-ben 9 szekérrel, 1760 április 1-én 690 darabot, köztük 150 ábécét, május 13-án 309 darabot, 1762-ben pedig 733 darabot, köztük 400 ábécét szállítottak az országba“.⁹²

Mennyire jelentéktelen ezzel szemben a hazai rutén könyvkiadás, igazolja az alábbi helyzetkép. A munkácsmáramarosi egyházmegyeék püspökei a XVII. század derekától időnként ismételten sürgetik ruszinnyelvű egyházi könyveket előállító nyomda üzembehelyezését. Kolonics 1630-ben értesíti a munkácsi püspökséget, hogy a nagy-szombati jezsuita nyomdát a kérésnek megfelelően felszerelt cirillbetűkkel, tehát küldjék oda a kinyomtatandó kéziratokat. 1692 és 1725 között ebben az orosz betűkkel felszerelt nyomdában összesen bárom cirillbetűs könyvet nyomtattak, 1727 után pedig egyetlen konkrét esetet sem említene az egykorú feljegyzések. A bécsi Kurzböck 1770-ig bárom rutén kiadványt hoz ki, egy Schnierer nevű bécsi nyomdász állítólag szintén kísérletezik ilyennel, végül a XIX. század végén a budapesti egyetemi nyomda cirillbetűi is munkába kezdenek, milyen eredménnyel, eddig senki sem mutatta ki. Amikor 1912-ben a ruszofil Szent Bazil Társulat feloszlik Ungváron,⁹³ hivatalos támogatással megalakul az ungvári Unió könyvnyomda r. t., mely ruszin néplapok, tankönyvek, egyházi könyvek és egy ma-

⁹² Hodinka: A munkácsi püspökség. 807. 1.

⁹³ Kizárólagosan anyagi okokból.

gyarnyelvű görögkatolikus szemle kiadására vállalkozik. Sajnos, mindez Trianon szempontjából már késő, az ungvári nyomda alig adja ki harmadik kiadványát, amikor a Kárpátok gerincén megszólalnak az orosz ágyuk.

Mindez együttvéve nem több egy csöpp víznél a szükségletek sivatagában, ahol nyomtalanul és eredmény nélkül tűnnek el a hazai rutén-nyelvű kiadványok a százszámra érkező orosz könyvek özönében. És ugyanakkor midőn az orosz szellemi propaganda hatalmába keríti a ruszin értelmiségi rétegeket, egyesek még Iza és Máramaros után is annyira járatlanok a kérdésben, hogy a ruténnyelvű ellenkiadványokat mellőzve, görögkatolikus magyar kiadványok sorozatát sürgetik. Ennek a magyar—rutén kísérletnek szálai 1795-ig nyúlnak vissza, Kritsfalusy György ungvári tanár és 1868-ban Roskovics Ignác munkácsi prépostkanonok kísérletéig, akik kiadják az első teljes görögkatolikus ima- illetve énekkönyvet.

Mikor Róma 1900-ban ismételten megtiltja az általa jóvá nem hagyott szerkönyvek használatát, a magyar görögkatolikusok memorandummal élnek a kultuszminiszterhez e tárgyban, de választ sem kapnak s így a szerkönyvek ügye 1914-ig rendezetlen marad.

Ilyen körülmények között vetik fel egyes túlzó körök a betű-, majd ezzel kapcsolatban a naptárreform tervét. Ez utóbbi a Gergely-naptár elfogadását követeli a régi Julián-féle naptárral szemben és első látható eredménye, hogy 1909 szeptember 1-én a budapesti görögkatolikus magyar hitközség áttér a Gergely naptárra.⁹⁴

⁹⁴ Darás: A Ruténföld elszállításának előzményei. Budapest.

A betűreform, a latinbetű beiktatása már 1880 óta foglalkoztatja a magyar görögkatolikusokat. Csorna Miklós kassai görögkatolikus lelkész ekkor készül el latinbetűs imakönyvével és utána többen kísérleteznek a betűreform megvalósítása érdekében. A kérdést még a világháború alatt sem veszik le a napirendről, sőt 1915 júniusában maga Csernoch hercegprímás hívja össze a szakértekezlet tagjait, melyben magyar részről többek között Hodinka, Illés és Bonkáló, a munkácsi egyházmegye részéről pedig Volosin Ágoston vesz részt, aki a cirilika mellett foglal állást. 1916 szeptemberében Papp Antal munkácsi püspök kultuszminiszteri rendelet alapján fait accompli elé állítja a ruténséget; elrendeli az összes iskolák tankönyveiben a kötelező latinbetű használatát.⁹⁵ Szabó Orest rutén kormánybiztos ezután hiába adja ki az 1918. évi X. számú néptörvény értelmében a ruszin nemzet önkormányzatáról szóló rendeletet, hiába vezetik be — képletesen — Kárpátalja középiskoláiban a ruszin nyelv kötelező tanítását és hiába állítják fel a ténylegesen soha nem működő budapesti rutén tanszéket, 1919 január 13-án bevonulnak Ungvárra a cseh megszálló csapatok, megkezdődik Kárpátalja kizsákmányolásának kora, a húszéves csehszlovák uralom.

Mialatt az események előterében ennyi félreértés és balszerencse közt vajúdik a ruszin kérdés, a mélyben, az elfelejtett rutén lelkek mélyén sikeresen hódít a vallási köntösbe bujtatott pravoszláv politikai propaganda. Mint egykoron az únió, most a görögkeleti szakadárság hirdeti az egyházi skizma szükségét, melynek gondolata Oroszország és az Egyesült Államok felől egyidőben kísérti a ru-

⁹⁵ U. o. 80. 1.

ténséget. New-Yorkban Tóth Elek volt katolikus pap, a sanfranciskói orosz püspök munkatársa indítja el a propagandát „Hol kell keresni az igazságot?“ című röpiratában, mely 1899-ben lát napvilágot és olyan átütő erejű, hogy néhány hónapon belül a pánukrán Szepticky lemergi érsek is válaszol rá.

A XIX. század végén a kárpátalji ruténség olyan nagyfokú szellemi elmaradottságban él, hogy a pravoszlávia elérkezettnek véli az időt, hogy az eddiginél sokkal fokozottabb mértékben beavatkozzék a ruténség életébe. Mielőtt a görögkeleti egyházpolitika forradalmasító kísérleteit ismertetnék, szükségesnek tartjuk néhány vonással felvázolni a századforduló rutén társadalmának szellemi helyzetét. Braun Róbert⁹⁶ az összeomlás árnyékában bevallja, hogy 1910-ben 464.270 magát rutén anyanyelvűnek valló kárpátaljai lakos közül csak 103.211 tud írni és olvasni, azaz a rutén össznépesség 22.02%-a, míg 77.8%-a analfabéta. Krúdy Gyula⁹⁷ 1919-ben kiadott brossurája végzetes politikai hiányokra mutat rá és Európa legszegényebb népének mondja a ruténeket. Bartlia Miklós,⁹⁸ Egán híres munkatársa 1906-ban feltárja a világ előtt a rutének kétségbeejtő gazdasági elesettségét és a szolyvai kerület vérlezítő szociográfiájával figyelmeztet, hogy a ruszinságot ki kell emelni az életkörülményei és a bevándorolt galíciai zsidóság miatt végsőkig leromlott gazdasági helyzetből és kizsákmányoltságból. Az 1923. évi cseh népszövetségi

⁹⁶ Magyarország földarabolása és a nemzetiségi kérdés, Budapest, 1920.

⁹⁷ Havasi kürt, Budapest, 1919.

⁹⁸ Kazár földön, Kolozsvár, 1906, II. kiad. Budapest, 1939.

beadvány⁹⁹ által magyarbarátnak mondott Romancos Aladár¹⁰⁰ a ruténekről szóló ismertető füzetében már 1901-ben kijelenti, hogy a szellemi és gazdasági romlás útjára került nép a legváltásosabb következmények előtt áll, amit Szabó Oreszt,¹⁰¹ későbbi rutén kormánybiztos is bejósol.

Szellemi téren az egyetemes felelősség a rutén értelmiséget terheli. Ez a nehezen kialakult élgárda a ruszofil irányzat elvein nevelkedett és vagy külföld felé vette útját,¹⁰² vagy olyan kultúrát hirdetett, melyből a népnek semmi haszna nem volt, vagy amely éppen ellentétes a népi műveltség céljaival. Borkáló feljegyzi,¹⁰³ hogy Rakovszky egyházi lapját, a *Cerkovnaja Gazetát* (1856—58.) kimondott orosz nyelve miatt nem veszi a ruténség. Ugyanaz a helyzet Rakovszky második egyházi értesítőjénél, a *Cerkownyj Vestniknél* is, mely az előbbi bukása után jelent meg, de csak tíz számot ért meg. A Szent Bazil Társulat, az orosz-rajongás központja nagyban elősegítette a nép szellemi elzárkózását. Az 1867-ben meginduló *Szvjet* (Világ) időközi lap már annyira orosz, hogy előfizetői tömegesen mondják le emiatt. 1868 januárjában a lap kommentár

⁹⁹ Territoires Autonomes des Ruthènes au sud des Carpathes, C. 74. k. m. 30. 1923, I.

¹⁰⁰ A ruténekről, Budapest, 1901.

¹⁰¹ A magyar-oroszokról, Budapest, 1912.

¹⁰² Borkáló „A kárpátalji rutén irodalom és művelődés“ e. műve 42—44. oldalán hat külföldön elhelyezkedett rutén tudósról számol he: Iván Orlaj (1771—1829) a pétervári egyetem tanára, Michail Balugyánszkij (1769—1847) ennek első rektora, Petr Lodij (1764—1829) a krakkói egyetem tanára, Vasilij Kukulnik (1765—1821) a cnarkowi egyetem tanára, Iván Zemancsik, a lembergi egyetem előadója, Jurij Huca Venelin (1802—1839) a kisenevi szeminárium tanára lett.

¹⁰³ I. m. 46. 1.

kíséretében közli egy előfizető tiltakozását, aki így fejtegeti a folyóirat hanyatlásának okát: „Gondolkoztam — írja az anonim olvasó — lapunk hanyatlásának okán s másoktól is kérdeztem. Most már megtudom mondani mind a magam, mind a közönség véleményét. Olvasóközönségünk szemében a Szvjet hanyatlásának első oka a nyelve. Azt mondják, hogy a lap érthetetlen nyelven ír. Munkatársai szótárakból szedik ki a szavakat, kifejezéseket és szólásokat s nem a mi beszélt nyelvünket használják s nem olyan szavakat, amelyeket minden olvasó szótár nélkül is megért. Még szótárunk sincs,¹⁰³ amely magyarul megmagyarázná az orosz szavak jelentését.“ A helyzet később sem javul. Fencik Listok-ja sajátos orosz-rutén nyelvet használ, amit a lap 1903. évi 22. számában azzal indokol, hogy a rutén írók célja a terület magyar-orosz nyelvének közelítése az orosz irodalmi nyelvhez, mert „ez annál inkább szükséges, mert a szomszédban erősen fejlődik az ukranofilizmus és ezzel együtt a hitetlenség is“. Az orosz irányzat hívei, mint az idézet mutatja, tehát a kisebbik rossz alapján állanak, mert tartanak az ukrán befolyástól, melyről ilyen nyílt formában ekkor esik először szó.

Az említett jelenségek nagyrészt csak az irodalomra vonatkoznak. Sokkal lényegesebb viszont az a körülmény, hogy a papok latin vagy egyházi szláv nyelven írnak, a nép nélkülözi a ruszinnyelvű vallásos iratokat és egyre szívesebben használja a kievi könyvküldemények anyagát, annál is inkább, mert ez többnyire ingyenes. Kivált ez utóbbi körülmény játszott nagy szerepet az egyházi szakadás elő-

¹⁰⁴ Mitrák orosz—magyar szótára csak 1881-ben jelenik meg, magyar—orosz része 1932-ben.

készítésében, mely évtizedes aknamunka után az 1904. évi izai és 1913. évi máramarosi skizma-pörökben robbant ki.

1900-tól kezdődik a görögkeleti szakadárság előtörése. 1910-ben még csak 550 pravoszlávot mutatnak ki a magyar statisztikák, de ez nyilvánvalóan nem vonatkozik a rutén népesség egészére. 1938-ban Nowak¹⁰⁵ a Szlovákia és Kárpátalja területén élő görögkeletiek számát már 120.000-re teszi s ha kissé túlzottnak is tartjuk ezt a becslést, az ortodoxok száma ekkor a köztársaság területén megközelíti a százezret. Milyen roppant erőfeszítésnek, minden eszközzel dolgozó vallási és politikai propagandának, milyen áldcmokralikus nemzetiség-politikának kellett közrejátszania, hogy ez a százezres lélekszám létrejöhessen!

Az orosz vallási invázió előjelei előbb a nyugati nyelv határon mutatkoznak meg. 1902-ben a sárosmegyei Becheron már sikeresen hódít a szakadárság, amiben nagy szerepük van az Amerikából szétküldött lázító vallási röpiratoknak. Érdemes megfigyelni a pravoszláv tervhadjárat keresztmetszetét. Ez a propaganda valóban mintaszerű volt a maga nemében, dicséretére vált volna a későbbi hírhedt szocialista sejtrendszernek is. A rutén nyelvterületről Csernovicon és Lembergen keresztül állandó összeköttetés létesült Pétervárral, ahonnan egy Bobrinszkij Wladimir nevű orosz gróf, a szentpétervári galíciai egyesület elnöke, előbb önállóan, később a csernovici Gerovszkij fivérek, — egyébként dúsgazdag földbirtokosok, — közvetítésével irányította a pravoszláv propagandát, mely a lebergi központból tervszerű utasítások alapján működött Kárpátalja és Északkelet-szlovákia területén. Akik ebben a szellemi, később politikai kísérletben résztvettek, kivétel nélkül

¹⁰⁵ Nowak: i. m. 43. 1.

önzetlen fanatikusai a nagyorosz gondolatnak. Lemberg és Csernovic pedig tárt karokkal fogadja 1890-től az alkalmi propagandistákat. A hegyi falvakban lakó ruszinok előtt megnyílik a fényes Gerovszkij-kastély ajtaja és valóságos legendák keringenek arról a kényelemről, mely a csernovici központ termeiben fogadta a ruszin zarándokokat. Érthető, hogy ezeknek száma alig egy évtized alatt a századforduló idejére tízszeresére duzzad.

A „csernoviciak“ tehát jó testvérek, szíves vendéglátók a jámbor zarándokok szemében. Ki nem köszönné meg, hogy visszatértük előtt még különféle ima- és szerkönyvekkel, vallási és más iratokkal is megajándékozta őket a figyelmes házigazda, aki csak annyit kér a vendégségért, hogy ezeket a könyveket vigyék magukkal a Kárpátokon túlra és terjesszék a többi „orosz testvér“ között. Ezek a zarándoklatok 1900 körül valóságos orosz betűarzenált mozgósítanak a Ruténföldön és az írástudatlan rutének is nagy gyönyörűséggel szemlélik a Kárpátokon túlról jött „ajándékot“, aranyos ikonokat, díszes imakönyveket.

Ezek az ajándékok később kievi és moszkvai rendszeres könyvküldeményekkel szaporodtak és köztudomású, hogy az orosz könyvügynökök kitűnő üzletet csaptak pravoszláv könyvekkel az unizált parochiákon.

A parázs alatt szított tűz a Huszt melletti Izán kapott lángra, ahol Rakovszky Iván lelkészkedése (1859—85) mélyen elvetette a pánszláv gondolat magvait. Az első pravoszláv pör vádlottjai kitaszított kisemberek, félművelt fanatikusok. Egyikük, Pircsák Illés még a munkácsi másoló-díjnoki állásra is alkalmatlan, a másik, bizonyos Vorobcsuk György, vándor kántorhelyettes, aféle furcsa egzisztencia. A próféta, Kabalyuk Sándor, vagy ahogy később hívják,

Alexij atya, volt famunkás, késő utódja az egykori batykóknak, kiknek hiszékeny népét eleinte még előtte is titkolt politikai propaganda hálójába csalja. Tóth hírhedt amerikai röpirata a lucskaiak révén már 1901-ben elkerül Izára, ahol titkos összejöveteleken, még misztikusabb utalások kíséretében ismeretlen szónokok „figyelmeztetik“ a népet, hogy ne féljen, nincs egyedül, az „Atyuska“ velük van és ha kell nemcsak könyveket, hanem kenyeret is fog küldeni a kárpáti orosz testvéreknek. Illetékes körök későn figyeltek fel az 1903 táján már nem is leplezett izgatásra. Ekkor kerül különleges megbízatással Izára Azari András görög-katolikus lelkész, akinek néhány hónap alatt sikerül felfedeznie az amerikai röpiratot és a nagyorosz törekvések indítékát. Mivel Izán 1903 ősztől sorozatos forradalmi jelenségek ismétlődnek, a hatóságok perbe fogják a pravoszláv mozgalom vezetőit és a hús személy ellen lefolytatott, 1904 április 24-én kezdődő izai pör átlag egy év körüli büntetéssel sújtja a vádlottakat. 1905-ben újraéled a mozgalom, ekkor már a Gerovszkijak és 1908 után Bobrinszkij határozott utasításai szerint, akinek sokat emlegetett szentpétervári egyesülete a kolonizinus és ukránizmus elleni harc jelszavát tűzte zászlajára: „tehát a galíciai rutének ellengyeledését és elukránosodását iparkodott megakadályozni és a szeparáló törekvésekkel szemben az orosz nemzeti egység elvét hangsúlyozta“.¹⁰⁶ A gróf az izai pör után behatóan foglalkozik a magyarországi rutének helyzetével, melynek mesterien egyoldalú képét vázolja a Times 1912 április 10-én megjelenő számában. Bobrinszkij 1908-ban a prágai pánszláv kongresszuson ismerkedik meg

¹⁰⁶ Darás: A Ruténföld elszakításának előzményei, 29. 1.

a Gerovszkijakkal és mint Darás közli¹⁰⁷ 1910-ben egy szerethi népgyűlésen a nagyorosz gondolat védelmében olyan izgató bangó beszédet mond, bogy emiatt perbe fogják és örökre kitiltják a Monarchia területéről. Ezidőtájt érkezik Pétervárra Kabalyuk a csernovici központ ajánlólevelével. Kétségtelen, hogy Bobrinszkijnek köszönheti, bogy a cholmi püspök 1910 augusztus közepén pappá szenteli és megadja neki a pravoszláv egyházi engedélyt a görögkeleti tanok hirdetésére. Így lesz az egykori famunkásból Alexij atya, az első ruszin származású pravoszláv pap.

Bobrinszkij „udvari“ papja kiváló egyházi agitátor. Fanatizmusa minden gátlástól mentesíti az Eszme érdekében. A középkori szerzetesek példájára szótlánul tűr megpróbáltatást, nélkülözést vagy szenvedést és mi sem jellemzi jobban, hogy amikor 1913 decemberében megkezdődik a máramarosi, második pravoszláv pör, Oroszországból tér vissza, hogy hívei mellé üljön — a vádlottak padjára.

Alexij — nevezzük most már így — 1911-ben felszenteli a lucskai pravoszláv templomot, melynek homlokzatán már a ferdekereszt hirdeti Kelet harcát Nyugat, az unizált, latin műveltségű ruszin papság ellen. Ez a külső szimbólum már szemet szúr a hatóságoknak is. Alexijt Kőrösmezőre internálják, ahonnan — jellemző a közigazgatási szervek hanyagságára — álruhában bejárja az egész területet és mindenütt osztja új hívei között a pravoszláv könyveket és röpiratokat. Darás¹⁰⁸ úgy véli, hogy „az orosz pravoszláviából sohasem lett egyetemes népi megmozdulás“. Ellentmond ennek a megállapításnak a legújabb helyzet, amikor a pravoszláv egyház sokezres tömegeivel föl-

¹⁰⁷ U. o.

¹⁰⁸ Darás: i. m. 32. l.

tétlenül kell számolnunk és meg kell találni az eredményes vallási közeledés módját, hogy a csehszlovák politika által oly sikeresen használt bomlasztó irányzat ne lehessen idővel újabb valláspolitikai vagy faji mozgalmak kiindulópontja.

1911 őszén Alexij szakadárjai annyira megerősödnek, hogy a „próféta“ 1912 januárjában a huszti hatóságoktól egy Izán tartandó missziósnap engedélyezését kéri, amit a hatóságok megadnak. Ez az izai missziósnap a pravoszláv propaganda teljes sikerével zárul, messzi vidékekről keresik fel Alexijt, aki türelmetlen, lázító beszédben bejelenti hívei előtt a pravoszláv szellemi forradalom kezdetét.

A görögkatolikus klérus és a hivatalos szervek megdöbbenve veszik tudomásul a fejleményeket, melyek ellen most már a legradikálisabb eszközökkel kívánnak eljárni. A Görögkatolikus Szemle 1912. évi számai szinte kivétel nélkül részletesen foglalkoznak a kárpátaljai pravoszláv eseményekkel és illetékes helyről az egyházi szakadárság erőyes megfékezését írják elő.

A pravoszláv agitátorok letartóztatását egy döntősúlyú tanúvallomás előzte meg. A tanú, később a máramarosi pör egyik koronatanúja, Duliskovits Arnold detektívfelügyelő közel egy évet szentelt a mozgalom hálózatának felderítésére. Künn járt a Gerovszkijaknál és ajánlólevéllel ment Bobrinszkijhoz is, aki későn fogott gyanút, a kiváló rendőrtiszt bravúros nyomozással felderítette a mozgalom politikai hátterét és azokat a messzemenő intézkedéseket, amelyeket a kárpátaljai pravoszlávok vezetői egy eljövendő háború esetére kilátásba helyeztek.

A missziósnap után kirobbant a tarthatatlan feszültség. 1913 tavaszán az izai pravoszláv templomot bezárják, a

ferdekeresztet eltávolítják, az izgatókat letartóztatják. 1913 december 29-től következő év március 3-ig tart a híres szigeti pravoszláv pör, melyet leplezetlen izgalommal fogadott a szláv Európa. A törvényszék, debreceni kir. törvényszék, elnöke Tóth Aurél és ügyésze Illés Andor, példás alapossággal és drámai komolysággal folytatták le a történelmi tárgyalást, melynek felperese a magyar államiság volt.

A vádirat 94 egyéni fogott perbe „magyar állam elleni lázítás, valamint a magyar nemzet, a görögkatolikus felekezet és papság elleni izgatás címén“.

A vádlottakat 16 ügyvéd védte, az összes számottevő orosz lap, köztük a szentpétervári távirati iroda tudósítója is megjelent a tárgyaláson. A magyar sajtó eleinte szenzációt látott az ügyben, később meguntá és annyira elhanyagolta, hogy a sorsdöntő jelentőségű per verdiktjét napi hírek között, néhány sorban intézték el. A vádlottakat a magyarországi nemzetiségek vezetői, a Világ és Jászi Oszkár radikálisai, az általános ellenzék és az antiklerikálisok vették védelmükbe. (Darás jellemző tényként sorolja fel a fontosabb védőügyvédek névsorát: Rónay Zoltán, Rédey József [Orsz. Reformklub], Hadzsi Szilárd, Hoscsuk Iván, Todorovits Zakariás, Lapusevics Iván, Lichtenberg Jakab, Gottesmann Miklós és Klein Artúr.¹⁰⁹)

A monarchia a máramarosi per folyamán megmutatta gyengeségét. Bohrinszkij, annak ellenére, hogy a csernovici központot feloszlatták¹¹⁰ és végleges kiutasítása érvényben volt, orosz képviselők és újságírók társaságában bántatla-

¹⁰⁹ Darás: i. m. 47. l.

¹¹⁰ Gerovszkij Elek és Román ekkor már a csernovici ügyész-ség foglya.

nul megjelent 1914 február 4-én a máramarosi tárgyaláson. Vallomásának célja az volt, hogy bebizonyítsa: a vádlottak nem állottak összeköttetésben orosz politikai tényezőkkel, a galíciai egyesület pedig politikamentes, aminek természetesen nem adott helyt a bíróság, mert Duliskovits drámai párbeszédben megcáfolta a grófot. Bobrinszkij vallomása közben szándékosan, kissé színpadiasan viselkedett. Nem kizárt, hogy ezzel is kifejezésre akarta juttatni, hogy egy ellentétes életszemlélet képviselője, amely nem szűnik fanatikus karcát folytatni az európai civilizáció és nyugati műveltség ellen. Így vallomása elején kezét felemelve „Köszöntelek Benneteket pravoszlávia szent vértanúi” megszólítással üdvözölte a vádlottakat, távozásakor mélyen meghajolt előttük s jobb kezével keleti rítus szerint a földet érintette.¹¹¹

A tárgyalás menete bővelkedett zajos kifakadásokban, váratlan meglepetésekben, ellentmondásokban. Duliskovits szembesítése a vádlottakkal drámai kirohanásokra adott alkalmat a vádlottak és a védelem részéről. Alexij hívei minden előző vallomásukat megmásították, tudatosan tagadták a tényeket és egymást vádolták. Egy Olena nevű pravoszláv apácájelölt, később Alexij aféle titkárnője gyermekével karján jelenik meg a törvény előtt és az újságírók a helyszínen gyűjtést rendeznek számára. A komikum és a legmélyebb drámaiság egymást követik a tárgyaláson. Olena hol kacag, hol sír, kijelenti, hogy rászédtek, Alexij csak a görögkeleti orosz vallás terjesztését vállalta, Vorobcsuk a Gerovszkijakal okolja, minden vallomás mögött újabb lélektani és politikai szakadékok tárulnak, végzet-

¹¹¹ Darás: i. m. 48. 1.

szerűség ül a bíróság arcán, ez a pör a nemzetiségi Magyarország teherpróbája, amelyen a hungarizmus gondolata, a történelmi magyar államiság piroszi győzelmet arat.

A tárgyalás során a szakadárok azzal védekeztek, hogy a missziósnapot hivatalosan engedélyezték, a Gerovszkij-nyomda könyveit részben belföldön állították elő (?), orosz könyvek pedig mindenkor használatosak voltak a görög-katolikus egyházban is. Az izai templomban lefoglalt szerkönyvekben sűrűn szerepel a „cár“ szó. A vádlottak kijelentik, hogy az általánosságban királyt jelent. Ugyanilyen fogalmi zavar volt a pravoszláv és orosz szavak körül, az előbbit minden politikai tendencia nélküli kifejezésnek *(igazhívő) magyarították, az utóbbi a vádlottak kijelentése szerint a ruszinokra is alkalmazható. Végül a védelem kijelenti, hogy a görögkeleti ferdekereszt a görögkatolikus egyházban is használatos, így többek között becsatolták az ungvári Unió-nyomda egy kiadványát, melynek fedelén ez a jelvény volt látható.*¹¹²

A pör folyamán, minél inkább közeledett a főtárgyalás napja, egyre izgatottabb lesz az orosz sajtó. A pravoszláv klérus vezető orgánuma a Kolokol még a lovagias magyar szellemben reménykedik, a Golos Moszkvy már politikai bajszának mondja Máramarost, a lebergi orosz Prikar-patskaja Russie pedig nyíltan megvádolja a tárgyalás napján a Monarchiát, hogy vallási ügyből politikai szenzációt csinál.

¹¹² A hármas András-keresztet és a görögkeleti ferdekeresztet azóta is gyakran összeeserélik, bizonyára ez tette indokolttá, hogy Rónay dr. becsatolja az Unió-nyomda kiadványát (v. ö. Darás i. m. 54. l.).

A verdikt szigorú, de igazságos volt. Ennek ellenére sokkal üdvösebb lett volna, ha elkerülik és preventív módon lokalizálják a kárpátalji pravoszláv mozgalmat. A fővádoltak közül Kabalyuk (Alexij) négy és fél, Pircsák két és fél, Palkaninec, Pircsák munkatársa kétévi, Vorobcsuk másfélévi államfogházatot és némi pénzbüntetést kapott, a többi vádlott egy éven aluli államfogházatot. A Kúria az 1914 november 25-én tartott főtárgyaláson a Btk. 127. § 3. bekezdése értelmében helybenhagyta a törvényszék ítéletét és meg nem határozott célból létrejött szövetség büntetését állapította meg.¹¹³

A nyílt szakadárság ideje a kúriai ítélettel véget ér, hogy 1919 őszén a csehszlovák kártyavárban államilag támogatott felekezetté lépjen elő. A ruténség pedig a világháború alatt példásan viselkedik és az orosz betörés idején olyan határozott nemzethű magatartást tanúsít, hogy egyedül Ökörmezőről 120 parasztyereket visznek túsul az oroszok.

A sorozatos galiciai kémkedések viszont a Kárpátokon innen is megtermik a visszhatást. Napirenden vannak a papi megfigyelések és a Görögkatolikus Szemle „Papságunk védelme“ című közleményében¹¹⁴ megírja, hogy Ungban, Beregben és Máramarosban gyakran nyilvánosan előállították a gör.-katolikus lelkészeket is. Ugyanakkor külföldön már vérszemet kap a pánszláv propaganda. A rutén széperatista mozgalom Pacsuta Miklós hírlapíró elnökletével 1915 november 28-án megalakítja Pittsburgban a Narodna Obrana (Nemzeti védelem) nevű ruszin politikai egyesületet, mely ismételten foglalkozik Kárpátaljának az

¹¹³ L. Miskolczi, Magyar Szemle, 1928, 311. 1.

¹¹⁴ Görögkatolikus Szemle, 1914 okt.

oroszbírodalomhoz való csatlakozásával. Bobrinszkij, aki hazatérte után forradalmi beszédet tart Pétervárott, síró álruténekkal demonstrálja, hogy a ruténség mindenkor híven kitartott Oroszország mellett, amelytől „felszabadítását” reméli. 1914-ben, a máramarosi ítélet hatása alatt ismeretlen „rutén” ifjak az „elnyomott” ruszin nép megmentéséről szónokolnak a prágai pánszláv kongresszuson.

Mindez az orosz politika sakkhúzása, történelmi tények tudatos hamisítása. A ruténség egy testként tart ki a szentistváni állameszme mellett, az ungvári rutén nemzeti tanács még 1919 január elején is, néhány nappal az első cseh légió ungvári bevonulása előtt¹¹⁵ a Budapesthez való tartozást hirdeti. Milyen mélységes lehet a rutének hűsége, ha még Volosin Ágoston is így szónokol a Munkács-egyházmegyei kántortanító egyesület 1918. évi szeptember 5-én tartott közgyűlésén¹¹⁶: „Mi büszkén állapítjuk meg, hogy a hazai rutén nép szembeszállt a kísértés, a csábítás erejének. Az ellenséges betörés alkalmával sziklaszilárdan őrizte meg hazafias tradícióit és nem esett a hit- és hazaellenes áldemokrácia tiizébe“.

A vázolt szellemtörténeti fejlődés a ruténség betelepülésétől a világháborúig a görögkeleti és gör.-katolikus szemlélet, Nyugat és Kelet történelmi küzdelmét mutatja a Ruténföldön. Az első telepeseektől a máramarosi unióig (1721) öt évszázad múlt el s ezalatt tökéletesen kikristályosodott a kárpátaljai őslakosság álláspontja, a nyugati magatartás, a Rómával való egyesülés akarata. A görög-

¹¹⁵ Ungvárra 1919 január 13-án érkezik az első olasz—csek légió Gioffry ezredes vezetése alatt.

¹¹⁶ Darás: i. m. 97. 1.

keleti egyház akkor kezd újabb harcba a ruténségért, amikor az orosz imperializmus mint Középkelet-Európa szláv-ságát átfogó hatalmi kísérlet a veszített szabadságharc után újra feltör az európai láthatáron. 1848 után a görögkeleti egyház terjedése az orosz uralmi törekvések sikerét jelenti, a ferdekereszt nyomában Moszkva és a cárizmus szimbóluma húzódik meg, amint az a görögkeleti egyházi propagandából, izai és máramarosi vallási pórokból és a Kárpátaljára bevitt pravoszláv szerkönyvek szelleméből élesen kiviláglik. A harc tehát korántsem két vallás, sőt nemcsak két erkölcsi világnézet, a pravoszláv görögkeleti és a görögkatolikus nyugati szemlélet küzdelme, hanem a Kárpátmedence sorsát döntően befolyásoló világpolitikai mérkőzés, melyben az oroszország középkelet-európai hegemoniáját a Kárpátokon belüli szláv nyelvterület meghódítása jelentené. Ebben a megvilágításban válik egyedül érthetővé az orosz politika bámulatos áldozatkészsége, mellyel a kiegyezéstől a világháborúig tartó közel félszázadban minden alkalmat megragad, hogy a ruszin nemzet rokonszenvét megnyerje a görögkeleti vallás irányában.

Ez a nagyorosz koncepció a cárizmus megsemmisülésével sem dőlt meg. Az emigráns orosz értelmiség ugyan a vörös Moszkva elleni politikai harcot hirdeti a Ruténföldön, de az éhség és az állandó szenvedések a tűrhetetlen élet lázadóivá teszik az Erdőskárpátok népét és a nemzetközi pártpolitika harminc-negyvenöt százalékos választási győzelmet hoz ki 1933-ig Kárpátaljáról. Ez időtől kezdve új áramlat hatja át a Rulénföldet. Az önálló ukrán állam hite, ez a hetmánság idejéből koronként újra születő nagyukrán elmélet hasonlóan az oroszhoz szintén a középkelet-európai szláv népek összetartozá-

sának elvén, de ukrán fennhatóság alatt képzeli a ruténség bekapcsolását a keleti szláv államiságba, mint láttuk sikertelenül.

A volt Csehszlovákia vezetői mindig szem előtt tartották az orosz álláspontot és nem is titkolták, hogy sem az autonóm Ruténföldben nem hisznek, sőt az ilyenirányú törekvéseket legönkényesebben elnyomják, sem pedig Kárpátalja végleges annexiójában. A Hradzsin egykori urai Ruszinszkrét diplomáciai ütőkártyának tartották „magasabb politikai érdekek“ számára, ha annak ideje elkövetkezik. Benes a kárpátalji ruszin kérdésről mondott beszédében kijelenti,¹¹⁷ hogy a Csehszlovákiához csatolt rutén terület „sohasem alkotott földrajzi, még kevésbé politikai egységet“, ami önmagában alkalmatlanná teszi — szerinte — a népi autonómia követelésére. Masaryk, akinek alkalmi humanizmusa mögött jól palástolt politikai rokonszenv élt a pánbolsevizmus törekvései iránt, 1920-ban frappánsan jellemzi az orosz-cseh érdekközösséget, amikor a Szovjet-Vöröskezeszt kiküldöttének Gillersonnak, ugyanakkor, midőn az orosz seregek Varsó előtt állanak, a következőket mondja:¹¹⁸ *„Én úgy tekintem Kár pút Oroszországot, mint egy, Oroszország részéről Csehszlovákiára bízott zálogot, melyet mi első adandó alkalommal vissza fogunk adni Oroszországnak, ezt én köztársasági elnöki minőségemben leghivatalosabban kijelentem. Felhatalmazom Önt, hogy erről kormányának Moszkvában jelentést tegyen“.*

A Ruténföld hazatérése a Kelet vagy Nyugat dilemma végleges rendezését jelenti. Kárpátalja visszatért a szent-

¹¹⁷ V. ö. Bonkáló: A kárpátalji rutén irodalom és művelődés 9. 1.

¹¹⁸ Nowak: Dér künstliche Staat, 54. 1.

istváni államkeretbe és ez a nyugati műveltséghez való megtérést írja elő, mint szabad nemzeti fejlődésének legfőbb biztosítékát. A magyar államiság keretében teljes vallásszabadságot élvez a pravoszláv egyház is mindaddig, amíg egyházi törekvései nem jelentenek a magyar államisággal szemben is szakadárságot. A magyar-rutén életforma pedig nem követeli a szlávssággal való végleges szakítást sem, csak lemondást a közelmúlt európai történelme által gyökértelen eszménynek minősített ábrándpolitikáról, mely kenyér helyett nélkülözést, önálló népi kultúra helyett, el-lentétes irányzatok testvérharcát és háromnyelvű világ-nézeti zűrzavart eredményezett ezen a földön.

EGÁN

3.

„Tenni jelszava volt — s áldásteli élete: munka
Lakhat-e hát nyugalom s béke honában Egán?
Nem — nagy szelleme küzd szakadatlan s érezed él ő . .
Majd ha dologra tüzel titkon egy égi erő!”

(1901)

A milleneumi Magyarország sok belső bajtól terhes. Kevesen látják a jólét felszíne alatt a szociális és nemzeti kérdések veszélyes alakulását. Még kevesebben vannak azok, akik testükkel állják a dunamedencei magyargátat, hogy áldozatos életükkel közvélemény elé vigyék a magyar sorskérdések ügyét. A bőség monopol-kapitalista társadalma elodázza az emberöltővel később összeomlásra vezető bajok orvoslását és a magyar ezredév felszínes csillogásában nem hajlandó tudomást venni a magyar nemzet és a dunai kisépek közös sorsába ékelődő ellentétekről.

Az első magyar reformnemzedék, mely nem szóval, hanem tettekkel igazolta a Széchenyi-ideált, tudatában volt a dunai magyar egységet sorvasztó problémáknak. Ez a nemzedék nem jelent korosztályt, hanem azoknak a szellemi kiváltságosoknak csoportját, akik évtizedekkel előre látnak. Meglátják a mélyben kavargó veszedelmeket és idején figyelmeztetik a szociális nincstelenek és elhanyagolt nemzetiségek ismeretlen Magyarországra a nemzetet.

A koruk előtt járó férfiak a nemzetpolitika első fejezetét írják. Visszhangtalan kiáltásuk meddő marad a magyar társadalmi berendezkedés végzetes összefüggései miatt, de történelmi jelentésük nem hiábavaló. A Széchenyiek, Darányi Ignácok, Bartha Miklósok és Egán Edék példája korszakok múltán is történelmi tanulság egy új magyar nemzedék számára, mely nemcsak kimutatni, de megoldani is képes lesz a nemzet kibontakozását elzáró problémákat.

Egán Ede nyugati műveltségű, vérbeli reformer volt. Idegenből sarjadt, örök szerelmese ennek a fajnak, mely számára életet betöltő élményt jelentett. Elsők közül való, akik Nyugatról érkezve, felismerik a magyarság dunai küldetését, mint egyetlen megoldást a középeurópai vártán. Nemzetgazdász és szociálpolitikus volt. A Kárpátok íve alatt kialakult Magyarorszában az európai fejlődés és béke biztosítékát vélte megtalálni és közéleti szereplése első órájától hangoztatta a Kárpátok gerince alatti népek szociális felemelését, lelki összeforrasztását az államalkotásra hivatott magyarsággal.

Élete¹¹⁹ ennek a küldetésnek jegyében céltudatos, tervszerű munkában zajlott le. Mint nemzetgazdász a magyar mezőgazdaságban rejlő erők teljes kitermelését követelte abba a *népi szellemben, mely egyedül képes a dunai nemzetek békés együttélését biztosítani.*

¹¹⁹ borostyánkői Egán Ede 1851 július 13-án született, meghalt 1901 szeptember 20-án. Írországból származott régi nemesi családból, mely állítólag Pierce Egán híres angol humorista (1772—1849) ágával is rokonságban van. Egán, apja uradalmában Borostyánkőn kezdte gyakorlati működését, miután különböző német és angol főiskolákon közgazdasági oklevelet szerzett. 1880 körül az országos tejgazdaság felügyeletével bízták meg. 1890-ben felesége családi birtokára, Németországba ment, ahonnan a Millenium idején tért vissza. Darányi Ignác, akkori földművelésügyi miniszter korán felismerte rendkívüli szakképzettségét és szervező erejét. Ezért, amikor 1898 tavaszán a magyar kormány elhatározza a kárpátaljai földművelő nép gazdasági felemelését célzó hegyvidéki akciót, a hegyvidéki kirendeltség vezetésére Egánt kéri fel. 1898 őszétől 1900 februárjáig zajlik le a hegyvidéki akció első lépése, melyről 1900 február 12-én, Munkácson nagyszabású jelentés keretében számolt be az illetékeseknek. Szövetkezeti mozgalma gyökerében keresztülhúzta azok számításait, akik a terület gazdasági elmaradottságával visszaéltek. Ezért ismételt

Alaplehetőségekből indult ki: földből, állattenyésztésből és szövetkezeti rendszerből. A földkérdés akkor még megmozdíthatatlan problémájának rendezését a nyugati termelésben bevált mintagazdaságok felállításával akarta előkészíteni. A magyar állattenyésztés ügyének kevés hivatottabb szakértője volt mint ő, aki már a hegyvidéki akció előtt olyan eredményeket mutat fel a tejgazdaságok terén, mint senki az ő korában. A szövetkezeti rendszer kiépítésében pedig éppen azon a Kárpátalján végzett korszakalkotót, ahol előtte elképesztő uzsorában összpontosult az a gazdasági kizsákmányolás, amit ezen a területen Egán megjelenéséig valósággal intézményesítettek.

A hegyvidéki akciót, helyesebben a „hegyvidéki földművelő nép közzgazdasági helyzetének javítását célzó állami akciót“ a földnélküli rutenség állandó nyomora, az egészségtelen hitelviszonyok és az egyre veszedelmesebb formát

életveszélyben forgott, míg 1901 szeptember 20-án rejtélyes körülmények között, golyó oltotta ki életét. Művei: Die milchwirtschaftlichen Bestrebungen in Ungarn (Bréma, 1884), Magyarország tejgazdasági termelésének és kereskedésének mai helyzete (Bp. 1885), Az orsz. tejgazdasági felügyelőség feladatai, eddigi működése és céljai a jövőre nézve (Bp. 1885), Die Hochschule für Bódenkul tür in Wien und ihre falschen Propheten (Bp. 1886), Román szomszédaink (Bp. 1886), Románia mezőgazdasági viszonyainak rövid vázlata (Bp. 1886), Az orsz. tenyésztőterületek kérdése (Bp. 1887), Feladatunk a dunai hajózásunk és gyáriparunk fejlesztése szempontjából (Bp. 1895), Landwirtschaftliche Skizzen aus Ungarn (Berlin, 1898, 177. 1.), A hegyvidéki földművelő nép közzgazdasági helyzetének javítását célzó állami akció ügyében Munkácson, 1900 február 12-én tartott értekezletről szóló jelentés (Bp. 1900, 188. 1.). Irodalom: Bartha Miklós: Kazárföldön (Kolozsvár, 1906), Egán-jelentés (Bp. 1900), Bihar Jenő: Egán Edét meggyilkolták (Bp. 1901, 47. 1.).

öltő északamerikai kivándorlás tették szükségessé. A századfordulóig több mint 60.000 rutén hajózott át tengerentúltra, ahol tekintélyes amerikai ruszin telepek létesülnek az idők folyamán. A 90-es években különösen magasra szökik a kivándorlási láz, melynek meggátlására különféle átmeneti intézkedésekkel próbálkoznak a hatóságok. Az első, figyelemre méltó kísérlet Firczák Gyula munkácsi püspök nevéhez fűződik. Egán későbbi kiváló támogatója 1897 március 7-re nyomorenyhítő mozgalom szervezése ügyében meghívja magához Ung, Bereg, Ugocsa és Márianaros képviselőit és feltárja előttük a helyzetet. Ez a Firczák-féle ú. n. rutén akció kimondottan társadalmi jellegű volt. A mozgalom keretében begyűjtött adományok túlnyomó részben a görögkatolikus klérus hozzájárulásaiból folytak be, a világi köröket nem mozdította meg az inségakció első hulláma, mely emiatt nem mutatott fel komolyabb eredményt. Darányi Ignác 1897 őszén ismételtén foglalkozik a rutén segélyakcióval, magához kéreti Firczákot és megrendültén vesz tudomást a ruszin nép anyagi romlásáról. Egán ezidőtájt érkezik haza Németországból, ahol mezőgazdasági tanulmányokat folytatott felesége birtokán. Közben Svájcban is járt, ahol különös érdeklődést tanúsít a hegyvidéki gazdálkodás és állattenyésztés ügye iránt. Itthon többször hangoztatja, hogy a magyar állattenyésztést a hegyvidéki legelőkön kell felerősíteni és ezen a gazdasági szemponton túl a határvidékeket bejárva, arra a megállapításra jut, hogy az északkeleti határsávban sürgős gazdasági és politikai beavatkozásra van szükség. Egán elgondolása tehát nemcsak gazdasági óvintézkedés, hanem preventív nemzetmentés. Meg akarta erősíteni az északkeleti végeket és ezért *közgazdász létére állandóan*

foglalkozik nemzetiségi kérdésekkel. Bartha Miklós említi, hogy nemzetiségi cikkeinek megírására igen sokszor készítette Egán nemzeti aggodása, aki a századforduló román gazdasági helyzetét vizsgálva, bejósolja, hogy a román szövetkezeteken keresztül kicsúszik a föld az erdélyi kisbirtokos parasztság kezéből, megkezdődik a románság síkvidéki inváziója, a magyar etnikum felszorulása az előbbi helyére. Mindebből nyilvánvaló, hogy Egán reálpolitikus volt a szónak legnemesebb értelmében. Az északkeleti területek gazdasági feljavításával a magyar állameszme érdekeit kívánta védelmezni az Erdőskárpátoktól az erdélyi havasokig. Bizonyos, ha nem végez vele oly rejtélyes körülmények között a mindmáig gazdátlan golyó, Egán a magyar nemzetpolitika legnagyobb eredményét mutatta volna fel a világháború idejére. Ahogy működése nyomán a kárpátalji nép atyjának, jótévőjének, vezérének nevezte a „ruszin apostolt“, époly döntő gazdasági és politikai eredményeket hozott volna Egán kósza jegyzetekben fennmaradt nagy életterve: az erdélyi gazdasági rendezés.

Ebből a nagyszerű programból alig egy maroknyi valósult meg. Amikor 1898 március 28-án a beregmegyei szolyvai járásban első szervező ülését tartja az általa irányított hegyvidéki kirendeltség, Egán megállapítja, hogy a Firczák által javasolt országos mozgalom az egész Ruténföldön egyidőben megoldhatatlan, mert az egyes területek annyira el vannak hanyagolva. Ezért az ú. n. hegyvidéki akció Egán életében csak egyetlen járást dolgoz fel, a szolyvait. Egán már 1900 február 12-én munkácsi beszámolójában említi, hogy a szolyvai járás után Beregmegye egyéb részei, majd a többi rutén megye következik, de terve beváltását hirtelen halála megakadályozta.

A munka tehát a szolyvai kerületben indult el. A helyi kirendeltség tagjai¹²⁰ kiváló szakemberek és meghízható munkatársak voltak, az eredményben komoly részesei Egánnak.

Mint említettük, Egán a földből indult ki. Ennek rendezésétől tette függővé az állattenyésztés és a szövetkezeti hálózat megteremtését. Híres munkácsi jelentésében is erre a hármas egységre hivatkozik és munkarendjében pontosan betartotta ezt a lényegbevágó sorrendet.

Egán a magyar földkérdés első prófétái közé tartozik. Amikor ő kimondja a szociális aránytalanságok vétkét, a földnélküli rutén zsellérek nyomorát, a magyar parlament „haladó” pártjai még mélyen hallgatnak a magyar jövőndőt eldöntő kérdésről, amelyet a „konzervatív” Egán 1898-ban mozgalma tengelyébe állít. „Az első volt a föld, — hirdeti Munkácson 1900 februárjában. Midőn ezt a szót kiejtem, — írja — önkéntelenül eszembe jut, hogy ezideig egy semmibe nem vett, nagyon mellékes fogalom volt, amelyet mi lábbal tiportunk, melyet árucikké degradáltunk, sőt amelyről vezető államférfiak is kihirdették a veszélyes axiómát: mindegy az, hogy ki bírja a földet, csak az adót fizesse”.¹²¹ Azóta is kevés ilyen éles, de igaz vádat emeltek ebben a kérdésben, mint amilyenre Egán, Darányi Ignác miniszteri megbízottja vállalkozott.

A földhiányt bérletekkel kívánta ellensúlyozni, Darányi még 1897-ben olyan értelmű szerződést köt Schön-

¹²⁰ Egán szolyvai munkatársai: Marton István, áll. intéző, dr. Lakner Ferenc, min. segédfogalmazó, Boronkay Gyula min. számellenőr, Kubasko József min. számtiszt és Brokes József áll. intéző voltak.

¹²¹ Egán-jelentés 17. 1.

bornal, hogy ennek mammutbirtokából 25 évre kibérel 12.622 katasztrális holdat. Ennek alapján Egán a jelzett bérletet a szolyvai járás 41 községében 4303 földművelőnek haszonbérbe adta, akik közül 1793 földbérő, a többi havasi legelőbérő volt.

Eleinte próbaévre adták ki a bérleteket, ennek letelte után további tizenegy évre, amit egyes helyeken a hegyvidéki kirendeltség a világháború végéig meghosszabbított. Elsőosztályú földért holdanként hat, másodosztályúnál négy, harmadosztályúnál két és fél forintot fizetett a bérő. Később, amikor a talajviszonyokat jobban megismerték, több osztályt állapítottak meg, így voltak a Beszkidekben 50 krajcáros, egyforintos, egyforint 25 krajcáros és egyforint 75 krajcáros holdak, másutt mint Szolyva, Alsóverecke és Volócz környékén nyolc-tíz forintos síksági táblák. A fizetési időt július 15 és október 1 között állapították meg, amikor a hegyvidéki népnek leginkább van pénze. A bérő a bérelt földekkel kapcsolatban kötelezte magát, hogy a földeket legalább minden negyedik évben trágyázza, a területet gátszakadások ellen védelmezi és a bérlethez vezető utakat rendben tartja.

Egánra leginkább jellemző az a szívós küzdelem, amit a bérletek kiosztásakor a földműves nép érdekében folytat. Már az első szervező bizottsági ülés határozatilag kimondja, hogy minden téren a földműveseket kell előnyben részesíteni. A földművelésügyi miniszterhez benyújtott emlékiratban pedig alábbi klasszikus okfejtéssel indokolja Egán a határozatot:¹²²

¹²² A hegyvidéki kirendeltség első emlékirata a ni. kir. földművelésügyi miniszterhez, II. fejt., 35—36. l.

„A Kárpátok hegyvidéke régebben őserdő volt. Akik ezen őserdőket kiirtották, ezer év óta verejtékük árán ezt a földet termőképessé tették, kik e földön élve, állampolgári és hazafias kötelességeiknek minden időben, békében és háborúban odaadón megfeleleltek, ezen földműveseket e területen fenntartani és existenciájukat a megváltozott nehéz viszonyok közt a jövőben is lehetségessé tenni, ezen cél elérésének biztosítása minden kétségen felülálló, nagyfontosságú állami érdeket képez. Mindenki tehát, aki ezen földműves osztályhoz tartozik, a föld sajátkezű megművelésével és az azzal szoros kapcsolatban lévő állattenyésztéssel foglalkozik, aki abból él, kinek ezen foglalkozás képezi létalapját, az *hit felekezeti és nemzetiségre való tekintet nélkül részesíttessék állami támogatásban*“.

Tíz évvel később a hegyvidéki kirendeltség jelenti,¹²² hogy 20.657 hold állambérleti földterületből 66 község 3063 földműves-gazdája részesült, 1910-ig bezárólag 6000 hold megváltás útján öröktulajdonba ment át. Ez a késői eredmény legszebb bizonyítéka az Egán-féle bérlettervezet kiválóságának. A rutén nép szívósan ragaszkodott a megváltott földekhez és Egán emléke leginkább az általa bevezetett földbérletek révén maradt meg a nép szívében.

A földkérdés mellett a hegyvidéki akció számtalan jótanáccsal, szakszerű útmutatással látta el a kárpátalji népet, hogy a községi erdőket rendszeresen kezeljék. Erre a beavatkozásra egy sajátos területi szokás leküzdése miatt volt szükség. Egán megállapítja, hogy a rutén paraszt nem követ semmilyen erdőkitermelési módszert. Állandóan új területek irtásához fog, azokat beveti, majd ismét más területekre tér át, ahelyett, hogy a már megművelt területe-

¹²³ V. ö. Darás: A ruténföld elszakításának előzményei, 85 1.

ken fokozná a termelést. Ez a körülmény később a cseh rezsim idején, a cseh erdőigazgatóságok helytelen fapolitikája miatt, nem egyszer okoz felesleges árvizeket a sík-földi területeken.

„A bérletrendszer végcélja a mintagazdaságok létesítése. Egán hivatkozik egy svájci származású¹²⁴ máramarosi nagybirtokosra, aki mintagazdaságai révén valóságos második Svájcot teremtett birtokán.

Egy mintagazdaság alapfeltétele a szakszerű állattenyésztés. Kárpátalján ez kétszeresen számít, mert ennek az állattenyésztésre teremtett vidéknek legnagyobb értékei a havasi legelők, melyek a fejlődő állatra elsőrendű jelentőséggel bírnak. Ebből a szempontból Egán még a svájci havasi legelőknél is kiválóbbnak tartja a kárpátalji legelőket, ahol a hegyvidéki akció kezdetéig csak az állathiány miatt nem alakult ki szakszerű állattenyésztés.

Egán kezdeményezésére a földművelési minisztérium 1897 őszén 100, 1898-ban 500, 1899 őszén és 1900 tavaszán 1000 darab tenyészmarhát, összesen tehát 1600 állatot importált erre a területre. A kisbirtokosok az első szállítmánynál öt, a továbbiaknál négy évi részletfizetésre kapták az importált állatot, de kötelezni kellett magukat, hogy az így szerzett állatot 7 éven belül sem eladni, sem elcserélni nem fogják. Egán azt is kivívta, hogy az import-állatokat adó vagy bármilyen adósság fejében nem foglalhatják le s ezzel az áldásos intézkedéssel biztosította sokszáz ruszin család létalapját. Ugyanekkor 500 anyajuhot is importált a kirendeltség és 1900 februárjában Egán már bejelenti, hogy néhány prima külföldi ménnel a szolyvai gazdaság-

¹²⁴ Zürcher—Herzog szaploncai földbirtokos máramarosi ötezer holdjáról van szó.

ban megkezdik a rendszeres lótenyésztést, ami Egán halála után elakadt. 1910-ben 4600 import marháról számol be a hegyvidéki akció, ami évenkénti elosztásban az állat-behozatal 12 százalékos visszaesését jelenti. Ugyanekkor azonban már nagyszerűen virágzik az alsóvereckei gazdasági telep. A kirendeltség évenként átlag 8000 munkást helyez el az Alföldön, akiknek bérjövödelme meghaladja a félmillió koronát. Egán a mintagazdaságok révén a háziipar fejlesztésére is gondolt. Darás említi,¹²⁵ hogy 1910-ben a téli hónapok alatt üzött háziipar 3400 kiscigányt foglalkoztat, közel 200.000 korona összkeresettel.

A földbérletek és az állatimport nyomán gondoskodni kellett arról, hogy a bérlő anyagi lehetőségek híján, meg tudja művelni földjét és felnevelhesse a részletre kapott növendékállatot. Tehát hitelre volt szükség. Ilyen pedig Kárpátalján Egán mozgalmáig csak a legtitestéségtelenebb uzsora formájában létezett.¹²⁶ Egán hitelszövetkezetei ezért jelentenek forradalmat az évszázadok óta kizsákmányolt területen. Egán szembehelyezkedik a „kazársággal”¹²⁷ s, hogy ez milyen következményekkel jár személyére nézve, arról a továbbiakban részletesen beszámolunk.

Mielőtt kidolgozná szövetkezeti tervezetét, hónapokon keresztül tanulmányozta a galíciai *ruszin fogyasztási szövetkezeteket s az itt tapasztaltak és az 1898. évi XXXI. te. alapján a szolyvai járásban 11 hitelszövetkezetet hívott*

¹²⁵ L. i. m. 85 l.

¹²⁶ Bartha Miklós példátlan eseteket sorol fel a kárpátalji uzsráról Kazárföldön c. művében. Eltekintve a kirívó jelenségektől, már Egán megállapítja, hogy 1899-ben a Ruténföldön a legelterjedtebb minimális kamat tíz forint után heti egy forint, azaz egy évre 52 forint, melyhez később a kamatos kamatok is hozzászámítottak.

¹²⁷ Lengyelzsídóság — Bartha Miklós szavajárása szerint.

életre, melyekhez a járás 56 községe közül mindegyik csatlakozott. Földhitel 1900 előtt ismeretlen fogalom a rutének között. Egán ezt vezeti be, de mindenfajta hitelszolgáltatásnál kirekeszti a váltót, mellyel a kazárok ezideig a ruténség gazdasági sorvadását előkészítették. Az új hitelszövetkezetekben csak két kezessel kiállított kötelezvények alapján nyújtanak hitelt, viszont Egán megteremti az apró kölcsönök kamatmentes formáját is, amiért a hegyvidéki kereskedők bosszút esküsznek ellene.

Egán nem törődik a veszedelmekkel. Következetesen halad a maga útján s, hogy ez az út a hitelszolgáltatás terén mennyire eredményes, bizonyítja az 1900 február 12-én bemutatott táblázat.¹²⁸

1910-ben 35.819 szövetkezeti tagnak 2,577.580 korona értékű üzletrésze van. A 11 hitelszövetkezet 143-ra szaporodik s ezek keretében 77 áruraktár létesül.

A hitelszövetkezeteken kívül az állatbehozatal is erősen keresztezi a kárpátalji községi kereskedők érdekeit. A harc pedig akkor indul el Egán és a kereskedők között, amikor a szövetkezeti áruraktárak is megszerveződnek. Ez a „kazár“ részről minden eszközzel folytatott küzdelem tetőpontra hág, amikor az érdekeltek megtudják, hogy a kirendeltség a pénzügyminisztertől italmérési jogot is kért a szövetkezetek számára.

Felvázoljuk ennek a 40 éve lezajlott harcnak külső megnyilvánulásait. A hitelszövetkezetek a tőkekihelyezés terén lehetetlenné teszik a további bűnös hitelakciók folytatását, az áruraktárak letörrik a hegyvidéken érvényben

¹²⁸ A hitelszövetkezetekbe való beszerzés a papságon keresztül történt, ez volt a szövetkezeti hálózat kiépítésének egyedüli módja. Jellemző Egán hitelszövetkezeteinek üzleti rentabilitására, hogy évenként átlagban csak 0.4 százalék leírás vált szükségessé.

É.án 1900 február 12-én bemutatott szüvekezei táblázata.

Sorszám	A hitelszövetkezet neve	Megalakulásának napja	Megalakulás idején		Az 1900. év II. 12-én értekezlet idején		Időz. ülések (1900. febr. 12-ig)	Költségt		Kétfősösé.		A nyert költségek összes száma	A visszatérítendő összeg száma
			üzlestervek száma	létszám	üzlestervek száma	létszám		kezelő tagok száma	nyert tagok száma	kezelő tagok száma	nyert tagok száma		
1	Szolyvai	1899 jún. 3.	510	387	694	479	6	178	125	30	400	15,070	3 év
2	Bomboslelki (rotena)	1899 jún. 3.	201	138	308	216	4	103	98	40	600	7,064	2 év
3	Alsóvereckei	1899 jún. 3.	280	169	317	186	5	118	97	10	800	7,571	3 év
4	Zsdenovai	1899 júl. 30.	88	68	122	95	2	120	92	10	400	9,828	3 év
5*	F. K. Bisztrai	1899 aug. 1.	65	58	65	58	—	—	—	—	—	—	—
6	Völörczi	1899 aug. 13.	142	95	185	118	6	70	47	10	400	5,546	5 év
7	Kisszolyvai	1899 okt. 29.	105	65	134	94	1	47	14	120	800	5,020	3 év
8	Zugói	1899 okt. 29.	59	47	126	84	1	14	11	80	800	4,120	3 év
9*	Vezérszállási	1900 jan. 31.	91	82	91	82	—	—	—	—	—	—	—
10*	Börög-Bukóczi	1900 febr. 1.	38	37	38	37	—	—	—	—	—	—	—
11*	Felsővereckei	1900 febr. 1.	73	72	73	72	—	—	—	—	—	—	—
	Régebbliek		1415	969	1886	1272	25	1,650	484	—	—	54,219	—
	Újabbak		267	249	267	249	—	—	—	—	—	—	—
	Összesen		1682	1218	2153	1521	25	1,650	484	—	—	54,219	—

* ekkor még alakulás alatt.

lévő egyedárákat, az italmérés pedig legfőbb keresetétől fosztja meg ezt a keletgalíciai kereskedőhadat, mely nem átal a pálinkába vitriolt önteni, hogy a kimért ital „erejét“ növelje.

A kereskedők ellenpropagandája előbb a zugói, majd a kisszolyvai hitelszövetkezetek körül mutatkozott meg erőteljesen. A kereskedők, akik 70 százalékban évtizedes kölcsönökkel tartják kezükben a népet, elhítetik azzal, hogy a hitelszövetkezetek csak arra valók, hogy az „urak“ a heti 10 krajcárt ¹²⁹ saját céljaikra felhasználják. Mivel 1899 őszén a helyzet e két helyen válságosra fordul, Egán felkérte az első máramarosmegyei hitelszövetkezet alapítóját, Tegze Géza, felsőbisztrai papot, hogy világosítsa fel a két község népét. Tegze, Egán egyik legkiválóbb munkatársa, készséggel vállalja a missziót, bár mint Egán feljegyzi, a szövetkezetek körül folytatott áldásos munkája miatt, négyezer felgyújtották, egyízben életére törtek, máskor feleségét késelték meg ismeretlen tettesek.¹³⁰ „Ellenérvek“ igénybevételében tehát nem válogatós az ellentábor. Érzi, ha Egán felülkerelkedik, vége a legbűnösebb pénzuralomnak, mely valaha gazdaságilag gyengébbek teljes anyagi kiszípolozását célozta. Egán a helyzet felmérése után, telegkönyvi másolatok alapján három csoportra osztja a véginségben levő községek lakóit. Azokra, akik vagyoniilag teljesen a kereskedők hatalmába jutottak, akiken tehát kispénzű hitelszövetkezetekkel már nem lehet segíteni, olyanokra, akik ugyan szintén a kereskedők adósai, de még megmenthetők és végül azokra, akik némi tehermentes ingatlannal rendelkeznek. Az utóbbi két csoport adósságait

¹²⁹ A hitelszövetkezetek heti tagilletéke.

¹³⁰ Egán-jelentés 75. l.

pontosan összeíratta, hogy így állandóan szem előtt tartsa a szövetkezeti tagok anyagi helyzetét.

A szövetkezetek körül teljes győzelmet arat és nem kisebb sikere van az állami állatbehozatalnak, mely a szolvai járásban teljesen kiküszöbölte a közvetítő kereskedelmet. A kereskedők, amennyire módjukban áll, szabotázásra izgatják a népet és, hogy az állami akciót diszkreditálják, áron alul hatvan borjút hozatnak be Bukovinából és a szállítmányt az állami ár egyharmadáért bocsájtják forgalomba.¹³¹ Ezen a ponton sikerülne is az ellenhadjárat, ha a behozott állatok nem lettek volna betegek. Így hat hónapon belül legnagyobb részük elhullott, mire a nép, kevés kivétellel, otthagyja a kazár fölhajtókat.

Az igazi küzdelem, mint említettük, az italmérés körül zajlott le. Már az áruraktárak vevőit is rendszeresen figyeltetik a kazárok és a szövetkezeti tagok számára megtagadják az őrlést, ami a kerületben messzemenő következményekkel jár, mert az uradalom összes malmainak bérlete a szatócsok kezében volt. Az italmérés bevezetését pedig már leplezetlen izgatás előzi meg. Egán tudja, hogy az akciónak súlypontja ez a kérdés. A hegyvidék és a pálinka viszonya kétségbeejtő: „aki a népnek pálinkát ad e vidéken, csak az tartja kezében a népet.”¹³² Egán kétféle veszedelmet akar elhárítani a hegyvidéki lakosság felől. Az ő szövetkezeteiben csak zárt formában árusítanak az italt, tehát a rendszeressé fajuló korcsmázást ezzel feleslegessé tenné, másrészt — ami nem kevésbé fontos — az italmérésnek ez a formája megakadályozná, hogy mindenfajta kevert, egészségtelen ital kerüljön forgalomba. Kísérlete

¹³¹ Egán-jelentés 76. 1.

¹³² U. o. 79. 1.

tehát éppúgy egészségügyi, mint szociális, biztos eszköz a nép felemelésére.

A szövetkezeti italmérések az egyes községi tanácsoktól függnnek. 1899 őszén hét kérdéses község közül ötben a megvesztegetett tanács leszavazza az indítványt,¹³³ állandó küldöttségek járják az országot, bérelt parasztok és befolyásolt képviselők hirdetik, hogy Egán tönkre akarja tenni a kiskereskedelmet. Az italmérés ügye nem is rendeződött Egán életében. A szövetkezetek ugyan megkapják 1900 őszén a korlátolt italmérési jogot, de Egán halála az akció e lényeges részének megbénulását jelenti.

Az áruraktárak a hitelszövetkezetek keretében működtek, minimális öt százaléknyi haszonnal, aminek következtében a lakosság 50—60 %-kal olcsóbban szerezhette be szükségleteit. 1901 őszén közvetlen Egán halála előtt, a szolvai járási központnak kb. 150.000 koronás évi összeforgalma, 12 községi elárusító helye van. A fogyasztási szövetkezetekben hitel nincs, ami eleve lehetetlenné teszi a gazda-adósságokat.

Egán az első, aki félévi részletfizetés mellett, már 1899-ben a beregi hegyvidék bárom járásában 2000 földművesnek ad tavaszi és őszi vetőmagot. Az általa kezdeményezett vetőmagkiosztást az állam később intézményesíti és húsz év alatt 702.732 koronát áldoz erre a célra.¹³⁴ A hegyvidéki kirendeltség ezenkívül nagy gondot fordít a

¹³³ Szolyván megtörtént, hogy a javaslat ellen szavazó 13 gazda közül 11 azon az alapon, hogy ők ugyan az első tárgyalásnál pénzt fogadtak el a kereskedőtől, de ez nem kötelezi őket a továbbiakra, kérték az előző napon általuk hozott határozat hatálytalanságát. (L. Egán-jelentés 82. 1.)

¹³⁴ Informations (Az emigráns ruszin komité első népszövetségi emlékirata) 1922, 7. 1.

legelők feljavítására¹³⁵ és Egán, mint a kárpátalji közoktatásügyi bizottság tagja, 1900 tavaszán eredményesen interveniál a felállítandó 25 rutén népiskola ügyében is.

Így fejlődött ki Egán mozgalma működése három esztendeje alatt. 1901 szeptemberében Ungváron tárgyal Firczák püspökkel az akció kiterjesztésének módjairól. Innen Munkácsra igyekszik kocsin, de útközben 1901 szeptember 20-án reggel félkilenckor mindmáig kiderítetlen körülmények között halálos sebet kap és néhány órával később az egvári közkórházban kiszenvedett.

Egán sejtette végzetét. Jegyzeteiben, Bartha Miklóssal folytatott levelezésében, de főként a munkácsi jelentésben ismételten hivatkozik az állandó veszedelemre, melynek ellenfelei részéről ki van téve.¹³⁶

Halálát a sajtó és közvélemény hónapokig vitatta. A fővárosi lapok kivétel nélkül balesetet vagy öngyilkosságot állapítottak meg, a hivatalos nyomozás nem folyt kellő eréllyel és szintén nem jutott tovább a véletlen baleset feltevésénél. Közel negyvenesztendő romok alatt kutatva, egyetlen egykorú jelentést találunk,¹³⁷ mely büntető-

¹³⁵ A világháborúig 281.064 koronát fordít erre az állam.

¹³⁶ A 81. lapon: Munkatársaimat, kik engem híven, tisztán csak a nép érdekében célul tűzött törekvésekben támogatnak, életükben fenyegetik. Engem pedig felekezeti átokba tettek, mely mint a beavatottak állítják, annyit jelent, hogy minden igazhító a kisgyermektől kezdve a tehetetlen aggastyánig köteles mindennapi imádságába azon forró óhaját bevenni, hogy Jehova engemet legkésőbbben egy év alatt okvetlenül elpusztítson. Másutt: „Tisztában voltam magammal, hogy az én személyemnek ezáltal nem fogok barátokat szerezni, sőt személyemre nézve, nézeteim nyílt közlése könnyen végzetessé fog válhatni. De tudtam és éreztem, hogy a rámbizott szent ügynek elárulásával lenne egyenlő, ha hallgatnék azon dolgokról, miket itt tapasztalnom kellett.“ (Egán-jel. 126. 1.)

¹³⁷ Bihar Jenő: Egán Edét meggyilkolták, Bp. 1901, 47. 1.

jogi részletességgel, a végzetes út körülményeinek tüzetes leírásával és az ellenérvek éles logikájú cáfolatával igyekszik bizonyítani, hogy Egán orgyilkosság áldozata lett. Ezt az adatot, a ruszin kérdés fejlődését vizsgálva, kötelességünknek tartjuk behatóan ismertetni.

Egán 1901 szeptember 20-án reggel nyolc órakor indult utolsó útjára. Rochlitz Nándor ungvári kir. főerdész-szel, a hegyvidéki kirendeltség ungmegyei megbízottjával kocsizott Munkács felé, amikor az ungdaróci-gerényi határban Egán megkéri útítársát, hogy amíg a lovak a kapaszkodó tetejére érnek, másszák meg az utat szegélyező dombot, hátba odafent valami zsákmány akad. Jobbkezében vadonatúj Mauser-rendszerű ismétlőfegyverével egyenesen, a legmeredekebb ösvényen indult a dombnak, míg társa rézsút igyekezett a magaslatra. Alig ért azonban félútra a főerdész, midőn a domb peremén forgópisztoly dörren és feltekintve látja, hogy Egán fejjel lefelé zuhan az árokba. Jobbhalántékán találta a halálos lövés, mely, mint a hatósági vizsgálat megállapította, közvetlen közelről érkezett. A hevesen vérző férfit egy ungmegyei földbirtokos¹³⁹ fogatán viszik Ungvárra, ahol, mint megírtuk, déli félegykor, anélkül, hogy visszanyerné eszméletét, meghal.

A helyszíni vizsgálat eredményét¹⁴⁹ a hivatalos bizottság

¹³⁸ Plotényi Nándor.

¹³⁹ A hivatalos jelentés szerint „a golyó a jobbfül melletti halántékesonton tört be s hatolt át az agyon, míg útja másik végpontjául a balfül csúcsától 4 centiméternyire egy 3 centiméter átmérőjű rendetlen nyílást hagyott. A golyó nemcsak széttroncsolta, de a két lösebet hátrafelé összekötő irányban szét is repesztette a koponyát. A boncolás megállapítja, hogy a lövést közvetlen közelről irányíthatták, erre vall a seb körül észlelhető gyenge bőrpörkölés“.
(L. Bihar 8. 1.)

felterjesztette a nyomozásnak, amely három kiváló fegyverszakértőt küldött a helyszínre.¹⁴⁰ Ez a bizottság hosszas tanakodás után véletlen haleset ténykörülményét állapítja meg, amit hivatalosan tudomásul vesznek s ezzel az Egán-ügy ad akta kerül.

Bihar Jenő a hivatalos vizsgálat időpontjában heható magánvizsgálatot folytatott annak megállapítására, hogy öngyilkosság, véletlen vagy merénylet okozta-e Egán halálát. Először az öngyilkosság kérdését tisztázza. A budapesti sajtó egyes orgánumai¹⁴¹ szerint Egán munkácsi utazása előtt állítólag azt a kijelentést teszi Ungváron: „Majd meglátjuk, hogy lesz, mert ettől függ az életem“. Ezt a koholt megjegyzést Egán ungvári ismerősei kihallgatásuk során egyöntetűen tagadták, sőt Török Ignác főispán is elharmarkodott vádnak mondja az öngyilkosság feltételezését a Darányi Ignácnak és Széli Józsefnek küldött tudósításban. Az egyetlen szemtanú, Rochlitz Nándor vallomásaiban és a Darányihoz intézett jelentésben ugyanezt mondja. Fel nem tételezhető, hogy a sikerei csúcspontján álló, erőteljes férfi, aki utolsó ungvári éjszakáját hivatalos jegyzetek összeállításával tölti, öngyilkosságot követett volna el. Ezt kizárja az a tény is, hogy Egán táviratilag megrendelte munkácsi lakosztályát.¹⁴² Következneék tehát a véletlen baleset. A helyszíni szemle megállapította, hogy a halált hozó golyó szemben érte Egán jobbhalántékát s ez a körülmény mentesíti Rochlitzot a továbbiak alól. A domb tetején

¹⁴⁰ Komjáthy Tihamér pénzügyi titkár a biztosító társaság, Capf Albert a fegyvertan tanára a Ludovikán, az örökösök és Marcsák főhadnagy az ügyészség megbízásából.

¹⁴¹ Budapesti Napló, 1901, IX. 22.

¹⁴² Bihar i. m. 12. 1.

pedig, ahol a gyilkosság történt, két hátratántorodott láb és ezek előtt a puskatus kicsúszásának nyomait állapították meg. Beillesztették a fegyvert lehetséges helyzetébe és kitűnt, hogy a karabély állása szerint 45 fokos elhajlás mutatkozik a merőlegetől, tehát az esetleg elsülő fegyver egy méternyi távolságban húzott volna el az áldozat testétől.¹⁴³ Kimer, pesti fegyverműves, vallomása szerint a fölfeszített sárkány, ha azt semmiféle külső erőszak nem éri, tehát ha nem pattantják le a nehezen működő kakast, elbotlás esetén el nem süllhet.¹⁴⁴ Végül és ez a lényeges érvek közül a legdöntőbb, a tárban egy ki nem esett töltényhüvelyt találtak, melyen elgörbülés nyomai láthatók és Egán barátai szerint „e félregörbítés egyedüli célzata nem lehetett más, mint hogy a hüvely könnyen alá ne hulljon a závárból“,¹⁴⁵ azaz az elővigyázatos Egán óvintézkedése. Marad tehát a harmadik, legvalószínűbb feltevés: *Egánt ismeretlen merénylője meggyilkolta. Bizonyítja ezt, hogy a hátrazuhanó áldozat csúszását sarkok és nem lábhegyek jelzik, ahogy az egy élőiről érkező lövés esetében történt volna. Rochlitz véleménye szerint Egán előrehajolva tartott a dombnak, tehát ilyen helyzetben a test előrezuhan, majd legurul „de hátrabukni s fejjel tovább alágurulni, soha“.*¹⁴⁶

Ennek a dombnak megmászása Egán kedvelt szokásai közé tartozott. Ha Ungvárról Munkácsra kocsizott, ezen a helyen mindég kiszállt, hogy megnézzze a domb tetején nyíló kilátást. A népszerű ember szokását a környéken ismerték

¹⁴³ U. o. 14. 1.

¹⁴⁴ U. o. 21. 1.

¹⁴⁵ U. o. 40. 1.

¹⁴⁶ Bihar i. m. 23. 1.

és a vér kiserkenése igazolja, hogy a domb pereméről érkező lövés az áldozat jobboldala felől érkezett (jobbhalánték!), amely részen elmosódó bocskornyomokat vélt felfedezni a környékbeli lakosság. Meg kell jegyeznünk még, hogy Egán az akció első évében életbiztosítást köt, de a fővárosi biztosító csak Darányi személyes intézkedésére hajlandó az ügyletre, mert kijelenti, hogy Egán személye a hegyvidéken állandó életveszedelemben forog. Bihar szerint egy nappal a gyilkosság előtt¹⁴⁷ egy Munkácson kelt és Ungvárra címzett rejtélyes levelezőlapon szétrajzolt, izgatott betűk a következő, szaggatott üzenetet árulják el: „Egán még köztünk pusztít, még él, bárcsak elveszne már. No, de ma vagy holnap . . .”¹⁴⁸ “Egy gazdátlan adat szerint egy ismeretlen vidéki szatócs-forma ember a gyilkosság napján, már reggel 9-kor érdeklődik Ungváron Egán hol- és hogyléte felől, holott a haldoklót szállító fogat csak féltízkor hozza a hírt Ungvárra. Vessük össze ezeket a külön-külön jelentéktelen adatokat Egán sejtéseivel, nyilvános nyilatkozataival, a hegyvidéki kereskedők minden eszközzel dolgozó maffiájával és a szövetkezetek ellen elkövetett sorozatos merénylettekkel, melyek egyikéről Tegze lelkész esetében beszámoltunk, egykönnyen rekonstruálható a gyilkosság lefolyása. Bihar úgy véli, hogy a gyilkos közlő követte a poroszkáló kocsit, hirtelen felkúszott a domb peremére és onnan küldötte a halálos lövést Egán felé. Bármiként is legyen, *borostyánkői Egán Ede 1901 szeptember 20-án reggel a kárpátalji rutén nép*

¹⁴⁷ U. o. 31. l.

¹⁴⁸ U. o. 32. l.

anyagi felemeléséért és megmentéséért vívott harc vértanúja lett és benne Széchenyi után a legnagyobb magyar nemzetpolitikusok egyikét veszítette el a magyarság.

Akik négy évtized múltán Egán hatalmas küldetését irányzatos társadalmpolitikai törekvések szolgálataiba igyekeznek állítani, rossz szolgálatot tesznek Egán emlékezetének. Egán nem volt antiszemita,¹⁴⁹ a meghatározás mai értelmében, bár jogosan féltette nemzetét az elkövetkező gazdasági és társadalmi aránytalanságtól. Amikor a keletgalíciai beszivárgás ellen megfeszített erővel küzdött, a kazárság beözönlését ugyanakkor a magyar közvélemény ellenkező pólusán Chorin és Vázsonyi Vilmos is egészségtelennek és üldözendőnek nyilvánította. Egán, ha ugyan szabad még megkockáztatni felmagasztosuló alakjával kapcsolatban a diszkreditált jelzőt: *magyar humanista volt, aki a Kárpátalján két keze után élő földmunkás zsidó családoknak is juttatott földet és élelmet az inségakció során.* '

Amikor történelemmé váló alakját és követendő példáját idézzük, nem búcsúzhatunk tőle másként, mint hűséges híve¹⁵¹ ihletett soraival:

„Nemcsak atyja volt a rutén népnek, de egy személyben honalkotója, ki egy másnak termő földterületből édes-

¹⁴⁹ „De én nem vagyok antiszemita sem, legalább nem a szónak utcai értelmében, sem nyíltan, sem titokban.“ (Egán-jel. 150. 1.)

¹⁵⁰ A hegyvidéki kirendeltség 1900 februárjában jelenti, hogy Alsó-Vereckén, Rákóczi-Szálláson, Verebésen, Uj-Rosztokán, Tiszóván, Zdenyován, Serbócon és Bukócon 51 zsidó családnak, Valócon és Kis-Szolyván 30 zsidó családnak egy-egy szekér szénát utalványoz tételre, Alsó-Vereckén pedig krumpliföldeket oszt szét a szegénysorsúak között. (Egán-jel. 150. 1.)

¹⁵¹ Bihar: I. m. 3. 1.

hazát szerzett a ki foszlottaknak, apostola, ki visszaplántálta a szívekbe a sors tépő viharától kifacsart hitet, bizalmat, s végül vértanúja, kinek a kitagadott nép valóra váltott jólétéért halált irtak fejére. Két Géniuszt ismer a rutén nép szíve, az egyik Rákóczi, ki a magyarok iránti szeretetre ébresztette őket, a másik Egán, ki hazát adott nekik Magyarhonban“.

A hegyvidéki akció pedig elsorvadt 1910 után és a rutén nép védelmező nélkül maradt!

AZ AMERIKAI RUTÉNSÉG

4.

A kivándorlás a századfordulón nyolcvanezerre duzzasztja az amerikai ruténség lélekszámát.¹⁵² Philadelphiában, Scrantonban, de főleg Homesteadben alakulnak ki a ruszin telepek, melyek az anyaországtól való végzetes elzártságban, a roppant amerikai tenger közepén összeköttetést keresnek az itt élő egyéb szláv nemzetiséggel, főleg a csehekkel. Ennek a szláv „összefogásnak“ következménye, hogy az amerikai csehek a huszadik század első évtizedétől egyre növekvő politikai befolyást gyakorolnak az amerikai ruténségre, aminek végzetes következményei támadnak.

Ezeken a tengerentúli ruszin szórványokon játszódik le a huszadik század legérdekesebb politikai comédia buffája. Tízezer csehbarát ruszin a wilsoni önrendelkezési jog má-

¹⁵³ Újabbán félmillió amerikai ruténról beszélnek az újvilági ruszinok vezetői. Ez a becslés erősen túlzott, az északamerikai ruténség lélekszáma a galíciai és halicsi bevándorlókkal együtt sem baladja meg a háromszázezret.

morában független politikai nemzetnek nyilvánítja magát és a tragikomikus közjáték húsz évre eldönti a ruténség sorsát.

A végzetes politikai „kiállítás“ előjátéka vallási jellegű. Tóth Elek paróchus, a sanfranciskói orosz püspök munkatársa, 1901 tavaszán, New-Yorkban kiadja „Hol kell keresni az igazságot?“ címmel az első amerikai ruszin röplapot, mely a hitviták korának hangján, fanatikus hévvel védelmezi a szakadárságot a „görögkatolikus elnyomatással“ szemben. Már Tóthnál is megfigyelhető, hogy a Ruténföldön zajló vallási küzdelemnek politikai háttérrel ad. Az irányzatosan vázolt görögkatolikus klérus mögül mindenki kiérzi a „magyar rendszert“, az ellentábor tetteiben a „megváltásra“ készülő cári Oroszország kontúrjai rajzolódnak elő. Egyidőben Egan hősies kísérletével az amerikai szakadár pap, akiben neve után ítélve magyar vér csergedezik, a ruténség kizsákmányolásáról beszél és Egan vére még fel sem száradt az Ungdaróc melletti gerényi határban, amikor a minden eszközzel dolgozó pravoszláv propaganda első hínöke megjelenik a rutén falvak ereszei alatt. Megírtuk, hogy az Újvilágból hazatérő rutének hozzák Tóth röpiratának néhány példányát, melyeket még ugyanaz év őszén, Kárpátalján ismeretlen helyütt sokszorosítanak. Ezek a másodpéldányok Nagylucskáról 1902 telén Izára kerülnek, ahol döntő szerepük volt az izai pör előidézésében. Nem kutatta senki s így csak hipotézisként tehető fel, hogy maga Tóth is közvetlen kapcsolatban állott a Gerovszkijakkal, mert időnként pontosan értesül a Csernovicon és Lembergen keresztül szervezett pravoszláv hálózat helyzetéről.

Tóth Elek köre a tízes években már folyóirattal is rendelkezik. A pravoszláv irányzat lapja, a Szvjel (Világ) tíz-

ezer példányban jelenik meg és ennek szerkesztőgárdájából indul ki a rutén szeparatista mozgalom, a pittsburgi Národna Obrana (Nemzeti védelem) megalakulásakor. Az amerikai nyolcvan-százezer rutén közül, akik többszáz apró szociális egyesület névsorába tartoznak, ez a 12%-os kisebbség ragadja magához a politikai véleménynyilvánítás jogát s bár a nemzethű amerikai ruszinság hivatalos orgánuma, az Amerikanszkij Ruszkij Visztnik 40.000 példányban jelenik meg, mindvégig a Szvjjet köre a hangadó.

A skizmapörököt a nagyorosz propaganda sikeresen gyümölcsöztette Amerikában. Már az izai események maguk mellé hangolják az amerikai ruténség egyharmadát, a ináramarosi pör után pedig a görögkatolikus irányzat hívei is meg vannak győződve a debreceni törvényszék ítéletének „aránytalanul” súlyos voltáról. Innen következik, hogy a világ minden politikai központjában működő cseh maffia már az 1914. évi prágai pánszláv kongresszuson a ináramarosi eseményeket helyezi a sérelempolitikai felserrolás homlokterébe és az ismeretlen helyről szerzett irredenta rutén ifjúsági szónokoknak lelkes baráti körök akad a csehbarát amerikai ruténség soraiban.

Masaryk 1920-ban kiadott politikai kiskátéjában „A szláv álláspontéban közli, hogy már 1914-ben kész terve volt az amerikai ruténséggel kapcsolatban, ugyanakkor azonban a következő megjegyzést teszi: *„A Magyarországon élő kisoroszok amerikai képviselői nemzetüknek a cseh-szlovák állammal való egyesülését kívánják, még pedig úgy, hogy annak autonóm részét alkotnák. Ezt a javaslatot természetesen a Magyarországon élő népnek is jóvá kell hagynia.”* Tehát 1914 tavaszán még gátlásokkal küzd Masaryk, nem tartja elég autentikusnak az egyébként is megoszló amerikai ruténséget a döntőbíró szerepére.

Az 1915 november 28-án alakult pittsburgi Národna Obrana elnöke, Pacsuta Miklós amerikai rutén publicista — két év alatt — moszkvai, prágai és párizsi utasítások alapján „megdolgozza“ az első ruszin tanács tagjait a csehbarát politikai mozgalom számára. Az Obrana 1917 július 13-i newyorki kongresszusán először mondják ki „a Monarchiától való elszakadást, az autonóm Kárpátoroszországnak az Oroszbirodalomhoz való csatlakozását.“¹⁵³ Jellemző, hogy a külföldön dolgozó cseh politikai vezérek mennyire nem bíznak Kárpátalja és a leendő csehszlovák köztársaság egyesítésében, a newyorki kongresszus határozatát kitörő lelkesedéssel fogadják, mint az eljövendő szláv szellemi együttműködés zálogát.

A rutén szeparatista mozgalom csak akkor vesz reális lendületet, amikor Masaryk 1918 tavaszán lezajló amerikai propaganda-körútján újra felvetődik a cseh-szlovák-rutén egyesülés terve. Darás feljegyezi,¹⁵⁴ hogy a pittsburgi Národna Obrana megbízta egyik vezetőjét, Hatalákot, hogy készítse el a Masaryknak átadandó csehbarát rutén emlékiratot, amit a későbbi elnök 1918 május 30-án kap kézhez. „Célunk — mondotta a memorandum — az egész kárpát-orosz nép egyesítése önkormányzati alapon a csehszlovák állammal.“

1918 május és október hónapjai között várakozási álláspontra helyezkedik a Národna Obrana. Ugylátszik Pacsutáék nem egész biztosak a dolgukban, mert Masaryk egyre halogatja a Wilsonnal való közvetlen tárgyalásokat. Időközben pedig két olyan társadalmi megmozdulás törté-

¹⁵³ V. ö. Darás i. m. 104. 1.

¹⁵⁴ U. o. 106. 1.

nik, mely gyökerében aláássa a rutén szeparatista mozgalom tekintélyét.

Az első, melyből később hivatalos irányzat lesz, az Amerikai Rutén Nemzeti Tanács (Ruthenian American National Council) mozgalma. Ez a törekvés lényegében nem ellentétes a Náródna Obrana álláspontjával, de a rutén szeparatizmus kivitelezését másként látja. 1918 június 26-án alakul meg a penszilvániai Mokesport helységben az amerikai rutén nemzeti tanács, Zsatkovics Gregor Ignác ügyvéd, a későbbi első ruténföldi kormányzó elnöklete alatt. A Tanács három alternatívát állít fel. Az első a rutén nemzet teljes függetlensége, a második a galíciai és bukovinai ukránokkal való únió, végül előbbieik sikertelensége esetén a teljes területi autonómia. Scrimali két évtizeddel később¹⁵⁵ találóan állapítja meg, hogy ugyanakkor, „midőn a rutének, egyetlen tényleges érdekeltjei a kérdésnek, egységesen harcoltak a magyar hadsereg oldalán Oroszország ellen“, az amerikai szeparatisták tervet tervre halmoznak, minden középkeleteurópai szláv népet szemügyre vesznek és teljesen felelőtlenül hetenként változtatják külpolitikai meggyőződésüket.

Bizonyára ezt az összeférhetetlenséget a nemzeti alapon álló rutének is kínosnak tarthatták, mert az amerikai görögkatolikus rutén tábor a Náródna Obránával szemben megalakítja az Amerikanska Náródna Rada Uhroruszinov (Amerikai magyarorosz nemzeti tanács) nevű ellenszervezetet, mely 1918 július 13-án Homesteadben, az amerikai rutén telepek központjában emlékiratot szerkeszt Wilsonhoz, amelyben hármas lehetőséget terjeszt elő:

¹⁵⁵ Antoine Scrimali: La Ruthénie subcarpatique et l'état tchecoslovaque, Paris, 1938, 94. 1., 15. 1.

1. *A magyar és rutén nép legyen teljesen független,*
2. *Ha ez nem lehet, engedessék meg a rutén népnek a galíciai, vagy bukovinai ruténséghez való csatlakozás,*
3. *vagy legalább önkormányzatot kapjon valamely állam, esetleg Magyarország keretében.*

A mokesporti és homesteadi nyilatkozatok, mint az idézett pontok mutatják, csaknem ugyanegyet mondanak, mindkettő alapfeltételül jelenti ki a rutén autonómiát és fenntartja a galíciai-bukovinai rutén politikai unió tervét. Jelentős viszont az amerikai magyar-orosz nemzeti tanács szövegezésében a homesteadi memorandum utolsó pontja, mely nem tartja kizártnak a követelések teljesítése után a statusquo fenntartását.

Masaryk erre a záradékra figyelt fel. Átlátta, hogy gyors cselekvés nélkül a csehbarát rutének is feladják a Národna Obrana álláspontját és visszakanyarodnak az említett két szervezet valamelyikének politikai síkjára. Ezért kieszközli, hogy Zsatkovics, az amerikai rutén nemzeti tanács elnöke, akivel Pittsburgban beható tárgyalásokat folytat, kihallgatást nyerjen Wilsonnál.

Wilson 1918 október 21-én fogadta Zsatkovicsot és egy szomszédos állammal — nyilvánvalóan Csehszlovákia — való közvetlen tárgyalásokat ajánlott neki. Két nappal később Zsatkovics már nyíltan tárgyal Masarykkal az amerikai rutén követelések ügyében. Scrimali feltevése, hogy Zsatkovics csak az első Wilson-kihallgatás után keres összeköttetést Masarykkal, tehát nem helytálló, mert a Masaryk—Zsatkovics közvetlen tárgyalások Wilsontól függetlenül is folytatódtak volna. Jelentőségük viszont Wilson kijelentése után kétségtelenül

megnövekedett, mert Zsatkovics, a kéréstlen pittsburgi prókátor 1918 őszének lázas napjaiban elveszti politikai szemérmét és a ruténség érdekeinek megvédését most már egyedül a cseh-szlovák-rutén államegységben látja biztosítva. Föltétlenül közrejátszott ebben az a körülmény is, hogy Wilson vonakodott tudomást venni az amerikai rutén nemzeti tanács mokesporti határozatáról. Október 25-én már a tanács öt képviselője tárgyal Masarykkal és a következő nap lezajló philadelphiai ruszin kongresszuson, a szónokok háta mögött felnagyított közép-európai térképen már a Ruszinia felírás látható, melyről Zsatkovicsék, mint a csehszlovák államhoz önként csatlakozó független testvérállamról nyilatkoznak.

A híres philadelphiai egyezmény, a rutén autonómia első látható jele, nem a kongresszuson jött létre, hanem ugyanaznap délutánján egy philadelphiai szálloda szobájában Masaryk, az osztrák alattvaló és Zsatkovics, az amerikai állampolgár között. Ez a minden nemzetközi jogi alapot nélkülöző magánszerződés — Masaryk politikájára jellemzően — képtelenen már délelőtt elfogadtatott a kongresszuson. Az egyezmény kimondja, hogy a magyarországi rutének élve azzal a polgári(?) joggal, hogy egy teljesen független nemzethez tartozzanak, egyesülni kívánnak a demokratikus csehszlovák köztársasággal azon feltétel alapján, hogy a magyar-rutén megyék, mint Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Bereg, IJgocsa és Máramaros Kárpátaljához fognak tartozni.

Zsatkovics az egyezmény másnapján, annak egy példányát bemutatta Wilsonnak, akinél keresztül akarja vinni, hogy a philadelphiai egyezmény, mint egyedüli tárgyalási alap szerepeljen a párizsi békekonferencián. Wilson az utolsó másodpercben megtagadta az ezirányú nyilatkozat

aláírását, kijelentve, hogy előbb küldjék meg az egyezmény másodlatait a magyarországi ruténség vezetőinek, akik ezidőtájt három ellentétes nemzeti tanácsot alakítottak Eperjesen, Ungvárt és Huszton. Wilson kívánsága értelmében Piszecky kapitány Zsatkovics megbízásából beküldte a philadelphiai egyezmény szövegét Szabó Simon görögkatolikus lelkésznek, a hazai ruténség véleményét kifejező ungvári nemzeti tanács elnökének. Az elolvasva a philadelphiai egyezményt, így kiáltott fel:¹⁵⁶ „*A magyarországi rutén nemzeti tanács óhaja a Magyarországgal egyesített autonóm Kárpátalja!*“

Masaryk, belátva a philadelphiai kongresszus és a Zsatkoviccsal kötött egyezmény súlytalanságát, érveinek alátámasztására külön amerikai rutén népszavazást rendelt el, természetesen legnagyobb részt a Szvjét olvasói táborából. Ennek a senki által nem ellenőrzött részleges amerikai rutén népszavazásnak elképesztően hamis statisztika lett az eredménye. Masaryk becsatolja Wilsonhoz a választási eredményeket, melyek szerint az amerikai ruténség 67 százaléka cseh-szlovák, 28 százaléka az ukrán csatlakozást kívánja, míg 2 százaléka a teljes függetlenség és 1—1 százaléka a nagyorosz, galíciai vagy magyar csatlakozás mellett döntött.

A philadelphiai egyezmény körül tehát bajok voltak. Masaryk viszont nem engedi az ügy levételét a napirendről. Utasítására Zsatkovics 1918 november 12-én Scrantonban újra összehívta az amerikai rutén nemzeti tanácsot, hogy rektifikálja a szerződés alapvető hibáit. Közben ugyanis mindkét részről rájöttek, hogy az eredeti szövegezés jogilag használhatatlan és nem tekinthető másnak, mint bizo-

¹⁵⁶ Scrimali i. m. 21. I.

nyos rutén emigráns körök kísérletének. Jogi alapját azért is nélkülözte, mert a szerződő felek felhatalmazás hiányában nem voltak feljogosítva az óvilági rutének nevében nyilatkozni, a tárgyalások idején a Ruténföldnek még nem volt nemzetközi jogi személyisége és Csehszlovákia csak a szövetséges és társult főhatalmak elismerése alapján létezett.¹⁵⁷ A cseh diplomácia ezt a hibasorozatot azért kívánta a serantoni egyezményben orvosolni, mert ekkor már létrejött a csehszlovák köztársaság és ezzel egyidejűleg Masaryk, mint az új állam első elnöke, „jogosult” volt az amerikai rutén-ség vezetőivel szerződést kötni. A serantoni egyezmény tehát megismétli a philadelphiai egyezmény pontjait és erőteljesen hangsúlyozza, hogy a szerződés tulajdonképpen csak 1918 november 12-től lép életbe.

A Felvidéken ezidőtájt zajlott le a cseh megszállás első etapja. A Ruténföld pedig, melyről Amerikában hónapok óta tanácskoztak, még magyar uralom alatt volt és a rutén nemzeti tanácsok élszerve, az ungvári ismételt hangsúlyozta hűségét a magyar államiság mellett. Brascsjkó Gyula körének jelentéktelen szerve, a huszti nemzeti tanács, ugyan kimondotta az Ukrajnával való egyesülést, aminek semmi lehetősége nem mutatkozott, mert ugyanakkor már megsemmisült az önálló ukrán állam terve. Beszkid Antal, későbbi rutén kormányzó pedig asztaltársaság keretében szervezte meg az eperjesi rutén nemzeti tanácsot, mely ugyan csehszlovák orientációt hirdetett, de szintén csak papíron, mert ilyen irányú kiállást Duchnovics Sándor egykori magyar-rutén-sárosi-szlovák pátriájában még ekkor sem volt tanácsos nyíltan hangoztatni.

¹⁵⁷ L. Scrimali i. m. 18. 1.

Megtörtént a világ diplomáciájának egyik legpéldátlanabb baklövése. *Saint Germain en Laye*-ben a ruténség megkérdezése nélkül Csehszlovákiához csatolják Kárpátalját, melynek népe mindvégig a Magyarországhoz való tartozás mellett döntött. Zsatkovics Párizsban találkozik Benessel, mint évek múltán kijelenti, már ekkor is rossz sejtelmek gyötörték. Érezte, hogy ha a párizsi békekonferencia biztosítja is, a cseh politika nem váltja be a ruszin nemzet jogos követeléseit. A *saint-germaini szerződés* (1919 szeptember 10) idevágó 10., 11., 12. és 13. szakaszai, mint a következő fejezetben látni fogjuk, megállapítja a rutén követelések sorrendjét és jogosságát. Ezek a szakaszok sohasem lettek beváltva, a kárpátalji rutén terület autonómiáját elsikkasztották, az önálló rutén nemzetgyűlés, a Szojin húsz év alatt egyetlenegyszer sem ülésezett, Kárpátalja földjét elárasztotta és kizsákmányolta a cseh kolonizáció. a ruszin nyelv és irodalom saját területén kisebbségivé lett, háttérbe szorult a cseh, ukrán és orosz érdekek mögé.

1919 január 13-án az Ungvárra bevonuló első cseh légióval megkezdődik Kárpátalja megszállása, mely 1920 július 30-ig tart, mert a Berezova vonalától a területnek közel kétharmadát másfél évig a románok tartják megszállva. Brejeba ruténföldi cseh adminisztrátor és Hennoque francia tábornok között 1919 január 8-án megkötött egyezmény így csak részben lép életbe, a cseh uralom első évében.

Zsatkovics, az első rutén kormányzó 1921 március 26-án önként távozik az ungvári kormányzói székéből. Éveken keresztül csak helyettese van a cseh Ehrenfeld személyében. Miért távozik Zsatkovics? Belátta, hogy helytelenül járt el, megtévesztették és kijátszották, úgy őt, mint a ruténséget. A távozásának körülményeivel foglalkozó cseh

válaszjegyzék¹⁵⁸ kijelenti, hogy Zsatkovics, aki gyermek-kora óta nem élt Kárpátalján, amerikai nézőpontról bírálta meg a rutén autonómia ügyét, egy olyan nép követelését, amely még nem érett meg a középeurópai politikai autonómia betöltésére. A távozó Zsatkovics „a tények történetére, körülményekre és okokra“¹⁵⁹ hivatkozik, amelyek erkölcsi alaptételül írják elő, hogy megkövesse a megkérdése nélkül nyomorba döntött, jogaitól megfosztott és kiátszott rutén népet. Zsatkovics a következmények vállalásában sem következetes, lemond, visszatér Amerikába és ezzel számára lezárul egy húsz évig tartó büntett, melynek akaratlanul is egyik elkövetője volt.

Népet még így nem vezettek félre!

¹⁵⁸ Territoires autonomes des ruthenes au sud des Carpathes, Genève I. 1923, C. 74. M. 30, 1923 I., 41. 1.

¹⁵⁹ Zsatkovics expozéja. (Informations relatives a l'organisation du territoire des Ruthènes au sud des Carpathe présentées par les Ruthènes émigrés, au secrétaire général de la S. d. N., 1922, 12. 1.)

A PÁRIZSI BÉKEKONFERENCIA
ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT

A máramarosi verdikttel egyidőre lecsillapodott a hangulat Kárpátalján. Az érdeklődés előterében a háború áll, annál is inkább, mert annak Középeurópa sorsát eldöntő frontszakaszát a ruténség feje fölött, az Erdős-Kárpátok gerincén vívják.

Az orosz betörés idején bebizonyosodott, hogy a pravoszláv agitátorok rosszul számítottak. A ruténség távolról sem fogadta kitörő örömmel a beígért orosz „testvéreket“ és ellentétben a galíciai ruszinsággal, a kárpátaljai nép példás nemzethűséggel vállalta a négyéves vérzivatar, mely ezen a területen felbecsülhetetlen anyagi károkat okozott azzal, hogy a férfi korosztályokat behívták katonai szolgálatra, az alföldi munkalehetőségek nagyrészt megszűntek és a hegyvidéki akció a tízes évek kezdetétől semmi eredményt nem mutat fel.

Az amerikai eseményekről alig tud valamit a hazai ruténség. Szabó esperes, az ungvári nemzeti tanács elnöke válasza sem érdemesíti a rutén szeparatista mozgalom Kárpátaljára eljutó értesítéseit és a Wilson akaratából beküldött jegyzéket sztereotip tiltakozó sürgönnyel intézi el. A Görögkatolikus Szemle 1918 őszén még az ellen is tiltakozik, hogy a ruténséget külön nemzetiségnek „bélyegezzék“ és, hogy külön rutén képviselők legyenek. Az 1918 november 5-én Szabó esperes, Gébé és Volosin kanonokok által létrehívott ungvári nemzeti tanács pedig a négy nappal később tartott alakuló ülésen az alábbiakban foglalja össze a rutén követeléseket:¹⁰⁰

1. *Ragaszkodás Magyarország területi integritásához,*
2. *Mindazon jogok követelése, amelyeket Magyarország a nem magyar ajkú népeknek adni szándékozik.*
3. *Görögkatolikus egyházi autonómia,*
4. *Szociálpolitikai reformok, különös tekintettel a Ruténföld gazdasági, művelődési és egészségügyi helyzetére.*

Az összeomlás napjainak magyar kormányzata sokkal előbb átlátta a ruténség elszakítását célzó politikai aknamunka jelentőségét, mint maga a kérdés elsőrendű érdekeltje. Ennek ellenére a történelmi irányítás elsikkad a prevrati kormányok kezén, a magyar belpolitika végzetes fordulata annyira megosztja a nemzet erőit, hogy a forrponton levő nemzetiségi kérdések a magyar államválság mélypontján lekerülnek a napirendről.

A rutén kérdéstről viszont 1918 őszén ismételten szó esik és a történelmi körülmények hatása alatt Szabó Oreszt,

¹⁰⁰ V. ö. Darás i. m. 99. 1.

rutén kormánybiztos november 29-én megkezdi a rutén ün-kormányzatról szóló tervezet kidolgozását, mely az lóid. évi X. számú néptörvényben jelenik meg, igaz, nem egészen Szabó Oreszt eredeti elgondolásában. 1918 december 21-én lát napvilágot a rutének közjogi helyzetét tisztázó törvénycikk, mely az autonóm Ruszka Krajna vagy Ruszinszko területét Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros megyékre körvonalazza, míg Zemplén, Sáros, Szepes és Abaúj köz-igazgatási helyzetéről a törvénycikkben nem esik szó. A néptörvény értelmében a kárpátalji középiskolákban bevezetik a rutén nyelv kötelező oktatását, sőt egy Budapesten létesítendő egyetemi tanszékről is tárgyalnak. Lovászy akkori közoktatásügyi miniszter állítólag¹⁶¹ még azt is elrendeli, hogy a rutén görögkatolikus népiskolák első és második osztályában szüntessék meg a magyar nyelv kötelező tanítását.

A rutének méltányolják a hivatalos intézkedéseket, Volosiné 1918 novemberében ismételt hűségnyilatkozato-
kat tesznek Budapest mellett. Ezidőtájt azonban többirá-
nyú propaganda dolgozik már a területen, aminek az a kö-
vetkezménye, hogy az ungvári nemzeti tanáccsal szemben
két ellentábor is alakul. 1918 november 10-én Brascsajkó
Gyula huszti ügyvéd a környéki ukránbarátok kis csoport-
jával kijelenti, hogy a Kiebben megalakult ukrán kormány-
hoz és az új ukrán államhoz kívánnak csatlakozni, mire a
leMBERGI ukrán tanács november 13-án kimondja Nyugat-
Ukránia megalakulását, melynek déli határai a Tiszánál
kezdődnének. Brascsajkó elég merész Budapesten is indo-
kolni elhatározása okait, de a nemzetiségi nagygyűlésen 1918
decemberében lehurrogják. Az ukrán tanács aktív műkü-

¹⁶¹ Darás i. m. 100. I.

dése alig néhány hetes, mert a kérdést tulajdonképpen a lengyelek intézik el. Az ukrán népcsoport lengyel és részben orosz fennhatóság alá kerül és ezzel a nagyukrán-állam gondolata két évtizedre el van odázva, hogy Volosin Kárpát-Ukrajnájában néhány hétre újra életre keljen.

Az eperjesi rutén nemzeti tanács alakulásának körülményeit nem ismerjük. Brascsjkó mögött legalább néhány intellektuel áll, az eperjesi tanácsnak egyáltalán nincsenek tömegei és feltehető, hogy a vállalkozó szellemű Beszkid Antal, az eperjesi „Rada“ elnöke az első külföldi nyilatkozatok idején teljesen egyedül állott. De még 1919 január 7-én az eperjesi tanácsnak a csehszlovák köztársasághoz való csatlakozása órájában sem tud ötven személynél többet felvonultatni a „történelmi“ nyilatkozat alátámasztására. Ez a Beszkid, Zsatkovics után Kárpátalja második kormányzója, nagyképűség terén túltesz Benesen is. 1918 november végén a békekonferencia főtanácsa elé terjeszti a kárpátalji rutének nevében írt deklarációját, mely szerint a „kárpátorosz“ nép létérdeke és egységes óhaja a Csehszlovákiával való államközösség.¹⁶² Beszkid a rutén nép kollektív akarataról beszél, holott ugyanakkor néhány közéleti ember kivételével a ruténség tudomást sem szerzett az eperjesi tanács létezéséről.

A Beszkid-féle rutén deklaráció vegyes hatást váltott ki Genfben. Általában sejtik, hogy Beszkid nyilatkozata a benesi diplomácia újabb sakkhúzója, de ennek ellenére jelentését becsatolják az ügy hivatalos aktái közé, azzal a megjegyzéssel, hogy a rutén kérdés végleges rendezéséig a helyi tanácsok többi vezetőit is meg kell hívni Párizsba. Ennek Benes olyan értelemben tesz eleget, hogy újból Pá-

¹⁶² L. Scrimali i. m. 24. 1.

rizsba rendeli Beszkidet, ahol az találkozik Kramarzzsal és az amerikai rutének megbízottjaival, Gárdossal és Zsatkoviccsal. Úgy látszik, hogy a közös tanácskozások sem eredményeznek elegendő pozitívumot, mert 1919 február 13-án megegyeznek abban, hogy Benes ez ügyben ideiglenes memorandumot szerkeszt a békekonferenciához. Az amerikaiak márciusban már Prágában vannak, ahol Masaryk március 10-én a scrantoni egyezmény alapján megállapodik velük a rutén autonómiát illetően. Ez a prágai megegyezés, amire később a rutén autonomista képviselők, kivált Kurlyák, gyakran hivatkoznak, 14 pontban sorolja fel a független ruszin nemzet feltételeit a csehszlovák köztársasággal szemben. Az egyezmény pontjai között szerepel a rutén nemzetgyűlés hatvan napon belüli összehívása, a szlovák-rutén határ rendezése, a rutén közigazgatás és nyelvhasználat kérdése, tehát azok a problémák, melyeknek beváltatlansága miatt Zsatkovics 1921 márciusában elhagyja Ungvári.

Közben Párizsban tanácstalanok a ruszin kérdés tanulmányozásával megbízott külföldi delegátusok. Beszkid általános rossz benyomást gyakorolt rájuk, Brasesajkó ukrán kísérletének csődjéről részletesen értesültek és épp úgy tudják, hogy a rutének meg vannak elégedve az 1918 december 21-én hozott néptörvénnyel, mely biztosítja számukra a területi, politikai és kulturális autonómiát. Wilsont idegesíti a halogatás. Felszólítja a Budapesten időző amerikai katonai misszió vezetőjét, Goodwyn kapitányt, hogy tárgyaljon a ruszkakrajnai direktórium vezetőivel, ezenkívül tudja meg a ruténföldi közhangulatot és dolgozza fel a terület gazdasági helyzetét egy, a békekonferenciához becsatolandó jegyzék keretében.

Mialatt Goodwyn az illetékes körökkel tárgyal és megállapítja, hogy a ruténség 90 százalékban hű maradt a magyar állameszméhez, Volosinék már 1919 január 1-én Eperjesen megállapodnak a cseh megszállás időpontjában és január 13-án, egynapi késéssel egy olasz-cseh légió megszállja Ungvárt, majd február végéig a Berezova vonaláig Kárpát-alja közel egyharmadát, míg a folyón túli rész ideiglenes román megszállás alá kerül. Goodwyn beszámolójának (1919 márc. 8—10) így csak formai jelentősége van, mert a ruszin ügy két külföldi delegátus felszólalása után a csehek javára dől el. Guernier delegátus, későbbi népszövetségi főmegbízott, a trianoni szerződés hírhedt előadója kijelenti, hogy létszükségleteik biztosítására fel kell fegyverezni a „felszabadítandó” államokat, tehát meg kell adni nekik a politikai és gazdasági fejlődés alapkövetelményeit: így a „csehszlovákok” számára is gazdaságpolitikai biztosítékot kell teremteni a Dunavölgyében. Ez Guernier szerint követelőően előírja, hogy az új állam határvonalának le kell kanyarodnia magyar néprajzi területre. A nyilatkozat a delegátusok termének ülésén 1921 június 7-én hangzott el és azt a hivatalos lap a következő napon egész terjedelmében közölte.¹⁶³ Seymour fanatikus elődjénél is továbbmegy. Kijelenti, hogy Franciaország és Anglia biztonsága megkívánja, hogy az új köztársaság nemcsak gazdaságilag legyen megszervezve, hanem a védekezés szempontjából is megfelelő határok felett rendelkezék és ez utóbbiak érdekében végső következményként kimondja a politikai paradoxont: az új államhoz tekintélyes számú német és magyar

¹⁶³ Journal officiel 8. VI. 1921, p. 2570.

tömeget kell csatolni.¹⁶⁴ Seymour első ilyen értelmű nyilatkozata egybeesik Goodwyn érkezésével. Az amerikai kapitány üres padsorok előtt mondja el a békekonferencia egyetlen becsületes jelentését, de már késő. Guernier, akitől később kiderül, hogy már márciusi felszólalása előtt tárgyalta Benessel, teljesen a csehek mellé hangolta a konferenciát. Clemenceau, a számára váratlanul kedvező helyzetben nem késik a döntő intézkedéssel. Wyx ezredes, a budapesti katonai misszió főnöke 1919 március 18-án parancsot kap, hogy a budapesti köztársasági kormánnyal fogadtassa el az új határokat. Wyx jegyzékét 1919 március 20-án veszi át Károlyi és annak az új demarkációs vonalra vonatkozó részét már az ezredes előtt kereken visszautasítja. Az Ántánt másnapra várta Károlyi válaszát, de ez nem érkezett meg soha. 1919 március 21-én Károlyi Mihály már nem ura a helyzetnek, szabadlábra helyezi Kun Bélát és kítör a proletárdiktatúra, mely Magyarország államjogi tekintélyét megsemmisíti a békekonferencia előtt. Scrimali¹⁶⁵ így ír a tragikus napról: „Károlyi válasza áldatlan és végzetes színpadi jelenet volt, melynek következményei a legnagyobb kárt okozták Magyarországnak⁴⁴”.

A csehek által megszállott kárpátalji területen hónapokon keresztül jognélküli állapot uralkodott. Gioffry rövid időn belül eltávozik és Hénnoque csak március 25-én mondja ki az ostromállapotot az ungi kerületben, mire a „hódítók⁴⁴ zsákmányoló készsége kissé alábbhagy. Május elején Benes elérkezettnek látja a központi orosz Rada (Tanács) összehívását, melynek tagjait előzetes jelentések alap-

¹⁶⁴ House et Seymour. Histoire de la Conference de la paix. pár les délégués américains, ch. V.

¹⁶⁵ Scrimali i. m. 31. 1.

ján Benes, Beszkid és Zsatkovics szemelik ki. Ez az ungvári központi orosz tanács vállalkozott a határok, helyesebben a szlovák-ruszin országhatár pontos megvonására. Mint a hús év utáni következmények is mutatják, sikertelenül.

A cseh vezetés alatt álló határmegállapító bizottságok működéséről, szlovák és rutén oldalról egyaránt, sok terhelő bizonyítékot jegyez fel a történelem. Szlovák részről a legkirívóbbat Jehlicska¹⁶⁶ említi, az eset egyébként az 1929. évi Tuka-perben is szőnyegre került. Jehlicska elmondja, hogy Hanzalík József, a Tuka-per egyik koronatanúja évekkel később közölte vele, hogy 1919 januárjában a békekonferencián elhatározták egy semleges bizottság kiküldését a kelet-szlovákiai csehszlovák-magyar határ néprajzi felülvizsgálására. Ennek a határvizsgáló bizottságnak legfőbb feladata annak a térképnek ellenőrzése lett volna, amit Benes néhány héttel előbb a konferencia elé terjesztett. Benes — nem tudni milyen jögon — két amerikai polgárt ajánlott a semleges bizottság tagjaiul, akikről nagykéssön derült ki, hogy cseh származásúak.

Hanzalík közli Jehlicskával, hogy a két „semleges“ delegátus, Karmezín az amerikai cseh légió kapitánya és Kamev, amerikai egyetemi tanár, 1919 február hó 20-án érkeznek Kassára, innen elindulnak ugyan a határ felé, de közben meggondolják a dolgot és anélkül, hogy kiszállnának a kérdéses területre, a kassai Schalkház-szálló egyik szobájában — jellemzően az egykori cseh diplomáciára, melynek minden fontosabb tárgyalása hotelszobákban zajlott le — megszövegeznek egy jegyzőkönyvet, mely szerint

¹⁶⁶ Jehlicska: Une etape du Calvaire Slovaque Paris 1930, p. 42.

a helyszíni szemle tökéletesen megegyezik a Benes által becsatolt térkép adataival.¹⁶⁷

A szlovák-rutén határ megvonásánál nem kisebb visszaélések történtek. Mielőtt ezeket ismertetnők, vázoljuk a húsz év múltán is rendezetlen kelet-szlovákiai helyzetet.

A szlovák-rutén nyelvhatárt csehszlovák politikai érdekek alapján vonták meg az Ung folyó és a csap—ungvári vasútvonal mentén. A rutén politikusok már az ungmegyei cseh megszállás idején hangoztatták, hogy semilyen körülmények között nem hajlandók lemondani a Szlovákiában élő s a későbbi cseh statisztikák által is 95.000-re becsült szlovákiai ruténségről, melynek néprajzi területe 150 kilométer mélyen húzódik a szlovák-lengyel határ mentén, kezdetben 40, végül 10 kilométer szélességű és amint a néprajzi térképek igazolják, légvonalban Késmárk fölött, a Poprád völgyében esik egybe a lengyel-szlovák határral. Ezért a mindmáig vitás és főleg rendezetlen szlovákiai rutén területért 1920 januárjától 1921 március közepéig, tehát Zsatkovics távozásáig rendkívül élehangú vita és tényleges geopolitikai küzdelem folyik az érdekelt felek között. A kérdés végeredményben csak mint ideiglenes politikai beosztás dől el a fentemlített formában és azt a rutén közéletti férfiak, bármilyen irányzat hívei is voltak, végleges megoldásnak soha nem tekintették. A volt csehszlovák köztársaság berni követsége időnként emlékiratok és válaszjegyzékek formájában értesíti a kárpátalji helyzetről a Népszövetséget és a becsatolt 2. és 6. számú memorandumban érinti a rutén-szlovák nyelvterület jellegét is, melyet az 5. sz. memorandum azzal indokol, hogy egész fejezetet

¹⁶⁷ Erről a páratlan politikai csalásról annakidején a magyar sajtó is megemlékezett. L. Pesti Hírlap, 1929, VII. 27.

szentel a szlovákok magyar uralom alatti „mártíromságának“, azaz nyilvánvalóan bizonyítani igyekszik, hogy az „erőszakos“ és „minden eszközzel dolgozó magyarosítás“ ezen a területen teljesen elmosta a határvonalakat, azaz a rutén nyelvterület állítólagos megszakadásának egyedüli okozói a magyarok. A tudományos vizsgálat ezzel homlok-egyenest ellenkező tényeket állapít meg, melyeket a cseh politikai körök sajnos sokkal előbb tudtak meg, mint magyar részről s így érthető, hogy az ezirányú adatok nyilvánosságra hozatalát megakadályozták. Legalább is így történt A. Petrov volt pétervári egyetemi tanár gyűjtésével, aki már a világháború előtt, 1907 és 1911 között beható helyszíni tanulmányokat végzett és azok eredményeit a világháború után Prágában, mint cseh állami szolgálatba lépő emigráns kutató, összegezte. Ennek a demografikus gyűjtésnek előmunkálatait 1923-ban „Hogyan jöttek létre az orosz települések a magyar Alföldön és egyáltalán a Kárpátok alatt?“ és 1924-ben „A szlovákok és kárpátoroszok nemzetiségi határai maguk között és a magyarokkal a XVIII. században“ című, Prágában kiadott néprajzi munkáiban ismertette. Ez utóbbiban, mint arról Nowak¹⁶⁸ is megemlékezik, Petrov kutatásai eredményét egy budapesti levéltárban felfedezett, 1773-ból származó lexikonra¹⁶⁹ alapítja, melynek adatait helyszíni kutatásokkal ellenőrizte. Ez a XVIII. századvégi lexikon, de még inkább Petrov e kérdésben utolsó kiadott munkája¹⁷⁰ igazolja, hogy már

¹⁶⁸ Nowak: *Dér künstliche Staat*, 36. 1.

¹⁷⁰ *Lexicon univrsorum Regni Hungariae locorum populosorum una perhibens anno 1773.*

¹⁷¹ Adalékok Szlovákia történelmi néprajzára a XVJII. és XIX-században. (Prispevky k historicke demografie Slovenska v XVIII—XIX. stoleti, Praha, 1928.)

1773-ban rendkívül erős szlovákosítás folyik a keleti nyelvhatár mentén, aminek legfőbb bizonyítéka, hogy 1773 és 1928 között a zempléni összefüggő rutén nyelvterületen belül számtalan szlovák nyelvsziget és szórvány keletkezik, mely a rutén-szlovák nyelvhatár tudományos pontosságú megvonását erősen gátolja. Petrov ezirányú részletes adatait a prágai cseh Tudományos Akadémia beszolgáltatta a belügyminisztériumnak. Innen bizonyára Benes kezéhez kerülhetett ez a magyar-rutén szempontból oly nagyfontosságú gyűjtés. És mi sem természetesebb, hogy Petrov gyűjtése véglegesen eltűnt a cseh külügyér repertoárjában, anélkül, hogy egyetlen részlete napvilágot látott volna.

Az elszlovákosított nyugati ruszin nyelvterület kérdése tehát nem rendeződött és amikor Zsatkovics 1921 februárjában utolsó elkeseredett kísérletet tesz ezirányban, a csehek azzal hártják el egy szlovák-rutén néprajzi bizottság meghívását, hogy az 1920 július 30-ával záruló kárpátalji román megszállás miatt oly súlyos adminisztratív intézkedéseket kell még hosszú ideig foganatosítanak, hogy a nyugati nyelvhatár kivizsgálásának ügyét ezidőszertint tárgytalannak tartják, annál is inkább, mert a Ruténföld szervesen beletartozik a csehszlovák államközösségbe.

Kárpátalja egyharmadának megszállása után a cseli külpolitika sietett „törvényesíteni“ jogtalan intézkedéseit. Megírtuk, milyen körülmények között hívta össze 1919 május 8-ra a központi orosz (rutén) tanácsot, melynek Prágától jóváhagyott tagjai ezen a napon kimondották az „önkéntes csatlakozást.“ Ez ügyben Benes 1921 július 4-én jegyzéket¹⁷¹ terjeszt a népszövetség főtítkársága elé, mely-

¹⁷¹ Mémoire concernant la Russie Siibcarpathique (Terriloire ruthéne du sud des Carpathes) 1921 július 4, 39. 1.

ben a cseh politika szemszögéből részletesen tárgyalja a két és féléves cseh megszállás alatt történt intézkedéseket.

1919 augusztusában az autonomista rutének egy csoportja megtagadja a központi tanács „hűségnyilatkozatát” és Bécsben közzétett határozatuk értelmében követelték a Magyarországgal való egyesítést az 1918 december 21-i helyi autonómia (Ruszka-Krajna) alapján.

A magyar delegáció ugyanekkor arról igyekezett meggyőzni a békekonferenciát, hogy a megszállott területeken, kivált a magyar népiség által lakott területen, rendelje el a népszámlálást. Ezt az ajánlatot a párizsi békekonferencia „illetékes” szerve kereken visszautasította. Millerand¹ közli a Szövetséges és Társult Főhatalmak elutasító határozatát, melyben kijelenti, hogy a középeurópai helyzet földrajzi körülményei és a nemzeti törekvések eleve lehetetlenné teszik az elvi határozat megmásítását.

1921 szeptember 10-én a Magyarországi Rutének Politikai Pártja levelet intéz a Népszövetség főtitkárságához, melyre 1921 november 18-án, a berni csehszlovák követéségen keresztül a prágai kormányzat hivatalosan válaszol.

Mialatt a népszövetségi főtitkárság körül az emlékiratok és diplomáciai ellenjegyzékek egész sora indul meg, melyekre később visszatérünk, 1913 szept. 10-én létrejön a Szövetséges és Társult Főhatalmak és a csehszlovák köztársaság között az emlékezetes saint-germaini szerződés, mely közel két évtizedre biztosítja Csehszlovákia létezését. Ennek a szerződésnek 10., 11., 12. és 13. szakasza értelmében „rendezik” Kárpátaljának a csehszlovák köztársasághoz való viszonyát.

¹⁷² A. Millerand: Lettre d'envoi adressée a la délégation hongroise au nom du Conseil suprême 1919.

Ennek a történelmi szerződésnek Kárpátaljára vonatkozó szakaszai a következőképp hangzottak:

10. §. *Csehszlovákia köteles megszervezni Kárpátalját a Szövetséges és Társult Főhatalmak által kijelölt határok keretében autonóm egység alapján, legszélesebbkörű autonómia keretében, mely összhangban van a csehszlovák állam egységével.*

11. § *A Ruténföld autonóm Diétát kap. Ez a Diéta fogja gyakorolni a nyelvi, közoktatási, vallási, valamint a helyi közigazgatási és összes más kérdésekre vonatkozó törvényhozási hatalmat, a csehszlovák állam törvényei alapján. A rutén terület kormányzósága a csehszlovák köztársaság elnöke által neveztetik ki és felelős a rutén Diéta előtt.*

12. §. *Csehszlovákia jóváhagyja, hogy a rutén terület tisztviselői, amennyire ez lehetséges, a terület lakói közül vétetnek.*

13. §. *Csehszlovákia a rutén területnek igazságos képviselőket biztosít a csehszlovák köztársaság nemzetgyűlésében, ahová a terület képviselői a csehszlovák köztársaság alkotmányának megfelelően választatnak be.*

Ezek a szakaszok törvényerőre emelkedtek 1919 november 10-én, miután a prágai törvényhozás 1919 nov. 7-én azokat az alábbi változtatások kíséretében elfogadta (1920. évi 121. te. 3. §.):

Kárpátalja integráns és oszthatatlan része a csehszlovák köztársaságnak, önkéntes egyesülés és a Szövetséges és Társult Főhatalmak által 1919 november 10-én Saint-Germaine en Layeben kötött szerződés alapján. Számára a legszélesebb autonómia engedélyezett a csehszlovák állam egységével összhangban.

Kárpátaljának Diétája van (Szojm), amely a törvényhozó hatalmat nyelvi közoktatási, vallási, helyi közigazgatási és minden más kérdésben gyakorolja, ahogy azt a köztársaság törvényei előírják.

A kárpátalji Diéta által megszavazott törvények annak fenntartásával, hogy azokat előbb elfogadja és aláírja a köztársaság elnöke, ki lesznek adva egy, a kormányzó által aláírt jegyzékben.

Kárpátalja a csehszlovák köztársaság parlamentjében megfelelő számú képviselővel lesz képviselve.

Kárpátalja élén kormányzó áll, aki a Diétával szemben is felelős.

Kárpátalja tisztviselői, amennyire ez lehetséges, a terület népességéből vétetnek.

Mint Kurtyák 1928-ban megállapítja,¹⁷³ ezek a módosítások határozottan előírják a kormányzó felelősségét, a köztársasági elnök tiltakozási jogát és a prágai parlamentbe behívott képviselők jogviszonyát, akiknek már a saint-germaini szerződés 13. szakaszának záradéka szerint sincs szavazati joguk a Rutén Diéta körébe rendelt ügyekben, de amely felett az alkotmánylevél szóltanul elhalad az autonómia „érdekében“, mely a csehszlovák köztársaság keretében sohasem jött létre.

A saint-germaini szerződés alapján meg kellett volna ejteni a rutén nemzetgyűlés, a Diéta (Szojm) választásait. Erről már 1919 január 8-án az általános Statútum 4. §-a úgy határoz, hogy a rutén Szojm választásai legkésőbb 90 nappal a csehszlovák parlamenti választások után lesznek

¹⁷³ Iván Kurtyák: *Petition (les Ruthénes en Tchécoslovaquie concernant l'autonomie de la Russie subcarpathique, 1928 aug. 21. 2. p*

megtartva. Mivel az Általános Statútum Brejcha ruténföldi cseh adminisztrátor és Hennoque francia tábornok között jött létre, föltétlenül autentikus. Ennek ellenére sem a Statútumot, sem a saint-germaini szerződés idevágó szakaszait nem tartották be, a Diéta húsz év alatt egyetlen alkalommal sem ült össze és amikor 1927-ben Cserny akkori csehszlovák belügyminisztert ez ügyben megkérdezik, kijelenti, hogy nem áll módjában még egy hozzávetőleges időpontot sem mondani, melyen belül a rutén nemzetgyűlést egybehívják.¹⁷⁴

1920 november 29-én a Népszövetség tanácsa határozatot hoz, hogy a Népszövetség főtitkársága záros bataridőre gyűjtse össze és terjessze be a Népszövetség tanácsának a kárpátalji rutén területre vonatkozó összes értesüléseket. A Népszövetség főtitkársága ennek értelmében 1921 március 11-én levelet intéz Benes csehszlovák külügyminiszterhez, azzal a kéréssel, hogy amennyire lehet, terjesszen elő részletes bejelentést Kárpátalja jelenlegi helyzetéről. 1921 június 6-án Benes beküldi Kárpátaljáról szóló, 39 oldalas emlékiratát, amit a Népszövetség tanácsa kioszt tagjai között.

Ebben az emlékiratban Benes sorra vette a kárpátalji kérdéseket és azokat a nagyceh politika jellegzetes, elfogult rövidlátásával vázolta fel. Az emlékirat bevezetésében bejelenti, hogy Amerikába az idők folyamán kb. 100 ezer rutén vándorolt ki Kárpátaljáról, holott az errevonatkozó amerikai statisztikák összesen 80.000-et tüntetnek fel és ezeknek is egyrésze a galíciai ruténségből került a tengerentúlra. Magyar Kárpátalja közigazgatási viszonyairól

¹⁷⁴ Rodolfo Mosca: La Ruthénia Ciscarpatica della colonizzazione a l'autonomia, Roma p. 15.

szóló bírálatában kijelenti, hogy az összes köztisztviselők, a magyar közigazgatás idején, magyar nemzetiségűek voltak. Ezt a felelőtlen vádpontot néhány hónapon belül eredeti kimutatásokkal cáfolja a magyarországi rutének második emlékirata, az Informations.¹⁷⁵ Mivel a terület nagy része csak július végén szabadult fel a román megszállás alól, Benes ezzel indokol mindent és ezzel magyarázza, hogy a terület végleges rendezése még folyamatban van. Ellenőrizhetetlen statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy az értelmiségi munkakörök közül a jegyzői karban az ungvári zsupa területén 27 csehszlovák, 8 rutén, 10 magyar, 1 zsidó, a munkácsi zsupában 27 csehszlovák, 29 rutén, 15 magyar, 1 német, a beregszásziban 31 csehszlovák, 21 rutén, 37 magyar, 1 zsidó, a mármarosiban 15 csehszlovák, 17 rutén, 3 magyar, 2 román és 2 zsidó működik. A közoktatás terén míg 1871-ben 353 rutén iskola működik Kárpátalján, addig 1914-ben — Benes szerint — már csak 18 és 1915 után egyetlenegy sem, ahol ruszinul tanítanak.¹⁷⁶ A nyilvánvaló kultúrpolitikai falzumot az Informations szerzői¹⁷⁷ teljes mértékben megcáfolták.

1919 szeptemberétől 1920 júliusáig — írja Benes emlékirata — a román megszállás miatt csak 211 elemi iskolát lehetett felállítani, de egy évvel később már 679 elemi iskola működik Kárpátalja területén 1113 tanítóval. Az elemi iskolák 1921-ben így oszlanak meg e ki-

¹⁷⁵ Informations relatives à l'organisation du territoire des Ruthènes au sud des Carpathes, présentée par les ruthènes émigrés, au secrétaire général de la S. d. N., Genf 1922 I. 12, 15. 1.

¹⁷⁶ Benes ezirányú megállapítását a későbbi cseh bizonyítások is megcáfolják.

¹⁷⁷ Hodinka Antal és Illés-Illyasevics József.

mutatás szerint: 511 elemi iskolában ruszin, 32-ben szlovák, 117-ben magyar, 17-ben román és kettőben német a tanítási nyelv. A szociális gondoskodás terén hivatkozik arra, hogy 1921 januárjáig 3000 hadirokkantat helyeztek el különféle kórházakban vagy menhelyeken. Ilyen menhelyeket, melyek elhagyatott gyermekek vagy szervi bajban szenvedők számára készültek, Kárpátalja öt helyén állítottak fel. Ezután a kárpátalji földművelésről és állattenyésztésről számolna be, de semmivel sem tudja indokolni a kárpátalji állatállomány egyharmadára zuhanását s így a terület leg-súlyosabb gazdasági kérdését megkerüli azzal, hogy oldalon keresztül a szálló- és gyümölcsstermelés Kárpátalján valóban jelentéktelen lehetőségeiről áradozik. Nem kevésbé áttetsző, hogy a vasúti összeköttetésről, hidakról és „hajózási“ lehetőségekről¹⁷⁸ hat oldalon keresztül a szakértő modorán tesz jelentést, míg az autonómia ügyét 3 oldalon intézi el. Ebben hangsúlyozza, hogy a *csehszlovák kormányzat feltétlenül a saint-germaini szerződés második fejezetének 10, 11, 12 és 13 szakaszai alapján áll, melyek a csehszlovák köztársaság 1920 évi február 29-én megjelent alkotmánylevelében, a Törvények és Rendeletek tára 121. számú gyűjteményében található.*

Az 1920. évi február 29-i alkotmánylevelél értelmében a Ruténföldnek számarányának megfelelő képviselői és szenátorai mandátum van fenntartva a csehszlovák köztársaság törvényhozásában.¹⁷⁹ Az előkészítő munkák „a politikai felvilágosítás“ terén már megkezdődtek, de a lakosság művelődési hiányai és a felelőtlen agitáció miatt még

¹⁷⁸ Benes i. m. 28—33. 1.

¹⁷⁹ Benes 9 képviselői és 4 szenátori mandátumot említ, melyek betöltésére csak 1924-ben kerül sor.

nem sikerült véglegesen lefolytatni azokat. A rutén Diétáról szószerint a következőket mondja: „a kárpátalji rutén Diéta választásai szükségszerűen feltételezik a határok végleges lerögzítését.“

A szlovák-rutén határ végső megvonása viszont — saját bevallása szerint is — „rendkívüli nehézségekbe ütközik, mert a rutén politikai pártok képviselői követelik, hogy az ideiglenes demarkációs vonal sokkal nyugatabbra tolódjék el, azaz kihatának egy nagy részt Kelet-szlovákiából.“ A határkérdés megoldására a parlament jogosult, mielőtt azonban a szlovákok és ruszinok között egyezmény jönne létre, nem lehet kiírni a Diéta választásait. Az emlékirat befejező részében figyelemreméltó megjegyzést tesz Benes. Kijelenti, hogy a csehszlovák kormányzat szükség esetén még *erőszak árán is kiemeli Kárpátalja lakóit szellemi kábultságukból és belőlük az emberi méltóságnak megfelelő értelmes embereket alakít, akik képesek lesznek saját országuk kormányzására. Mit jelentett ez a benesi emberi színvonalra emelkedés, mindnyájan tudjuk.*

Benes első emlékirata tele van mellébeszéléssel, történelmi tények tudatos ferdítésével, jelentéktelen ügyek felnagyításával. Az egykori cseh külügyminiszter néhány szanatóriummal, kórházzal, műúttal és híddal dicsekszik, de érthetően megfélekedzik az 1920. évi éhínségről, a Ruténföld választójogi kikapcsolásáról, a magyar kormányzat idején alkalmazott rutén tisztviselők százainak elbocsátásáról, a ruténföldi cseh gyarmatosítás sikeréről és a ruszin kivándorlás lélekszámának rohamos emelkedéséről.

Sajnos, az időrendben következő népszövetségi felirat, a magyarországi rutén politikai párt képviselőinek

1921 szeptember 10-én érkezett levele, melyet Kutkafalvy Miklós, volt kisebbségi államtitkár, a magyarországi rutének politikai pártjának alelnöke, Illés-Illyasevics József, budapesti egyet. tanár, a párt elnöke s Balogh-Beéry László, a párt titkára jegyeznek, sem szerkezetében, sem mondani-valójában nem felel meg a követelményeknek. Hézagos, inkább elmélkedő, mint dokumentatív, erősen megérzik rajta, hogy a magyarországi ruténség vezetői már két év óta csak íróasztalok mellől szemlélik a rosszcstillagú kárpátalji nép sorsát.

A magyarországi rutén párt levele a saint-germaini szerződés második fejezetének 10., 11., 12. és 13. bekezdését és az első fejezet második, harmadik, hetedik és nyolcadik bekezdését mérlegeli az akkori helyzet szempontjából. A kiindulási pont tehát kétségtelenül helyes, de az egyes pontok nincsenek részletezve, a néhányszavas vázlat pedig nem rendelkezik elég tárgyi bizonyítékkal. A második fejezet 10. bekezdéséhez a magyarországi rutén párt levele megjegyzi, hogy a rutén autonómia két és fél évi megszállás után sem jött létre. A 11. bekezdésnél hivatkoznak arra, hogy a kárpátalji Diéta választásai sem történtek meg és erre, Zsatkovics távozása után nincs többé remény. A 12. bekezdés bírálata megállapítja, hogy nemcsak a saint-germaini szerződésben beígért ruszin köztisztviselők helyeit nem töltötték be, hanem még azok kilencven százalékát is elüldözték, akik eddig hivatali állásokban voltak. Négyezer képzett állami tisztviselő helyett 18.000 megfelelő képzés nélküli idegen özőnlött Kárpátaljára.¹⁸⁰ Sajnos, egyik adatot sem bizonyítják statisztikai

¹⁸⁰ Lettre (les representants du Parti politique des ruthènes de Hongrie. C. 491. M. 454. 1921. I. p. 7.

tényekkel, erre csak egy évvel később az Informations-ban kerül sor.

A magyarországi rutén párt vezetői kimutatják, hogy az 1920. évi csehszlovák parlamenti választásokat nem terjesztették ki Kárpátaljára (1. 13. bek.) s így Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros népessége, tehát közel 600.000 lélek, két év óta parlamenti képviselő nélkül áll.

Az első fejezet második bekezdésére megjegyzik, hogy az teljesen önkényes megkülönböztetést tesz nemzetiségi alapon a terület lakosai között. A 3. bekezdés kritikájában a jegyzék megállapítja, hogy a hazatérő rutén kivándorlók újból elhagyják szülőföldjüket, ahol nem tudják megtalálni létszükségletüket sem.¹⁸¹ Az 1. fejezet 7. bekezdésére vonatkozólag a levél kijelenti, hogy a területen megmaradt rutén értelmiségnek nem áll módjában a cseh imperializmus ellen védekezni, a következő szakasz pedig arról szól (1. 8. bek.), hogy a cseh kormányzat helyett, hogy megkönnyítené a rutén nyelv használatát, egy mesterséges orosz-cseh-rutén keveréknyelvet hoz forgalomba, amit senki sem ért meg, amit a régi tanerők nem tudnak tanítani és a tanulók nem képesek felfogni. A jegyzék hivatkozik (1. 8. bek.) az ungvári Sztáray hagyatékából fenntartott magyar középiskola, a munkácsi és beregszászi magyar középiskolák jogtalan bezárására, majd rámutat arra a tényre, hogy a csehszlovák kormányzat tudatosan törekszik a gör. katolikus és gör. keleti vallások közötti ellentét kiélezésére, minek következtében napirenden vannak a rutén gör. kat. klérus ellen elkövetett atrocitások. Itt megemlékezik az ungvári püspökség birtokában levő sérelmi jegyzékről és a nagylucskai templom-rombolásról,

¹⁸¹ U. o. 8. 1.

anélkül, hogy a történetek konkrét felsorolását adná. Végül a magyarországi rutén párt levele az emberi civilizáció nevében figyelmezteti az illetékeseket, hogy vegyék tekintetbe a példátlan visszaéléseket, mert a kétségbeesett ruszin nép már lázongani kezd az elviselhetetlen önkényuralom ellen.

A magyarországi rutén párt levelének alaphibája, hogy általánosságban vázolta a sérelmeket. Az ismertetett levélre adott cseh válaszjegyzék¹⁸² viszont majdnem háromszoros részletességgel parírozza a magyarországi rutének feliratát és a számok „erejével” igyekszik hatást gyakorolni a népszövetségi tanácsra, ami a következmények után ítélve, telj es mértékben sikerült az emlékiratot készítő berni csehszlovák követségnek.

A berni csehszlovák válaszjegyzék 1921 november 18-án érkezett a Népszövetség főtítkárságához. Ez mint az 1923-ig becsatolt cseh emlékiratok általában, az ügyek rendezetlenségét a másféléves román megszállással indokolja. Itt olvassuk az első 1920. évi ruténföldi cseh statisztikát, mely szerint Kárpátalja földjét 1920-ban 342.914 rutén, 103.939 magyar, 53.515 román, 21.213 csehszlovák, 11.114 német és 85.721 zsidó lakja.¹⁸² A cseh válaszjegyzék cáfolja a magyarországi rutén pártnak a kárpátaljai közhivatalnokokra vonatkozó bejelentését. Szerinte a magyar rezsim idejében 3075 köztisztviselőt, jelenleg pedig 3360-at foglalkoztatnak, akik közül a közigazgatás terén 677, a jogi közigazgatásban 223, a közoktatás terén 1453, a közmunkákban 131 és a szociális gondoskodás terén 27 köz-

¹⁸² Lettre de la legation tchécoslovaque á Bern, p. 12—32, az előbbivel együtt kiadva.

¹⁸³ Lettre de la legation tabl. a Bern, p. 17.

tisztviselő működik, akik nemzetiségek szerint „arányosan“ megoszlanak, annak hangsúlyozásával, hogy amíg Kárpátalja közigazgatási és művelődési viszonyai rendeződnek, a cseh kormányzat kénytelen nagyszámú cseh tisztviselőt kiküldeni Kárpátaljára. A magyarországi ruténpárt által bejelentett régi ruszin tisztviselők kiűldözéséről a cseh jegyzék kijelenti, hogy nem tud, mert még azoknak is, akik megtagadták a hűségnyilatkozat aláírását és eltávoztak, az 1921. évi április 5-iki belügyminiszteri rendelet értelmében megengedték, hogy visszatérhessenek lakóhelyükre ügyeik rendezése végett. Ez a bejelentés egyik legszemérmertlenebb szemfényvesztése a volt cseh külpolitikának, mert ténylegesen az emigrált és kiutasított köztisztviselők illétékeit sohasem rendezték. A berni jegyzék kárpátorosz helyi tájszólásnak mondja a rutén nyelvet és Volosin tankönyveire hivatkozik, amelyekben egyaránt használatosak a nagyorosz, rutén és kisorosz (ukrán) kifejezések.¹⁸⁴ A jegyzék bejelenti, hogy a csehszlovák kormányzat minden erejével azon van, hogy ezt a nyelvi zavart kiküszöbölje, a közoktatásügyi miniszter a kérdés kivizsgálásával megbízta a prágai egyetem és a cseh Tud. Akadémia bölcsészeti kongresszusát, amelyen elhatározták, hogy az első- és másodfokú iskolákban a tanítási nyelv kisorosz legyen, a középiskolákat illetőleg pedig a népi nyelvjárás, kisorosz vagy orosz, a tanítók nyelvtudása szerint.¹⁸⁵ Ebből az érthetetlen határozatból, melyhez a cseh nyelv erőszakos terjesztése is hozzájárult, olyan nyelvi összevisszaság alakult ki, amit csak a következő nemzedékben lehet majd megfelelően orvosolni.

¹⁸⁴ U. o. p. 23.

¹⁸³ U. o. p. 23.

1921 júliusában 270 állami, 14 vegyes, 3 közös, 302 görögkatolikus, 33 katolikus, 51 protestáns, 1 zsidó iskola működik, tanítási nyelv szerint 511-ben ruszinul, 32-ben szlovákul, 114-ben magyarul, 17-ben románul, 2-ben németül tartanak.¹⁸⁶ A vallási kérdésre válaszolva a berni jegyzék cáfolja a görögkatolikus és görögkeleti egyházak közötti ellentéteket és kijelenti, hogy a csehszlovák kormányzat ebben a kérdésben teljes semlegességet tanúsít. A jegyzék idézi a nagylyucsikai esetet, igaz, teljesen ferde beállításban. Szerinte amikor a nyolcezer lakosú község egységesen áttért a görögkeleti hitre, maga a kormányzat lépett közbe, hogy a nagylyucsikai görögkatolikus egyház jogait biztosítsa. Ezzel szemben nyilvánvaló, hogy úgy a nagylyucsikai, ungvári és ezidőtájt előforduló egyéb valláspolitikai incidensek hátterében a cseh politika áll, melynek elsőrendű érdeke, hogy a görögkeleti egyház minél jobban megerősödjék.

A magyarországi rutén politikai párt működése igen kényelmetlenül érinti a cseh külpolitikát. Benes attól tart, hogy a Kutkafalvyék által szervezett propaganda állandó magyarán rutén irredentát termel ki Kárpátalján és siet erről a Népszövetséget tájékoztatni. Már a berni választójegyzék hat oldalt szentel a magyarországi rutén propaganda ügyének, az 1922-ben Prágában készült első statisztikai beszámoló¹⁸⁷ pedig nyíltan bevallja, hogy a csehszlovák köztársaság ellen intézett propaganda visszhangra talált a magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárok körében és „feltűzelte gyűlöletüket az új demokratikus ál-

¹⁸⁶ U. o. p. 24—25.

¹⁸⁷ La Russie Subcarpatique au point de vue de la question des nationalites, c. 56. M. 339. 1922. I. Prague 1922 p. 23.

lám ellen“.¹⁸⁸ Milyen nagy lehet a terület belső forrongása, milyen elemi feszítő erők kavarnak a rutén válság mélyén, ha maguk az elnyomók is elismerik a propaganda erejét és kihatását!

Benesék mindenről pontosan értesülnek. A berni jegyzék utolsó része voltaképpen nem más, mint keresztmet-szete és rövid kivonata a budapesti rutén párt másféléves működésének. A népszövetségi tanács innen megtudhatja, hogy Kutkafalvy Miklós volt kisebbségi államtitkár nemcsak hivatalos beadványok keretében harcol a rutén nép ügyéért a nemzetközi fórumokon, hanem azt is, hogy ismeretlen körülmények között még 1921 őszen is tervszerű agitáció folyik a ruszinok között, ennek a politikai csoportnak révén. A cseh jegyzék nem resteli közreadni a rutén irredenta egyik legsikerültebb röplapjának szövegét, melynek példányaival 1921 április elején Beregszászt és környékét elárasztották.

A ruszin ügy történelmi fordulóján nem érdektelen megismerkednünk ezzel a rutén és magyar őslakossághoz intézett keresetlen szavú férfias üzenettel, mely akkor kerül át a határokon túlra, amikor Kárpátalja népét anyagi és szellemi végromlás veszélyezteti, a kezdődő éhínségek a cseh gyarmatosítás és a kommunista agitáció következtében. A beregszászi röplap — nevezzük így — szövege a következőkép hangzik:

„Kedves testvérek, mi a ti Budapesten lakó testvéreitek írunk nektek, innen a magyarok közül ezekben a nehéz időkben, hogy legalább írásbelileg lépjünk érintkezésbe veletek, akik a Kárpátok alatt annyit szenvedtek a

¹⁸⁸ U. o. p. 15.

esetiektől és románoktól. Mi fel akarunk benneteket szabadítani ellenségeitek alól. Ne hallgassatok a cseh, román vagy ukrán ágensekre, mert ők eladnak benneteket. Mi igaz fiatalok és testvéreitek ez ideig szétszórva éltünk Magyarországon, de most a ti szenvedésetek egyesített bennünket egyetlen pártban, mely elhatározta, hogy felszabadít benneteket és Magyarországon, a magyar nemzet kebelében előkészít egy boldog életet a magyarországi hűséges rutén nemzet számára

A magyarországi rutén politikai párt működéséről 1922 után semmit sem hallunk, úgy, hogy szereplése tulajdonképp 1919 augusztusa és 1921 szeptember 10-ike között zajlik le, az első népszövetségi emlékirattól a Népszövetségi tanácshoz intézett nyílt-levél közzétételéig. A magyarországi rutén pártnak mint a berni jegyzék is jelenti, külön helyisége van Budapesten, a Horánszky utcában, de nincs külön parlamenti képvisellete. A párt képviselő tagjai különböző magyar pártok listáin szerepelnek, a magyarországi rutén párt, mint ilyen, nem belpolitikai tényező, aminek egyenes következménye, hogy bejelentéseikkel nem is foglalkozik érdemlegesen az egyébként is befolyásolt népszövetségi tanács.

1922 őszén a magyarországi rutén irredenta új formát ölt, megalakul az emigráns rutének végrehajtó bizottsága, Hodinka Antal és Illés József vezetésével. Ez a végrehajtó bizottság már 1922 januárjában névlegesen működik, meri 1922 január 18-án nyomtatásban is megjelenik a rutén komité tudományos pontosságú Értesítése, amit ugyanekkor betérjesztenek a népszövetség főtitkári hivatalához. Ez az emlékirat és a reá adott cseh válaszjegyzék már a ruszin politika előjátékának számít, mert időközben kialakul Kárpátalja politikai rétegződése. Megindul a párt-

politikai versengés, felvonulnak az aktivista és autonóm rutén pártok, megjelenik a cseh agrárpárt ruszinszkói frakciója és kezdetét veszi a csehszlovákiai kommunista-párt lázító aknamunkája, melytől eleinte Prága saját érdekeinek támogatását várta.

Ez utóbbi az első évtizedben a szavazatok 30—45 százalékát viszi el Kárpátaljáról. Mindenre magyarázat a nép végtelen kétségbeesése és az a mérhetetlen szociális nyomor, melynek Fábry Zoltán, jeles felvidéki publicista, méltán adja az Éhség legendája elnevezést.¹⁸⁹ Kurtyák is bevallja a nemzetközi politika kezdeti sikereit, de bejósolja a szociálista pártok bukását is, ahogy az 1936 után bekövetkezett. *„A mi népünk — írja 1928-ban¹⁹⁰ — nem kommunista, ha a bolsevista párthoz is tartotta magát, ez azért van, mert az agitátorok hegyeket es csodákat Ígértek egy Ukrajnával való egyesülés esetén. Ez a nép elhatározta, hogy nagyorosz, kisorosz, magyar, bármi lesz, hogy segítséget találjon nyomorában. Mindenkiben bízik, kivéve a jelenlegi kormányzatot“.*

Ilyen közhangulatban érkezik a ruténség az autonómista küzdelmek hajnalához.

¹⁸⁹ L. Fábry Zoltán: Az éhség legendája, Kassa 1932, 32. 1. Kárpátalja első szociográfiai riportja, amit a kassai cseh ügyészség utolsó sorig elkobzott, mire az író üres lapokkal jelentette meg a füzetet, tiltakozásul a cseh szellemi terror ellen.

¹⁹⁰ Iván Kurtyák: *Petition des Ruthénes en Tchécoslovaquie concernant l'autonomie de la Russie subcarpatique*, 1928 p. 12.

AZ AUTONÓM RUTÉN GONDOLAT
HARCA

6.

A rutén autonómiáért folytatott két évtizedes küzdelemnek első tényleges drámai bizonyítéka az az expozé, amit Zsatkovics Gergely 1921 május 16-án, lemondva a rutén kormányzói méltóságról, megküldött a köztársaság elnökének, a miniszterelnöknek és az összes csehszlovák minisztereknek.¹⁹¹

Ez az expozé a rutén autonómia egyik legsúlyosabb tárgyi bizonyítéka. A távozó és csalódott első ruszin kormányzó népét féltő lelkiismerete szólal meg ebben a törvényelvi iratban, mely az emberiség előtt a Csehszlovákia ellen emelt vádpontok legérdekesebb bizonyítékai közé emelkedett két évtized múltán.

Zsatkovics hirtelen asszimilált republikánus volt. Mint telj es jogú amerikai polgár, beleélte magát a wilsoni huma-

¹⁹¹ Exposé adressé au président et au Gouvernement de la République Tchecoslovaque de la part du Gouverneur Zsatkovics. Informations p. 17—33, 1922.

nizmus papiroselméletébe és amikor Pittsburgban, 1916 tavaszán először pendíti meg a rutén nemzet „felszabadításának“ tervét, szentül meg van győződve, hogy mindazok az állítások, amelyek a pravoszláv vallási propaganda és a párizsi cseh forradalmi komité útján Amerikába kerülnek, százszázalékosan megfelelnek a valóságnak.

Zsatkovics gyermekkorában hagyta el a Ruténföldet. Azok az impressziók, amelyek az egyre növekvő rutén kivándorlás következtében felgyülemlettek benne, kétségtelenül nem voltak alkalmasak arra, hogy a rutén sztátusz-kvo hívévé tegyék. A magyarországi ruténség életkörülményeit nem ismerte, Kárpátalja és a magyar Alföld évezredes egymásrautaltságáról, mely elsősorban utóbbinak volt minden időben létérdeke, semmit sem tudott a pittsburgi ügyvédi íróasztal mellett. Az Egán-akciót csak hírből ismerte, a cseh politikai jegyzékek irányzatos beállításában. Nem csoda, hogy ez az alapjában jószándékú ember ennyi ellenséges és egyoldalú ismeret révén a philadelphiai tárgyalások idején már a cseh maffia eszköze, amely három éven keresztül az ő tekintélyének felhasználásával véglegesen elsikkasztja a rutén autonómia ügyét, melynek legönzetlenebb harcosai közé tartozott.

Zsatkovics először a szlovák-rutén határkérdésben ütközött össze a cseh kormánnyal. 1919 július 24-én Párizsban találkozik Benessel, aki elviszi a békekonferenciára. A cseh külügyminiszterrel folytatott tárgyalásai során megtudja, hogy a konferencia az Ung folyó vonalában kívánja megállapítani Kárpátalja végleges nyugati határait. Zsatkovics élesen tiltakozik az ellen, hogy a ruszinok ilyenformán két részre legyenek osztva, mire Benes, hogy Zsatkovics fel ne borítsa a konferenciával folyó tárgyalá-

sait, megígéri, hogy Saint-Germain csak ideiglenes határokat von Szlovákia és Kárpátalja közé, a végleges döntést egy cseh-szlovák-rutén bizottság fogja meghozni. Zsatkovics, bár ekkor még bízik Benes szavában, Párizsból Prágába érkezve 1919 július elején levelet intéz Masarykhoz, amelyben a ruténség nevében bejelenti, hogy a szlovák-rutén határ megvonását a Tomasovszky-féle 1905 évi néprajzi térkép és az 1900 évi magyar statisztikák értelmében követeli.

Masarykkal 1919 július 29-én találkozik, Svehla, akkori belügyminiszter jelenlétében. Itt éri az első váratlan csalódás. Masaryk kijelenti, hogy ilyen természetű határszerződést csak két független állam köthet egymással s ez Kárpátalja és a csehszlovák köztársaság esetében nem áll fenn. Ugyanakkor azonban megígéri, hogy a kérdést mindkét fél legnagyobb meglepődésére rendezik. Mielőtt ez a megállapodás létrejönne, Zsatkovicsnak a Hradzsinban egy kábelsürgönyt kézbesítenek, melyben amerikai barátai azíránt érdeklődnek, hogy valóban tüzeltek-e reá a cseh katonák és ő volt-e a magyarországi bolsevisták szolgálatában? Ez a nyilvánvalóan sugalmazott távirat annyira felizgatja, hogy a szóbeli tárgyalásokat megszakítva azonnal Amerikába akar utazni, az ügyek tisztázására, de közben legalább részleteiben rendezni óhajtja a ruténföldi közigazgatás ügyét.

Ebben a kérdésben ismételten fordul az elnöki hivatalhoz, ahol végül 1919 augusztus 12-én Masaryk, titkárán, Csizsáron kersztül jóváhagyja a Zsatkovics által ajánlott autonóm rutén direktórium tagjait. Zsatkovics ezt közli az ungvári ruszin nemzeti tanácsal, majd áthajózik Amerikába, ahol mint az autonóm ru-

tén direktórium fejét lelkesen ünnepük. Visszatérve rájön, hogy az ungvári polgári közigazgatás ügyeivel megbízott Dr. Brejcha cseh adminisztrátor állandóan arra törekszik, hogy megbontsa a ruténség politikai egységét, megakadályozza az augusztus 12-iki proklamáció közlését és az ezzel kapcsolatos sajtónyilatkozatokat is erősen cenzúrázza.

Újból tiltakozik Prágában, ahonnan azt az értesítést kapja, hogy minden rendbe fog jönni. Október 16-án Masarykkal és Svehlával tárgyal. Elhatározzák, hogy Brejcha dr. bevonásával elkészítik a Ruténföld közigazgatására vonatkozó Általános Szabályzatot, de október 21-én már befejezett tények elé állítják egy kidolgozott tervezet kapcsán, amit nincs módjában az illetékesekkel részletesen megtárgyalni. Végül november 10-én Masaryk hajlandónak mutatkozik eleget tenni Zsalkovics kívánságainak, a rutén direktórium jogkörét illetően. Ungvárra visszatérve Zsalkovics a tények ellenkezőjéről értesül, mire december 9-én felutazik Prágába, ahol december 27-én Benes, Svelila és Hodzsa társaságában meg kellene tárgyalniuk az autonóm Kárpátalja területi, alkotmányos és közigazgatási kérdéseit. A területi bizottságban, melyben szlovák részről Dr. Hrusovszky jelent meg, az Ung és Cziróka folyók közötti területnek Kárpátaljához való csatolását ajánlják fel a rutén nyelvterület fejében. A direktórium ezt az ajánlatot elveti, mire az alkotmányjogi értekezlet össze sem ül és a közigazgatási rendezésről szó sem esik.

A direktórium tagjai meghasonlottan távoznak Prágából. Masaryknak pontosan jelentik a történeteket, mire az elnök 1920 február 10-re magához kéreti és Dr. Pallier

miniszteri tanácsos társaságában fogadja Zsatkovicsot. Itt újabb ígéreteket kap, melyeket néhány nap múlva hivatalosan megcáfolnak.

Zsatkovics végére akar járni az ügynek. 1920 február 19-én felajánlja lemondását a rutén direktórium elnökségéről, de Prága, úgy látszik, még nem kíván végleges szakítást és közvetítő tárgyalásokat ajánl, melyek eredményeként Zsatkovics átveszi a kormányzói méltóságot, tényleges hatalom nélkül, amit helyette Ehrenfeld cseh alkormányzó gyakorol.

Zsatkovics átlátja a helyzetet. Most már csak az autonómia érdekében vállalja a további közreműködést és 1920 december 29-től 1921 január 4-ig nagyfontosságú szóbeli tárgyalásokat folytat Masarykkal. Ezek eredménye nem került nyilvánosságra, tehát egyetlen részletében sem váltották be.

Zsatkovicsot kimeríti a bajsza. 1921 januárját Tátralomnicon tölti, ahol arról értesül, hogy Szlávik, akkori szlovák zsupán Sáros, Szepes, Zemplén és Ung megyékben a ruténséggel szemben a hatalmi visszaélések sorozatát követi el, sőt körlevélben figyelmezteti a zempléni hivatalos szerveket, hogy a vitás terület lakosságát befolyásolják a „csehszlovák” érdekeknek megfelelően.

A kormányzó személyesen bejárja Zemplént és a ruszin lakosságot olyan képtelen körülmények között találja, hogy a zempléni helyzetet táviratilag jelenti a kormánynak. Majd pedig még egyszer felszólítja a csehszlovák kormányt, járuljon hozzá a kormányzói tanács létesítéséhez, folytassa le a választásokat, oldja fel az ostromállapotot, fogadja el a területi közigazgatásra vonatkozó tervezetet és adjon pénzügyi felhatalmazást számára.

Prága teljesíthetetlennek minősíti Zsatkovics feltételeit, mire a kormányzó lemond méltóságáról és a ruszin autonómia elsikkasztásának fentiekben vázolt történetét megírja a köztársaság elnökéhez címzett exposzéban, melynek zárószóiban mint egyik felelőse a cseh-szlovák és rutén nép egyesítésének, a köztársaság népeinek és jövő fejlődésének érdekében követeli a teljes autonómiát és az igazságos határrendezést.

Ez a rutén autonómia megtagadásának hiteles története. Ami utána következik, előbb meddő, majd diadalmas harc egy önmaga sírját ásó, elvakult faji irnperiálizmus ellen.

Mivel a kárpátalji pártok először az 1923 szeptember 16-án lezajlott községi választásokon vonulnak fel, a rutén belpolitika ügye 1923 őszéig a népszövetségi tanács előtt vesztegel, azaz helyesebben petíciók, emlékiratok és ellenjegyzékek készülnek mindkét részről, anélkül, hogy a világtörténelem legéletképtelenebb szerve elintézne valamit az elnyomottak érdekében.

A berni cseh jegyzék fölényes hangon, hamis statisztikákkal igyekszik bizonyítani, hogy a kárpátalji válságnak oka kizárólagosan az előző rezsim, melynek idején, az őslakosság — Prága szerint — teljesen ki volt szorítva a közigazgatásból, művelődési és szociális intézményekből. A rutén emigránsok végrehajtó bizottságának híres emlékirata az Informations (Közlések) sorra cáfolja a berni jegyzék és az előző cseh propagandairatok adatait. Az 1922 január 18-án beadott emlékirat részletesen foglalkozik Zsatkovics távozásának körülményeivel, majd a csehek által oly fennem hangoztatott analfabéta-kérdést veszi szemügyre. A cseh kimutatások ugyanis ezen a ponton lép-

ten-nyomon a magyar statisztikákra hivatkoznak, melyek szerint a századfordulón még a rutének 85 %-a nem tud írni és olvasni — magyarul. — Ebből a megállapításból ezt az utóbbi meghatározást egyszerűen elhagyják a cseh beadványok és most már 85%-os anyanyelvén is analfabéta tömegről beszélnek. Emlékezetes Benes 1921 júniusában felterjesztett emlékirata, melyben a cseh külügyminiszter 1914-ben csak 18 olyan iskoláról tud, ahol ruténül is tanítanak. Az Informations ezzel szemben közli a hivatalos kimutatást, mely szerint 1914-ben 350 néptanító 339 görögkatolikus elemi iskolában tanít ruténül.¹⁹² A hegyvidéki akció során a magyar kormányzat 32 rutén falunak szántóföldet és legelőket vett, összesen 8464 magyar holdat 5.145.536 korona értékben. Az állattenyésztésben is erőteljesen támogatta a ruténség érdekeit, 1917-ben Bereg, Máramaros és Ung vármegyék állatállománya 15173 lovat, 178.243 szarvasmarhát, 108.466 juhot és 66.945 sertést tesz ki. A legelők feljavítására 20 éven keresztül 702.732 koronát áldozott a magyar kormány, a rossz aratások idején szervezett inségakciók és a háborús pusztítások okozta károk után kifizetett összegek meghaladták a 20.702.000 koronát.

A tények felsorolása után azokat a hiányokat mutatja ki az emlékirat, amelyek már a cseh uralom első 3 évében élesen megmutatkoznak. Félreérthetetlenül bizonyítja a rutén emigránsok jegyzéke, hogy a saint-germaini szerződés idevágó szakaszait elsikkasztották, a philadelphiai egyezményt és annak legfőbb képviselőjét, Zsatkovicsot elvetették, sőt a békekonferenciához becsatolt 6. számú cseh emlékirat szövegét is megcáfolták, mert ebben az em-

¹⁹² Informations, p. 6.

lékiratban Zsatkovics, Benes és Kramázs szövegezése félreérthetetlenül kimondja, Kárpátalja állami személyiségét, a rutén nyelvterület oszthatatlanságát és a ruténség önrendelkezési jogát, mely szerint az egyesítés csak akkor lehetséges, ha ezt maguk a rutének követelik. Masaryk maga is elismeri a rutén államnak és a teljes autonómiának jogát.¹⁰³ Benes és Oszuszký 1920 évi februári jegyzéke 9 képviselői és 4 szenátori helyet biztosít a ruténségnek, míg Zsatkovics expozejá ennek éppen a kétszeresét követeli az arányos jogok és számszerinti megoszlás alapján. A 6. számú emlékirat a párizsi békekonferencia előtt még 567.867 ruténról beszél, 1920-ban a hivatalos csehszlovák kimutatás már csak 321.764 rutén lakost számlál. A magyar közigazgatás a cseh hamisításokkal szemben számszerűen kimutatva, 125 rutént alkalmazott az állami közigazgatásban az elemi iskolák ruszin tanítóinak száma 513, a másodfokú iskolákban 53 ruszin tanerő működött.¹⁰¹ Ezzel szemben 1912-ben 48 rutén öslakosra 398 idegen esik a kárpátaljai közigazgatásban, akiknek teljes névsorát közli az Informations.

„Nem félünk az igazságtól, — mondja zárószavaiban az emigráns rutének megcáfolhatatlan beadványa, — mi rutén intellektuelek ünnepélyesen tiltakozunk és deklarációnkat mély tisztelettel és bizalommal terjesztjük a Nemzetek szövetségének gyülekezete elé, kérve, hogy emelje ki népünket kétségbeeséséből és adja vissza a főhatalmakkal kötött szerződésbe és a Népszövetség különleges védelmébe vetett hitét“.¹⁹⁵

¹⁹³ Narodni Listy 1919 május 25

¹⁹⁴ Informations, p. 13.

¹⁹⁵ Informations, p. 15.

Benesék ellenjegyzékét¹⁹⁶ 1923 január 23-én teszi közzé a Népszövetség főttkára. Okulva az Informations nemzetközi sikerén a cseh ellenjegyzék is felhagy az eddigi általánosításokkal és részletesen fejtegeti, hogyan alakult ki eddig Kárpátalja közigazgatása és a mutatkozó hiányoknak mi a magyarázatuk. A kárpátalji közigazgatás kezdetét 1920 július 30-ra, a ruténföldi román megszállás megszűnésének időpontjára teszi, majd vitába száll az analfabéta-kérdésben a rutén emigránsok bizonyítékaival. Jellemző, hogy Jászi Oszkárral, a cseh jegyzék szerinti „legjobb magyar szociológussal“ igyekezik bizonyítani, hogy a felekezeti iskolák színvonala siralmas volt, azonban Jászi hírhedt könyvének¹⁹⁷ általános megjegyzéseit nem tudja adatszerűen bizonyítani. Ezért másfajta „pozitívumokra“ hangolja érvelését és bejelenti, hogy az Informations által említett Náród (Nemzet) Rusin (A rutén), Podkarpatska Rus (Kárpátalja), Pravda (Igazság) és Nasa Obrana (A mi védelmünk) című rutén folyóiratok nem jelennek meg többé,¹⁹⁸ ami nehezen hiteti el a jegyzék által hangoztatott kárpátalji rutén sajtószabadságot.

Az Informations földbérletre, állattenyésztésre, segélyakciókra vonatkozó adatait nehéz cáfolni. Az ellenjegyzék ezért inkább azon fáradozik, hogy megindokolja, miért zuhant az állatállomány 1921-ig az 1917-es adatok kétharmadára.¹⁹⁹ A hegyvidéki akció vitathatatlan ered-

¹⁹⁶ C. 74. M. 30. 1923. I. 25. I. 1923 p. 47.

¹⁹⁷ Huszadik század, 1908

¹⁹⁸ p. 13.

¹⁹⁹ Az 1921. évi cseh kimutatás u. i. csak 23.149 lovat, 51.314 sertést, 108.216 juhot és 19.809 kecskét mutat ki.

ményeivel szemben kimutatja, Hogy Kárpátalja állítólagos gazdasági talpraállítására 1922 folyamán 391.506.470 koronát irányoztak elő, melynek további sorsáról nem tudunk.²⁰⁰

Egészségügyi adatokkal kísérletezik ezután a jegyzék, bejelenti, hogy a cseh közigazgatás három egészségügyi kerületi szervet állított fel és a munkácsi kórházat a szükségleteknek megfelelően átalakította. Innen kezdve állandóan vitatkozik az ismeretlen szerző, akinek módszere mögött Benest sejtjük. Ha az Informations szerint 1914-ben 32.134 rutén gyermek részesült oktatásban, ma pedig (1923) 92.808 iskolaköteles gyerek van Kárpátalján, mi történt a különbözette! — kérdi.

Az orosz és ukrán tanügyi inváziót, még ez a válaszjegyzék sem tudja letagadni, de szerinte „csak“ 114 orosz és ukrán tanító működik Kárpátalján.

A rutén autonómia kérdésében megállapítja, hogy a Diéta valóban nem lett még összehívva, de ennek okai a nép politikai éretlenségében rejlenek. *Ami a csehszlovák nemzetgyűlésben fenntartott képviselői és szenátori mandátumokat illeti, ezek a közeljövőben betöltetnek a csehszlovák alkotmánylevél értelmében. A rutén komité a választások elhalasztása miatt katonai diktatúrának mondja a kárpátalji állapotot, a cseh bejelentés a rendkívüli háborúutáni viszonyokra, állandó feszültségre és szellemi nivőkülönbségre hivatkozik, mely egy korai választás esetén a magyarok javára billentené a politikai mérleget.*

A rutén emigránsok jegyzéke, mint ismeretes, egész terjedelmében közölte Zsatkovics expozéját. A cseh vá-

²⁰⁰ p. 22.

lasz, ahelyett, hogy a részleteiben cáfolhatatlan bizonyítékok ellen hadakozna, nagy vonásokban intézi el a számára oly kényes kérdést. Kijelenti, hogy Zsatkovics nem volt tisztában az alkotmány jelentőségével és azokkal a döntő mellékkörülményekkel, amelyek az első rutén kormányzó prágai tárgyalás alatt lezajlottak. *„Ahelyett, — írja a cseh ellenvetés, — hogy Európába való visszatérte után Kárpátaljából dolgozó és konszolidált országot csinálna és ahelyett, hogy minden gondját ennek az annyira elmaradt földnek szellemi és gazdasági újjászületésére fordítaná, belevetette magát kis pártpolitikai küzdelmekbe és elméleti vitákba Kárpátalja és a csehszlovák köztársaság jogi vonatkozásai, a határkérdés és egyebek fölött. Egy terület, melynek községi népessége 80 % -bán analfabéta, ahol ki kell még vágni az őserdőket és bevezetni az üzemi racionalizálás módszereit törekvő és hasznos embert igényelt, aki egy műveletlen országot művelt területté tud átalakítani és aki nem tartja fel magát másodrendű kérdésekkel“.* Zsatkovics, aki a rutén nép létérdekeit nem tekinthette annyira másodrendűnek, mint a kizsákmányoló prágai abszolutizmus, természetesen nem lehetett hasznos és törekvő ember ennek a rendszernek szemében, mely valószínűséggel irtózott a nemzetek önrendelkezési jogának helyes értelmezésétől, attól a jogtól, melynek meghamisítása húsz éves uralmi tobzódást biztosított számára.

A parlamenti és szenátusi választásokra 1924 március 16-án került sor. A közel négyéves késedelem meghozta gyümölcsét Prága számára. Alig negyedmillió szavazó²⁰¹ 13 listára adja le szavazatát s mi sem jellemzi jobban

²⁰¹ A parlamenti szavazatok száma 254.215, a szenátusi szavazatoké 212.505.

Prága bomlasztó nemzetiségpolitikáját, mint az, Hogy 4 ruszin, 4 magyar, 2 cseh és 2 zsidópárt indul az első kárpátaljai választásokon, mely a kommunistapárt váratlanul nagyarányú győzelmével végződik. A választási végeredmények szerint a kommunisták 4 képviselői és 2 szenátori, a szociáldemokraták 1 képviselői, a csehszlovák szociálisták 1 képviselői, a rutén ellenzéki parasztpárt 1 képviselői és egy szenátori, a köztársasági párt 1 képviselői és a magyar pártok 1 képviselői és egy szenátori mandátumot szereztek.²⁰³

A cseh kormányzat sokkal többet várt ennél az eredménynél. A szokásos népszövetségi bejelentés ugyan megállapítja, hogy a ruténeknek csak 24%-a, a magyaroknak csak 33%-a szavazott a rutén, illetőleg a magyar pártokra, de a kommunistapárt több mint 100.000 szavazata mégis lényegében felborította a politikai egyensúlyt és „a vesztély — a cseh népszövetségi emlékirat szerint — annál nagyobb, mert ez a szociális és politikai mozgalom könnyen kihasználható a nacionalisták és az irredenták javára, mivel a kommunistapárt itteni vezetői nagyobbrészt magyar nacionalisták“. Ez a fából-vaskariká okoskodás csak annyiban helytálló, hogy a kommunistapárt ilyen arányú előtörése valóban felkeltette a rutén és magyar pár-

²⁰² A cseh pártok részéről a szociáldemokrata és a csehszlovák szocialista párt, rutén részről az agrár, Chlihorobi- vagy Volosinpárt, Kurtyák-féle agrárellenzék, Gagatko orosz nemzeti pártja indult, a magyar szavazatokon a kárpátaljai őslakó, polgári, független kisgazda és szociáldemokrata párt osztozkodnak, a zsidó szavazatok egyrészét a cionista és a konzervatív zsidók pártja kapták.

²⁰³ A választások pontos eredményét a cseh kormányzat közzéteszi az 1924 június 26-án beküldött népszövetségi jelentésben is, C. 331. M. 107. 1924. I. p. 5.

tok nemzeti öntudatát. Kurtyák János volt rutén tanító frakciója az autonóm földművesszövetség megteremti a nacionalista rutén blokkot és a magyar őslakos pártok is összefognak, úgyhogy 1925 táján már csak négy jelentős párt marad a porondon: a kommunista, cseh-agrár, magyar-őslakos és a rutén Kurtyák-párt.

A parlamenti választások előtt még egy fontos belpolitikai eseménye van a rutén közéletnek: a kormányzóválasztás. Ismeretesek az első rutén kormányzó lemondásának körülményei és az a zilált helyzet, melyben Zsatkovics Gergely hagyta 1921 május 16-án az ungvári kormányzóságot. A cseh Ehrenfeld Kárpátalja alkormányzója már választásakor, de különösen Zsatkovics lemondása után egyaránt népszerűtlen volt minden kárpátalji őslakos előtt, sőt a szocialista pártok is többször támadták személyét népgyűléseiken. Benes belátja, hogy az üresen álló kormányzói szék parazsa lesz a feszült ellenzéki légkörnek és első adandó alkalommal meggyűjtja az autonóm rutén törekvések lángját. Így történt, hogy 1923 november 14-én Prága „megrendezi“ a kormányzóválasztást, melynek eredményét előbb tudták a Hradzsinban, mint az ungi kormányzóságon, ahol Beszkid Antal, a csehbarát eperjesi tanács egykori elnöke lép Zsatkovics elárvult örökébe. Prága megelégedett az „eredménnyel“, amit siet jelenteni a Népszövetségnek is olyan formában, hogy Beszkid megválasztását az egész rutén nép rokonszenve kísérte és az ő kinevezése az összes még függőben levő kérdések békés megoldását jelenti.²⁰⁴ Beszkid helyettese a távozó Ehrenfeld után Rozsypal cseh alkormányzó lett. Ez a választás,

²⁰⁴ I. A községi és kormányzói választásokról beterjesztett 1923. évi dec. 18-i népszövetségi jelentés. (C. 821. M. 310. 1923. I. p. 4.)

melynek előkészítéséből a rutén autonómia pártját, Kurtyákékat teljesen kirekesztették, az egyre mélyülő szakadékot áthidalhatatlanná tette. A rutén őslakosok belátják, hogy Prága érdeke nem több leplezetlen gyarmatosításnál, ami pártkülönbség nélkül ellenzékbe viszi Kárpátalja népeit.

Említettük, hogy 1925 körül a pártpolitikai megosztottság rendeződni kezd. 1925 tavaszán úgylátszik, mintha tényleg csak a négy jelentős kárpátalji párt, a cseliagrár, a kommunista, magyar és a Kurtyákpárt maradna a küzdőtéren. De ekkor közbelép Prága, hogy az 1925 évi általános parlamenti választásokon az elsőnél kedvezőbb arányszámot hozzon ki a cseh-agrár és rutén aktivista pártok részéről. Ez részben sikerül is Prága sáfárjainak, mert az 1925 évi november 15-én meghozott választási eredmény során a szenátusi mandátumok ugyan nem változnak, úgy a kommunistapárt (2), mint Kurtyákék (1) és a magyar pártok (1), megtartják előbbi helyzetüket, de a parlamenti választásoknál lényeges eltolódások mutatkoznak. Először is az 1925 évi országos választáson már 10 képviselői mandátum illeti meg a Ruténföldet. Ebből kettőt a cseliagrárok (Stefan és Králik), egyet a csehszlovák szociáldemokrata-párt (Necas), egyet a nagyorospárt (Gagatko), egyet a csehszlovák néppárt rutén frakciója (Volosin), egyet a magyar nemzeti párt (Korláth), egyet az autonóm rutén agrárpárt (Kurtyák) és hármat a kommunisták (Gáti, Mándok és Sedorják) szereznek meg.

A belpolitikai élet megindulásával élénk szellemi mozgolódás is észlelhető 1926 táján. Sajnos, mint Kurtyák híres petíciója két év múlva bebizonyítja, ez a szellemi kibontakozás csak részben a ruténség ügye, mert a kárpát-

alji rutén őslakosság szellemi tekintetben is végzetesen háttérbe szorul a nagyorosz, cseh és ukrán propaganda mögé.

A cseh kormányzat viszont ennek éppen ellenkezőjéről igyekszik meggyőzni a nemzetközi politikai fórumokat, így a Népszöveget is. Prága 1927 december 16-án benyújtott jelentése az alábbi épületes statisztikát mutatja ki a ruszin népiskolák helyzetéről:²⁰⁵

ív	Iskolák száma	Rutén népiskola	Tanítók száma	Rulén tanítók száma
1920-ban	474	321	867	532
1921-ben	530	357	979	618
1922-ben	692	516	971	663
1923-ban	693	516	1027	705
1924-ben	705	520	1015	708
1925-ben	696	517	1018	713
1926-ban	690	494	1013	694

Ugyanez a jelentés beszámol arról is, hogy az elemi iskolák növendékei között mennyire „előnyösen“ szerepelnek a rutén tanulók. 1924-ben — a cseh kimutatás szerint — 108.246 elemi iskolai tanuló közül 67.999 rutén, 1925-ben 108.631 közül 69.042, 1926-ban 108.588 közül 69.239.

A 16 polgári iskola közül 14 rutén, 1 magyar és 1 csehszlovák, az osztályok száma 123, a növendékeké 4400. A 4 rutén gimnáziumban Ungvárott 455, Beregszászon 130, Munkácson 540 és Huszton 189 tanuló végzi tanulmá-

²⁰⁵ C. 654. M. 217. 1927. 1/16. XII. 1927, p. 6.

nyait, a beregszászi magyar tagozat (később önálló intézet) tanulóinak 457, az ungvári cseh tagozaté 251, a munkácsi 74. Az ungvári ruszin kereskedelmi iskolában 1927-ben 68 tanuló szerepel, a nagyszöllősit 70-en látogatják. A munkácsi kereskedelmi Akadémia rutén tagozatának létszáma 162, a magyaré 135. Nem feledkezik meg az 1927 évi cseh népszövetségi jelentés a főiskolások helyzetéről sem. Megállapítja, hogy 1922—23-ban 33 beiratkozás történt a műegyetemekre, 1925—26-ban már 41 és 1926—27-ben 63, Ez idő alatt az összes főiskolákra beiratkozott kárpátalji hallgatók száma elérte a 286-ot.

A népművelés alapszükségletei, az analfabéta néptanfolyamok 1920-ban kezdődtek. 1926-ban a ténylegesen működő 161 tanfolyamnak 5761 hallgatója volt.

Ez a kultúrpolitikai kimutatás a cseh kormányzat utolsó részletes ruténföldi jelentése. 1928 szeptember 28-án ugyan olvasunk még egy emlékiratot, melyben a cseh kormány felvázolja az új politikai közigazgatás jellegét, de ez már annyira általános, hogy az újabb fejleményekről nem is tesz említést.²⁰⁶

Ezalatt Amerikában lezajlott az amerikai ruszinság eszmélési folyamata. Az amerikai ruténség már Zsatkovics hazatértekor belátta, hogy a rutén autonómiát biztosító philadelphiai és scrantoni egyezményeket kijátszotta és elsikkasztotta a cseh kormányzat. 1921 után az amerikai rutén sajtóban egyre sűrűbben jelennek meg olyan közlemények, melyek az 1919 évi eseményeket alapjukban helytelenítik és a ruténség eljövendő új politikai állásfoglalásáról írnak. Az amerikai rutén népcsoport hivatalos állás-

²⁰⁶ C. 517. M. 151. 1928. 1/28. IX. 1928. p. 0.

pontját egy, a csehszlovák kormányhoz intézeti emlékirat keretében Yuhász Mihály, az amerikai rutén nemzetvédelmi tanács (Rusin Council of National Defense) elnöke fejti ki „Wilson elvei a csehszlovák gyakorlatban“²⁰⁷ című politikai tanulmányában, mely részletesen ismerteti a rutén sérelmi politika történetét, Kárpátalja közigazgatási, szociális és egészségügyi hiányait, a kárpátalji politikai helyzet és a görögkatolikus egyház bajait, a tűrhetetlen cseh zsarnokságot, majd memorandummal fordul a cseh kormányhoz, melyben a határkérdés és az autonómia gazdasági, közigazgatási és kulturális követelményeit sorolja fel. A memorandumot 160 amerikai rutén telep vezetője jegyzi alá, bizonyítva, hogy azzal történelmi azonosságot vállalnak. Yuliász emlékirata, tárgyilagos vádirat a cseh imperializmus ellen és ennek a vádiratnak középpontjában egy cáfolhatatlan vád, a ruténség elnemzetlenítésének vádja szerepel. „Minden cseh iskola megnyitása egy rutén iskola bezárását jelenti“ — állapítja meg kategorikusan Yuliász és amikor visszavonhatatlanul szembehelyezkedik a további cseh elnyomatással, szava a ruszin nemzet élő lelkiismeretévé válik, melynek ugyanakkor az Óhazában Kurtyák János híres népszövetségi petíciója ad hangot.

Kurtyák 1928 augusztus 21-én intézte a ruszin nemzet autonómiája érdekében írt petícióját a népszövetségi tanács elnökéhez és abban a saint-germaini békeszerződés és a csehszlovák alkotmánylevél által lefektetett rutén örendelkezési, gazdasági és kulturális jogok elsikkadásának történetét írja meg.

„A kérdéses területen — jelenti Kurtyák — a rutén és magyar őslakosság annyira elégedetlen Prága kormány-

²⁰⁷ Homestead (USA) 1928.

zásával, hogy többé nem is leplezi ellene érzett gyűlöletét. Ez a gyűlölet az ukránoknál épp úgy, mint a kommunistáknál, nagyoroszknál, vagy magyaroknál az elkülönülésre épül és nem tudni, melyik pillanatban végződik ez a propaganda egy nyílt irredentában, mely elhatározza a területek egy szomszédos államhoz való csatolását

A petíció a tények világánál mutatja ki, mit jelent a csehek által megállapított „legszélesebbkörű“ rutén autonómia. Kurtyák megállapítja, hogy a ruszin nemzetet a csatlakozás pillanatától két részre osztották. Az első rész az Ung folyótól keletre, a tulajdonképeni autonóm rutén terület, a másik innen nyugati irányban, melyen, nem kevesebb, mint 220.000 ruszin él, egy nemzeti kisebbség földje lett az elnyomó szlovák sovinizmus uralma alatt. Zsatkovics, aki helyett a tényleges közigazgatást a cseh alkormányzó végezte, nem tudott érvényt szerezni a rutén nép szerződésadta jogainak. A Diéta egyáltalán nem ült össze, az 1920 évi törvényhozási választásokból a ruténség képviselői kívül maradtak, a ruszin helyett cseh lett a hivatalos nyelv és nyomában megindult a sokezernyi tisztviselőn keresztül a mesterséges csehesítés. 1924-ben, a rutén képviselők első parlamenti választásakor teljes mértékben megmutatkozik a nép kétségbeesése. A szavazatok 45%-át a kommunista párt viszi el. Az 1925 évi országos törvényhozási választásokon viszont megjelenik a cseh nemzeti eszme. A cseh agrár, cseh szociáldemokrata, cseh nemzeti szocialista, cseh néppárt és cseh nemzeti demokrata párt, tehát a prágai parlament nagy pártjai, 40.000 cseh bevándorló, tisztviselő, katona, csendőr révén, stb. szolgálják a Prágából érkező politikai parancsot: *előbb gazdaságilag megsemmisíteni a Ruténföldet, majd elodázni a politikai autonómiát 20—30 évre. Ezt a szándékot a cseh kormány-*

zat ismételten kifejezésre juttatta. Így 1926 február 3-án kibocsájt egy határozatot, melyben bejelenti, hogy a cseh a hivatalos nyelv Kárpátalja területén és a rutén csak tárgyalási eszköz a hivatalok és az érdekeltek között. *Ezzel a rutén nyelv saját területén kisebbségi helyzetbe került. Ugyanebben az évben a cseh kormányzat elhatározta, hogy a terület közigazgatását egyetlen prefektus hatáskörébe rendeli, anélkül, hogy helyet adna a népi képviselőnek. 1928 július 1-én már külön szerv, az országos hivatal (Zemsky urad) áll az elnyomók rendelkezésre és a hivatal vezetője, az országos elnök, Prága tényleges legfőbb képviselője lesz a területen. Az 1927 évi 125 és 126 számú törvények előkészítik Kárpátalja teljes állami centralizálását. Az előbbi szerint a köztársaság területe négy közigazgatási kerületre lett osztva: Csehországra, Morvára, Szlovákiára és Kárpátaljára. A négy közigazgatási kerületben azok feje egy választott tanáccsal ú. n. Zemsky vyborral működik, melynek 16 tagja közül hatot a prágai kormányzat jelöl ki. Ez a közigazgatási eljárás teljesen kiiktatja a Diéta esetleges szerepét, sőt a kormányzó hatáskörét is illuzórikussá teszi — Kurtyák szerint.*²⁰⁸

Az 1925 évi választásokon a polgári pártok többségbe kerülnek, a kommunista párt csak a szavazatok 30%-át szerzi meg. Ekkor Prága a rutén igények elodázására két új jelszót doh a köztudatba. A rutén nép még nem érett az autonómiára, a szlovák-rutén határ még nincs véglegesen megvonva. Az előbbinél Kurtyák hivatkozik arra, hogy 9 évi közigazgatási különélés után az új csehszlovák kerületi beosztás véglegesen ketté osztja a ruténséget, ami pedig az autonómiára való érettséget illeti, a közoktatási,

²⁰⁸ Kurtyák: Petition p. 5.

közigazgatási és a gazdasági helyzet alakulásával bizonyítja annak feltétlen szükségét a ruténség életében. *Az iskolaügyet már 9 év óta csehek tartják a kezükben.*²⁰⁹ *Ebből az alaptételtől kiindulva Kurtyák kimutatja, hogy a 83 cseh iskola közül csupán kettőnek tanulói cseh nemzetiségűek, kilencben már csak elenyésző többséget alkotnak, öt iskola diákjai kivétel nélkül zsidók, egy teljesen német, negyvennyolc cseh iskolában a tanulók 70–98%-a zsidó és 18 cseh iskolában egyáltalán nincs cseh tanuló. Így 1928 első felében a cseh elemi és középfokú iskolákat látogató 5131 tanulóknak csupán 20 és fél százaléka cseh, 65 százaléka zsidó, 7 és fél százaléka magyar, 3 százaléka rutén és 3 százaléka német.*²¹⁰

A csehek mindig kérkedtek a kárpátalji iskola-kérdés ügyével a Népszövetség előtt. Kurtyák bebizonyítja, hogy 1928 őszén még mindig 17.400 iskolaköteles gyerek nem részesül oktatásban, mert 20 rutén községben egyáltalában nincs iskola. Amíg tehát 2600 cseh iskolaköteles gyermeknek közel 100 iskola áll rendelkezésére, addig 76.000 rutén iskolaköteles gyermeknek csak 732 tanítója van, ami a valóságban azt jelenti, hogy a cseh tanítóra alig 17–25, a ruténre 80, de legtöbbször 100 tanuló esik. *Az elnemzetlenítés valóságos nyelvzavart teremtett Kárpátalján. A galíciai-lengyel-ukrán kevert tájszólásban írt könyvek teljes káoszra vezettek, a ruszin mint tanítási nyelv teljesen elvesztette létalapját a cseh tanügyi rendszer jóvoltából.*

A közigazgatás terén még kirívóbb visszaéléseket mutat ki a Kurtyák-petíció. A központi közigazgatás ekkor

²⁰⁹ U. o. p. 7.

²¹⁰ U. o. p. 8.

90%-ban cseh kézben van. A járási főnökök öl kivételével csehek, a községi és járási jegyzők, a jogi közigazgatás, erdőgazdaságok, vasút, posta, stb. 80—98%-ig csehekkel van betöltve. „Három rutén gimnáziumból minden évben nagy tömeg érettségizett rutén fiatal kerül ki, az egyetemek és cseh technikai főiskolákon végzett diplomás rutének száma minden évben növekedik, de sem az előbbieket, sem ezek nem tudnak saját hazájukban, az autonóm rutén területen elhelyezkedést találni, „mert a csehszlovák köztisztviselők minden pozíciót betöltötték“.²¹¹ Ennél súlyosabb és igazabb vádat ritkán mondtak ki faji abszolutizmus ellen!

Kurtyák keresetlen szavakkal bizonyítja, mennyire életképtelen gazdasági helyzetbe került a csatlakozással a ruténség. A Galíciába és a magyar Alföldre irányuló kereskedelmi öszeköttetések megszakadtak, Szlovákiába, mely ugyanolyan szerkezetű gazdasági terület, mint általában a Ruténföld, nem lehet szállítani, a köztársaság nyugati részével pedig a vasúti tarifa miatt vált lehetlenné minden kereskedelmi kapcsolatot. Így a ruténség mely 90%-ban földművelő-hegyi nép, átlagban 1—5 hektárnyi földjére van utalva, hogy életét tengesse. Kárpátalja 1.267.243 hektár földjéből viszont 30 százalék az államé, 20 százalék a nagy- és középbirtokosoké, 25 százalék egyházak, községek, vagy gazdaságok tulajdona és így a földnek csak 25 százaléka van a kistermelő, a rutén nép birtokában.²¹²

Az úgynevezett kárpátalji földreform, melyre a cseh népszövetségi beadványok 1926—27-ben oly sokszor hi-

²¹¹ U. o. p. 9.

²¹² U. o. p. 10.

vatkoznak, alig több a semminél. *A nagybirtokok 260.115 kisajátított holdjából a kisbirtokos őslakosság 1927 végéig csak 19.000 holdat kap, a többi maradékirtokok, telepek és állami adományok formájában a bevándorlók kezére jut.*²¹³ *A földosztás körül páratlan visszaélések történtek, Vozáry Aladár jellemző példaként említi, hogy Bátyuban például csak két holdat kap az őslakosság — temető céljára.*²¹⁴

Az 1927 évi községi választásokon a teljes állami gépezet felvonul a cseh pártok támogatására és sikerül is újra elodázní az autonómia ügyét.

A vázolt tények — mondja az emlékirat zárószavában a rutén Radics — összesen azt bizonyítják, hogy az a fel-tétel, mellyel Kárpátalja a csehszlovák állammal egyesült, nem lett beváltva. A csehszlovák kormányzat nem tett semmit a rutén terület autonómiája ügyében és a rutén kérdés jelenlegi állása európai veszélyt rejt magában, melyből nemzetközi bonyodalmak támadhatnak.

A Kurtyák-petíció két élesen elkülönülő korszakra osztja a rutén önrendelkezési jogért folytatott küzdelmek kétévtizedes történetét. Ez és a Yuhász deklaráció a ruténség utolsó külpolitikai kísérlete a Népszövetség előtt, hogy eredményes közbenjárásra bírják a nemzetközi fórumokat. Mint tudjuk, a Népszövetség hallgatólagosan tudomásul vette a petíciók és jegyzékek sorozatát és a kérdést a cseh jelentések alapján ad akta tette. Akik két évtized múltán a Népszövetség csődjének okait kutatják, elsősorban arra mutatnak rá, hogy az elnyomottak érdekében lét-

²¹³ Kurtyák: Petition p. 10.

²¹⁴ L. Vozáry A.: Elszállt a Turul, Budapest, 1930.

rehívott szerv az uralmi érdekek kiszolgálója lett és ezzel nemcsak erkölcsi jelentőségét, hanem politikai tekintélyét is eljátszotta, előbb az érdekeltek, később a világ közvéleménye előtt. Kétségtelen tehát, hogy a kisebbségi kérdések rendezetlensége, az európai kisebbségek és a Népszövetség közötti áldatlan viszony vezetett a Népszövetség tekintélyének leromlására és arra az új európai konstellációra, melyben a kisebbségi ügyeket többé nem odázzák el érdekszövetségek kezén levő nemzetközi intézmények, hanem azokat az érdekelt nemzetek a néprajzi és történelmi elv alapján sorra megoldják.

1928 után tehát lekerül a rutén ügy a népszövetségi tanács napirendjéről, ahová ténylegesen el sem jutott. A csehszlovákiai magyar pártok 1931. évi kárpátalji memorandum a már csak utóreggése a ruszinkérdés évtizedes meddő népszövetségi kálváriájának. Ahogy ennek hangja elvész a népszövetségi zűrzavarban, ép úgy felhagy a rutén autonomista politika a további emlékiratokkal, mert ekkor a Kárpátok-övezte rutén terület már oly súlyos belső problémáktól terhes, melyek mindegyike egy-egy forradalom, ellentétes irredentizmus és nemzetközi aknamunka magvát hordja magában.

A rutén kérdéskomplexumot több, területi adottságból keletkezett probléma képezi. Az alap-ok, a problémák kiindulópontja, a terület gazdasági helyzete. Egyry Ferenc, ruszinszki szenátor, az 1928 októberében tartott beregszászi pártkongresszuson részletesen beszámol az 50.000 cseh bevándorló által végsőkéig tönkretett kárpátalji közgazdasági helyzetről. Már a pénzbeváltásnál — mondotta Egyry — közel 50%-os veszteséget szenved az őslakosság értékállománya s a Prága által elismert 315 milliós haszon lényegében megrendítette a terület ipari és kereskedelmi

viszonyait. A köztársaságot alkotó tartományok költségvetései között Ruszinszkó közel 6.000.000 koronával szerepelt, holott a népességi arány szerint több mint 20 millió illette meg. Amíg tehát egyrészt a szlatai sóbányák tiszta jövedelme 18.600.000 korona hasznot hozott évente Csehszlovákiának, a költségvetésben 15.000.000 koronával fosztották meg a köztársaság legszegényebb részét. A kíméletlen adópolitika gondoskodott az adóterhek könnyörtelen behajtásáról, de semmit sem tett a kárpátalji közlekedési és útviszonyok ügyében, melyek helyenként megbénították a terület közgazdasági vérkeringését. A földreform végrehajtásánál a legnagyobb fokú visszaélések történtek, a maradék birtokokat 80% -bari csehek, majd favorizált ukránok és csak elenyésző mértékben kapták őslakosok, ahogy azt Kurtyák is bizonyította.

A talajjavítási munkálatokban viszont 1927. év végéig csak egy és háromnegyed millióval szerepel Ruszinszkó, Szlovákia 15 és Cselunorvaország 347 és fél millió koronájával szemben. Korláth Endre szenátor, az 1928. évi költségvetési vita során kimutatja, hogy míg Csehországban 3775 lakosra esik egy pénzügyőr, addig a kizsákmányolt Kárpátalján 820-ra. Csehországban 46.000 lakosra, Kárpátalján 86.000-re egy középiskola és az összlakosságra egyetlen tanítóképző. Az állami erdőgazdaság tisztviselői háromszoros fizetést húznak, de fegyelmi eljárást indítanak a rözseszedő őslakos ellen. A magyar fakonzorcium letörése céljából fokozatosan beszüntetik a termelést, mindent elkövetnek a kárpátalji fa szárazföldi szállítása érdekében, de leállítják a fausztatást, mely egyes helyeken a lakosság kizárólagos kenyérforrása. Szabad teret adnak a

különféle agrár druzssztvoknak (szövetkezetek), kommunista Jednota (Egység)-szövetkezeteknek, de tönkreteszik a kárpátalji szövetkezeti hálózatot, melyről még a Lidové Noviny is megállapította, hogy a magyar rendszer alatt virágzott és a háború végén a kárpátalji szövetkezeteknek még 6 millió betétjük volt a pesti központban.

A vasúti beruházásokra szánt 573 milliós költségvetési előirányzatból az első évtized alatt a ruszinszkói vasútvonalak semmit sem kaptak és a helyzet nem változott a második évtizedben sem. Az országos propagandával felállított állami szociális biztosító intézetek pedig kizsákmányolják a ruszinszkói munkásságot, mert nem a biztosítottak, hanem a cseh biztosítási tisztviselők érdekeit képviselik, nem egyebek pénzgyűjtő központoknál, melyeken keresztül a befizetett illetékek a cseh pénzforgalomba kapcsolódnak.

A gazdasági leromlást legélesebben a kárpátalji kivándorlási statisztika világítja meg. Az 1937. évi csehszlovák évkönyv 1923. és 1933. évek között 16.789 kivándorlót mutat ki erről a területről, akik közül 11.249 ruszin, 2736 magyar nemzetiségű. Ha ehhez hozzávesszük az 1933-tól 1938 őszéig tartó „szórványos“ kivándorlást,²¹⁰ hozzávetőleges számítás szerint is közel 30.000-re tehető azoknak száma, akik a cseh köztársaság 20 esztendeje alatt Kárpátaljáról kivándorolni kényszerültek.

Az itthon maradt nép pedig eljutott a gazdasági sülyedés legmélyebb pontjára. Kárpátalja az állandó éhínségek földje lett, melyen nem volt hajlandó segíteni a kiuzsorázó cseh kormányzat. Ludwig Renn és Gerard Ha-

²¹⁸ Azért szórványos, mert 1933 után bizalmas utasítás alapján általános határozással védekeznek a cseh hatóságok a kivándorlás ellen.

milton, a Nemzetközi Munkasegély kiküldöttei, 1932 márciusában iszonyattal tapasztalják az eléjük táruló állapotokat. Hamilton kijelenti: *„Voltam Kína és India éhségterületein. Voltam 1918 végén és 1919 elején az éhségblokád alatt Németországban, de sehol nem láttam olyan nagy éhséget és nyomort, mint Ruszinszkóban. Az állami segélyakciók nem egyebek hamis szemfényvesztésnél. Beszkid kormányzó 1932 márciusában ugyan proklamációt bocsájt ki egy ilyen mozgalom érdekében, de még ugyanez év júliusában a Lidové Noviny megállapítja, hogy a Beszkid-féle akció nem talált megértésre a pénzügyminisztériumban és a Nemzeti Bank devizaközpontjában. Az inségkukoricát pedig közvetlenül a kereskedőknek adták ki és az eladás ellenőrzés nélkül folyt le, úgyhogy a 365 vágón inségtengeri napiáron került forgalomba. Ezzel szemben, amikor a magyarországi görögkatolikus egyház 1932 májusában nagyobb pénzüsszeget és 700 mázsa vetőmagot küld Kárpátaljára, a Kurtyák-párti titkár címére, az nem jut át a határon, mert a záhonyi határállomáson olyan vámilletéket vetnek ki rá, hogy azt a címzett kifizetni képtelen, a felettes hatóságok pedig nem engedik el. Ugyanez történik a hajdú-, Szabolcs- és szatmármegyei görögkatolikusok újabb 30 vágón gabonájával is, melynek behozatala érdekében Földesi Gyula, kárpátalji képviselő az alábbi történelmi felhívást intézi az őslakossághoz:²¹⁷ „Ezer évig eltünk egymás mellett a legnagyobb békében és egyetértésben, jóban és rosszban, elnyomásban és szabadsághüzdelenben egyformán támogattuk egymást. Ne feledjétek el, hogy a ruszin testvérnép. A szabadságharcban becsülettel megállotta helyét és Rákóczinak leghűségesebb katonája*

²¹⁷ Prágai Magyar Hírlap 1932 VI. 7.

volt. Elődeink meghaltak, de a posztot, melyre a történelem állította őket, becsülettel megtartották és soha nem hagyták el.“

A munkanélkülivé tett, javaiból kifosztott őslakosság 1931 után fokozott adóterror alá kerül, melynek elvakultságát mi sem jellemzi jobban, hogy a csendőrrel járó végrehajtók még a románlakta vidéket sem kímélik. A Técső melletti Alsóapsán 1932 szeptemberében megütközik a román lakosság és a cseh adóbizottság, az ellenállásnak halálosvégű sortűz az eredménye.²¹⁸

Ahol a nép elveszti a szebb jövőbe vetett bitét, ahol a mérhetetlen nyomor állati sorba dönti a lakosságot, ahol orvos és szociális intézkedések nélkül pusztulnak az éhezők, tág tere van ott az izgatásnak, bujtogatásnak, forradalmi propagandának. Kárpátalját a nyomor sodorta 1919 es 1933 között a kommunizmusba, melynek álarca mögött időnként az ukrán és cseh-orosz politika is helyet talált. 1925-ben 45 százalékos választási győzelmet arat a kommunista párt, 1929-ben 32 százalék a kommunista szavazatok száma, 1933-ban még közel 25, 1937-ben pedig elenyészik.

A kommunista propaganda kárpátalji ívelését és buktását nemcsak világpolitikai körülmények indokolják, hanem egy nép politikai szemléletének lassú megérése, az autonóm rutén gondolat politikai kibontakozása, melynek előkészítése kizárólag Kurtyák érdeme volt. Egry Ferenc mondja a kárpátalji bolsevista veszedelemről, hogy 1919-ben, a cseh megszállás idején a cseh légiók parancsnoksága még azt hirdeti, hogy a megszálló csapatok nem hódítani, hanem rendet teremteni jönnek, hogy a bolsevizmus rémétől megmentsék a területet. Míg ezidőtájt a népköztársas-

²¹⁸ Bohémia 1932 IX. 23.

sági Kárpátalján alig 5000 kommunista tartózkodik, 1924-ben már 100.000 szavazat jelenti a kommunista propaganda félelmetes előtörését, mely még 1929-ben is közel 70.000 szavazattal tartja állásait.

A ruténföldi ukrán irredenta, mielőtt állítólagos nemzeti alapra helyezkednék, ebből a kommunista táborból veszi tömegeit, a kommunista helyi pártszervezetektől kapja támogatását. Igazolja ezt, hogy a cseh parlamentben az ukrán törekvéseket, tehát a mindenkori Volosin frakciót, a cseh szociálista pártok és Benes cseh nemzeti szocialista pártja támogatják, *ez utóbbi azzal a leplezetlen politikai szándékkal, hogy a kárpátalji vörös front hidat fog képezni egykor, a cseh Drang nach Osten, a volt cseh Machiavelli által alig titkolt cseh-orosz korridor felé.*~'

Kurtyák átlátta a kommunista kísérlet politikai összefüggéseit. Tudta, hogy a párt mögött a Szovjet, a mesterséges kárpátalji ukránizmus mögött Prága áll és az áldozat egyedül a ruténség lehet, melynek mélységes vallási meggyőződése eleve kizárja a kommunizmus elvi elismerését.

A Kurtyák által vezetett autonóm földrnívesszövetségnek köszönhető, hogy a kommunizmus második hulláma megtorpant Kárpátalján. És kétségtelenül ő is sokban hozzájárult ahhoz, hogy a kárpátaljai vörös kísérlet nem maradt titkon Európa népei előtt.

²¹⁹ A lengyelek ezt már 1920-ban felismerték. Ekkor jelenik meg Varsóban 178 oldalon „Le danger d'un corridor tchéco-russe (Egy esetleges cseh-orosz korridor veszedelme) című munka, mely a kérdéssel foglalkozó, lengyel nyelven megjelent újságcikkek gyűjteményét adja.

Kurtyák parasztpolitikus volt. A népi politikának radikális iskoláját járta és bizalmas barátai elé követendő példaként a horvát parasztság önvédelmi harcát állította. Bródy megkésett nekrológiájában említi hogy egy alkalommal őt és Demkót küldötte ki a zágrábi parasztkongresszusra, figyeljék meg a helyszínen a horvát népi mozgalom jellegét.

A nagy feltűnést keltő népszövetségi petíció nyomán számos értékes külföldi kapcsolatra tett szert Kurtyák. 1930 táján a világsajtó legkülönbözőbb orgánumai érdeklődnek Kárpátalja, az európai bolsevizmus tűzfészke iránt és 1930-ban Párisban megjelenik Félix de Gerando, ismert francia publicista könyve, a ruténföldi „vörös összeesküvésről”.²²⁰

Gerandó, akit ruténföldi útján Kurtyák kalauzolt, érdekes körülmények között ismerkedett meg a kérdéssel. Mint a *Matin* és a *Journal de Génévé* kiküldött tudósítója, egy alkalommal a finn politikai rendőrség központjában egy színes térképet talál, melyen a kommunizmus európai íerjeszkedése volt feltüntetve. A politikai osztály főnöke, akinek társaságában tartózkodott, figyelmeztette, hogy a Kárpátok alatti, kis vörös folt, Kárpátalja egyike az európai kommunizmus legveszedelmesebb pontjainak. Gerando, aki azelőtt is foglalkozott középkeleturópai kérdésekkel, elhatározta, hogy személyesen meggyőződik a térkép állításáról. Elhatározásában az a körülmény is megerősíti, hogy Bydlo professzor, a kárpátalji ukranizmus doktrínérje 1928 októberében a következő merész kijelentést kockáztatja meg Kárpátaljáról, a cseh kormány hivatalos

²²⁰ F. de Gerando: *Le Complot Rouge en Ruthénie* (A ruténföldi vörös összeesküvés), 1930 Paris p. 125.

folyóiratának hasábjain:²²¹ „A Ruténföld csak ideiglenes függeléke a csehszlovák köztársaságnak, melyet előbb-utóbb át kell engedni Ukrajnának“. A nyugati publicista ebből megállapítja, hogy Kárpátalján ezidőtájt nemcsak kommunista veszély, hanem ukrán kérdés is van.

Gerando érdekes megfigyelésekről számol be. Szerinte előbb vallási ruszofilizmus volt Kárpátalján, melynek politikai kifejezőjét, a nagyorosz gondolatot a csehszlovák kormányzat is szívesen támogatta 1926-ig. Ez időtől kezdve a charkowi szovjetkongresszus után leáldoz a nagyorosz ortodoxiának, vallási szempont helyébe politikai ideológia, a kommunizmus által támogatott kárpátalji ukrán szemlélet kerül. Gerando minden számottevő politikai egyéniséget meglátogatott és a nyilatkozatok során rájön, hogy a csehek nyíltan rokonszenveznek a kommunizmussal, míg a rutén őslakosságot csak anyagi elesettsége taszította a kommunista agitátorok karjaiba. Félreismerhetetlen átmeneti jellegű kizsákmányolásnak tartja a csehek kárpátalji politikáját, melyből szerinte kitűnik, hogy hídfőt akarnak csinálni Ruthéniából Oroszország számára, Közép-Európa felé. Ezért támogatják a különféle orosz irredentizmusokat Ruszinszkóban, hogy a politikai zűrzavarban annál könnyebben folytathassák Európára egyáltalán nem közömbös politikai aknamunkájukat. Európának nincs szüksége cseh-orosz korridorra, még kevésbé Nagyukrániára, mely az európai egyensúlyt lényegében megdönti. Kötelezni kell tehát a cseh kormányzatot, vessen véget a ruténföldi éhínségnek, adja meg a rutén népnek a neki jogosan járó autonómiát és szüntesse be az ukrán kommunista mozgalom félhivatalos támogatását.

²²¹ Ceskoslovenská Republika, 1928 X. 28.

Gerando mindezt akkor állapítja meg, amikor az európai diplomácia még nagyra volt a cseh „demokrácia” eredményeivel. Ehrenburggal szemben, aki közvetlen utána kárpátalji jegyzeteiben bejósolja a Ruténföldnek egy közeli nagyhatalomhoz — nyilván Szovjetországhoz — való csatlakozását, Gerando elvi meggyőződése, hogy Kárpátalja a dunai élettérben marad és Kelet helyett Nyugatot választja, ahogy ez az európai sakk-táblán egy évtizeddel később bekövetkezett.

Gerando kiválóan ismeri Kurtyákat. Heteken keresztül együtt barangol vele a ruszin tájakon, havasokon, erdőszéli magányos telepeken és a hosszas együttlét során megnyílik előtte a rutén parasztvezér lelke. „Kurtyák János — írja később²²² — a fizikai és értelmi erő megtestesítője. Kétségkívül népvezér, a szó teljes értelmében. Mélységesen benne gyökeredzik a szülőföldben. Még igen közel érzi magát a kenyeret adó ekéhez és szekercéhez, közvetlen és egészséges sarja ennek a földnek, melyet forró szeretettel szeret, bármilyen szegény és nyomorúságos is az. Tántoríthatatlanul hisz népe jövőjében, a jámbor, becsületes és dolgozó rutén parasztban, aki mindennapi imájában még ellenségéért is imádkozik és szent szavakat idéz előttem ezen, az oly különösen hangzó kárpátalji rutén nyelven.“

Valóban ilyen volt Kurtyák, nem félt a sorsától, elenségeitől. A népi próféták hite tudatos erővel vezette minden lépésében, át a körülötte hullámzó gyűlölettegen. „Mert ahogy szerették hívei, — írja egy évtizeddel később Bródy²²³ — éppúgy gyűlölték az ukránok, mint a

²²² Le Complot Rouge en Ruthénie, p. 31.

²²³ Egyedül vagyunk, 1939 ápr. 31.

csehek, pedig az ő politikája elsősorban a csehek ellen való szüntelen küzdelem volt.“ Sokszor forgott nyílt életveszélyben. Bródy említi, hogy propaganda körútján egy ízben a csehbarát korifeus „egész csomó legényt bérelt fel Nagyvucskon, hogy őt élesre fent késekkel meggyilkolják“.

A rutén autonómista vezér életében az utolsó évek voltak a legmozgalmasabbak. Az 1929-es választások után, melyekből kemény küzdelem után, megerősödve kerül ki a földművesszövetség, Kurtyák elérkezettnek látja az időt a rutén sorskérdések tisztázására. Ezek szerinte hármas természetűek. Először, a tulajdonképeni autonómia, tehát közjogi és politikai küzdelem, másodsor, a nyelvi harc, helyesebben a rutén nyelv szellemi egyenjogúsításáé küzdelme, végül harc a szlovákiai ruténségért, melyet már a saint-germaini ideiglenes határ is másodrendű helyzetbe kényszerített.

Az autonómia körül folyó politikai polémia a harmincas évektől egyre ingerültebb lesz. Emlékezetes, hogy Yuhász az amerikai ruténség memorandumában, 1928 őszén hatvan napos határidőt szabott az autonómia megadására, de jegyzékét a csehszlovák kormány nem vette figyelembe. Pedig ekkor már az előrelátóbb cseh körök is sürgetik a békés megoldást és beismerik a cseh politika első évtizedének végzetes hibáit. Klofács, cseh szenátor, aki az idők folyamán a ruszinok védelmezőjének mezeiben tetszeleg a cseh sajtóban, 1926 december 14-én nyíltan kimondja a prágai szenátusban: *„Ma az a helyzet Kárpátalján, hogy mindenki a köztársaság ellen van. Mi nem értettük meg a rutének vallásos lelkületét s a nyelvi kérdés felvetésével nagy bünt követtünk el. Mi magunk csináljuk*

az irredentát. A nép számára nincs munka és egész Ruténia területén éhínség dühöng. Ahol pedig éhínség van, ott igen nehéz állampolitikát folytatni.“

A rutén kérdésben különvéleményt valló Lidove Noviny még tovább megy: „Mindenben csődöt mondtunk, — írja 1932 február 28-án — tőkénk, iparunk, kereskedelmünk és közigazgatásunk a ruszinszkói területen semmit sem csinált, ami szóra érdemes volna. Minden éppen olyan nyomorúságos, mint előbb volt, sőt ezidőszerint még rosszabb. Az éhség ugyanis valóság, amelyet kifogásokkal enyhíteni nem lehet. Ha a területet határaink közé fogadtuk (?), úgy ez csak annak a ki nem mondott ígéretnek fejében történhetett, hogy lakosainak jobban fog menni a soruk, mint eddig. Azon felnőttek viszonyában állunk velük szemben, akik egy gyermeket gondolnak, s akiknek természetes kötelességüknek kell érezniük azt, hogy saját szájuktól tagadják meg a falatot, ha a gyermeknek nincs ennivalója.“

Ez az áttetsző humanizmus, mely nagyritkán ilyen hangokat is megütött a cseh sajtóban, kevés megértést eredményezett. 1932 tavaszán ugyan kiosztanak az Országos Hivatal és a Vöröskereszt révén 320.000 mázsa tengerit, de ez a nép teljes anyagi romlását tekintve, egy csöpp a szomjúzók számára.

Nem érdektelen, hogy az új cseh nemzedék is belátja, hogy Kárpátalja népével megbocsáthatatlan igazságtalanságot követtek el. A csehszlovák diákok központi szövetsége 1932 február 22-én Ungvári kongresszust tart, melyen maga Beszkid kormányzó elnököl. A kongresszuson a jelenlévő cseh és részben ruszin diákok határozatiig kimondják, hogy szembenállnak a cseh agrárpárt kárpátalji politikájával, a kárpátorosz nyelv jogait köve-

telik a közoktatásban, hivatalokban és szellemi életben és az autonómia teljes beváltását kívánják.²²⁴

A nemzeti alpon álló ruszin ifjúság úgylátszik vérszemet kap ettől a meglepő nyilatkozattól, mert most már tovább mennek az orosz feliratokat célzó demonstrációknál.²²⁵ 1932 júniusában a prágai ruszin főiskolások Benes villája előtt tüntetnek, autonómista jelszavakat hangoztatva, sőt a ruszin nemzeti himnuszt is eléneklük.²²⁶

Az autonómista mozgalmak a megújuló véres kommunista tüntetések légkörében virágzanak ki és hódítják magukhoz a ruszinság széles tömegeit. 1932 tavaszán az események forrpontra jutnak. Kurtyák kiáltványt bocsát ki a világon élő összes ruszinokhoz és könyörödmányok küldését kéri a kétszázezernyi ruszin éhező részére. A magyar pártok nevében Korláth és Hokky törvényhozók táviratban figyelmeztetik Prágát a nép végső elkeseredésére. A cseh kormányzat, szokása szerint, nem törődött a figyelmeztetésekkel.

Az 1932. évi február 10-iki „vörös nap” így a sorozatos véres összeütközések napja lett. Nagyszöllősen 300, Perecsényben 1000 ember tüntetett, Alsóvereckén agitátorok lázították a tömeget, a Perecsény melletti Turjavágáson egy tüntetőt lelőttek, 24 csendőr és 66 polgári egyén megebesült. Néhány héttel később Németmokrán

²²⁴ Lidove Noviny 1932 II. 23.

²²⁵ 1931 júliusában ugyanis Kárpátalja minden nagyobb helyiségében tüntetnek a nagy-orosz irányzat körébe tartozó diákok, mindazon üzletek ellen, ahol nincsenek orosz feliratok. Ekkor terjedtek el az ismeretlen helyről származó „orosz földön — orosz felirat” szövegű röpcédulák.

²²⁶ Bohemia 1932 VI. 11.

bomba robbant, a nagybereznai járás három községében újabb véres összeütközések vannak napirenden.

Ezek a helyi küzdelmek, melyek 1933 őszéig időnként más-más helyen hasonló körülmények között megismétlődnek, nem állíthatók be kizárólag a nemzetközi pártpolitika vonalába. Az ellenszegülő nép lázadó magatartásában már olyan területi öntudat mutatkozik, mely a vörös kísérlet összeroppanása után az autonómista célok szolgálataiba állítja a keret nélkül maradt mozgalmi erőket.

Kurtyák ezidőtájt sokat foglalkozik a nyelvi kérdéssel, amit az autonómista követelésekkel egy sorba emelt azzal a megállapítással, hogy „akié a nyelv, azé az ország“, azaz a beszélt nyelv túlsúlya fogja eldönteni a kárpátalji erőviszonyokat. A történelmi fejlődés ebben is igazat adott a ruszin Radicsnak.

A kárpátalji terület, melyen emberöltők óta három irányzat, a nagyorosz, ukrán és kárpátorosz, azaz ruszin nyelvek vívják a szellemi hegemonia harcát, a ruszin kérdés megoldásával elintéztnek tekinthető, mert igazságos, jogos és feltétlenül szükségszerű, hogy a ruszin nyelv és művelődés a maga területén átvegye az évtizedek óta őt megillető szupremáciát. A nagyorosz irodalmi befolyás, mely a legújabb időkig vallási szempontokon keresztül hatotta át a ruszinokat, egy napról a másikra ki nem küszöbölhető. A liturgia és szellemi élet át van még szöve, fel nem dolgozott orosz vonatkozásokkal, az irodalmi önállósításnak tehát csak egyetlen útja van, a népi nyelv irodalmi, a néplélek szellemi felemelése.

A ruszin-ukrán szellemi ellentétről felesleges bővebben értekeznünk. Ez a lényeges ellentét a két eszmevilág közötti különbségben, politikai felfogásban és jellegben nyilvánul

meg. A Kárpátaljára beszivárgó ukránizmus értelmiségi, a ruszin helyi művelődés népi jellegű és ennek a két ténynek szembeállításával indokolható, miért nem sikerült az elvont ukrán uralmi elméleteknek beférkőzniök a kollektív és szolidáris ruszin néplélekbe. A ruszin középírást 1929 óta egyre határozottabban szembeállították az ukrán irányzattal, mely rövid uralmát világpolitikai véletlenek összjátékának köszönhette. Az 1930. évi népszámlálás 2355 ukrán bevándorlója viszont már 70 olvasókört tart fenn, míg a Duchnovics Társaság, melynek vezetősége 1930 októberében éles proklamációt intéz az ukránofilek ellen, 400.000 ruszin számára csak 230 kultúregyletet, helyesebben olvasókört tud biztosítani. A mindkét iránytól független népi műveltség 1930-tól kezdve egyre sűrűbben találja meg szószólóit. 1932 májusában megjelenik a Karpatoruszkij Golosz (Kárpátorosz hang) című népi ruszin folyóirat, az autonóm ruszin gondolat és az őslakos értelmiség szellemi összefogásának jegyében. Főszerkesztője, Kaminszky József, az autonóm-földműves szövetség alelnöke, már 1931-ben így nyilatkozik a népi szellem jogáról.²²⁷ *Az igazság kedvéért megállapítjuk, hogy a mi népünk se nem ukrán, se nem magyarországi érzésű s e két nyelv nem bír nálunk komoly alappal. A mi földünk se nem Oroszország, se nem Ukrajna. Az emigránsok, úgy az oroszok, mint az ukránok, menjenek Oroszországba, vagy Ukrajnába, a mi népünk megmarad annak, ami volt és nem kívánczik két malomkerék közé. Az emigrált intelligencia népünk számára felolvasásokat, gyűléseket rendez és orosz vagy ukrán könyveket ad ki, de a nép az ebből vett szavakat a saját*

²²⁷ Ruszkij Vesztik 1931 14. sz.

nyelvén ejti és sem nagyorosz, sem ukrán nyelven mún olvas, hanem kárpátorosz nyelven, mert ragaszkodik ősapái nyelvéhez és a sajátját követeli“.

Ezen a kultúrpolitikai szemponton kívül a ruszin nyelvi kérdésnek van egy kimondottan jogpolitikai érdekessége is, mely az autonómia mérlegén, még az előbbinél is többet jelent. Ez a ruszin nyelvnek, mint napi politikai tényezőnek szerepe, melynek elismertetése körül közel kétévtizedes, meg nem alkuvó küzdelmet vívott Kurtyák szellemében a ruszin autonómista front. Flachbarth²²⁸ a saint-germaiui szerződés 10. cikkére hivatkozva, bizonyítja, hogy már 1919-ben a kárpátalji ruszinok jelentékeny részétől a csehszlovák állam elvileg megtagadta azt a lehetőséget, hogy az autonómiával járó jogok részesévé válják, mert az önkényesen megvont ideiglenes szlovák-ruszin határtól nyugatra eső ruszin nyelvterület nyelvi jogait nem részletezték és az általános csehszlovák minisztertanácsi rendelet pedig a két nép illetékes képviselőire hízta a kérdést, akik a szlovákiai ruszin nyelvcsoport ügyét illetőleg — a szlovák politika hibájából — mind a mai napig nem egyeztek meg.

A ruszin nyelv jogai az 1920 évi február 29-én hozott nyelvtörvényben még egyáltalán nem szerepelnek, mivel a nyelvtörvényt alkotó forradalmi nemzetgyűlésnek nem voltak ruszin tagjai. Ennek következtében a cseh-szlovák álláspont az első évtized folyamán odairányult, hogy a cseh-szlovák, illetve a cseh nyelvet elsőbbségi alapon kezeljék Kárpátalján, ami ilyen értelemben meg is történt. Sőt ezt az 1926 február 3-án kelt 17. számi kormányren-

²²⁸ Flachbarth: A kárpátaljai ruthén nemzeti és nyelvkérdés (kéziratban) 12. 1.

delet, az u. n. nyelvrendelet szankcionálta is, amikor megállapítja, hogy az állami hivatalos nyelv az egész állam területén a cseh-szlovák nyelv, az orosz és ukrán nyelv mellett csak „tárgyalási“ jogokkal bír és ez alól mindössze annyi enyhítést kap, hogy a beregszászi járásban, mely tudvalevőleg színmagyar, is el kell fogadni orosz vagy ukrán nyelven írt beadványokat. Ez a meghatározás két szempontból is sérelmes, egyrészt, mert nem szól külön kárpátorosz vagy ruszin nyelvről, másrészt, mert nem írt elő külön záradékot a nyelvrendelet ruszinföldi nyelvekre vonatkozó szakaszára, amit így legtöbb esetben még az ismertetett alapon sem tartottak be a cseh tisztviselők, s így a ruszin nyelv jogai még annyira sem voltak biztosítva, mint a kisebbségek nyelvei.

Említett nyelvrendeletet az autonóm földművelésügyi társaság, tehát Kurtyák és pártja soha el nem ismerték, arra az álláspontra helyezkedve, hogy Kárpátalja a kárpátorosz, azaz ruszin nép hazája, ahol jog szerint a cseh nyelv még kisebbségi jogokat sem érdemel meg.

Mialatt a nyelvrendelettel kapcsolatban éles harcok folytak a ruszin ellenzéki és a prágai kormánykörök között, a Szlovákiában élő, ruszin becslés szerint 212.000, csehszlovák népszámlálási alapon kb. 95.000 szlovákiai ruszin is felterjesztette nyelvi jogait célzó követeléseit. Így 1931 tavaszán, amikor az elmérgesedett ruszin nyelvi zavarok megszüntetésére a Dérier iskolaügyi miniszter által kijelölt nyelvbizottság az ukrán, orosz és ruszin érdekeket vitatja, a szlovákiai ruszin iskolák ügyében ugyanekkor tartott prágai ankét újabb 120 ruszin iskola felállítását követeli a meglévő 130-on kívül. Zidovsky, a szlovákiai ruszinok vezetője, az ankét után tett nyilatkozatában kijelentette, hogy az iskolakérdés megoldása a szlovákiai ru-

szinság elsődrendű követelése, mely ellen csak azért foglalt állást a szlovák néppárt, mert ezen a területen úgy is kevés szavazója van. A szlovákoknak 1930 körül komoly gondot okoz ez a szlovákiai ruszin kérdés, mert nem találtak módus vivendit arra nézve, hogy a ruszinságot nyílt terror nélkül elnemzetleníthessék. Ezért határozott örömmel fogadják 1932 áprilisában a rövidéletű Nase Szlovo című ukránnyelvű hetilap megjelenését, majd az eperjesi ukrán közművelődési egyesület helyi szervezetének (Proszvita) megalakulását, hogy ezzel némi befolyást gyakorolhassanak az öntudatosodó keleti ruszinságra.

Az autonómia ügye, a nyelvi kérdés, a keletiszlovákiai ruszin népcsoport problémája és a magyarsággal való szoros együttműködés Kurtyák nagy célkitűzései, melyekre élete utolsó évében, 1932-ben vállalkozik. Ez év szeptember 18-án, Huszton bejelenti, hogy az autonómia 315 milliós megtakarítást jelentene Ruszinszkóra, tehát a ruszinság létérdeke, amit a huszti pártkongresszus 36 pontból álló határozati javaslatban igazol. Novemberben Kurtyák még nagy beszédet mond a képviselőházban az adóvégrehajtások felfüggesztése, a 25%-os földadó mellőzése és a ruszin kenyérakció érdekében.²²⁹ Az év utolsó napjai már betegen találják és 1933 január elején állítólagos mérgezési tünetek között elhúnyt.²³⁰

A ruszin nemzet vezérférfiát vesztette benne. Kurtyák nemcsak alapítója, hanem egymagában is védelmezője volt a ruszin autonómiának, inkább érzeke, mint ta-

²²⁹ L. P. M. H. 1932 XI. 5.

²³⁰ A nagyszöllősi kórházban halt meg. Kezelőorvosát, aki a mérgezési tüneteket észrevette, mint ezt Bródy András is igazolja, az ukrán uralom idején, megfosztották állásától a diagnózis miatt.

nultsága után igazodó egyéniség, akit méltán neveztek a csehek a köztársaság egyik legveszedelmesebb ellenfelének. A cseh sajtó nem is leplezte megkönnyebbülését Kurtyák halálakor. Politikáját személyi okokkal indokolták, elsősorban azzal, hogy tanítói állásának elvesztése készítette az autonomista küzdelmek felvételére. Prága annak a reményének adott kifejezést, hogy Kurtyák halála a Sojaz (az autonóm földműves-szövetség, halálát is jelenti,²³¹ Hlinkáék és a magyar lapok fegyverbaráti tisztelettel gyászolták. A listán a pártvezér mögött Bródy András főtitkár következett, így neki kellett örökölnie Kurtyák mandátumát. A cseh lapok már ekkor élesen tiltakoznak Bródy ellen, akinek személye öt év múltán végleg keresztülhúzza Hradzsín ruszinszkói politikájának számításait. Hivatkoztak arra, hogy Bródyt a rendtörvény alapján négyheti fogházra ítélték s így nem töltheti he Kurtyák örökét. Miután Bródyt a bíróság nem ítélte el politikai jogainak felfüggesztésére, a cseh sajtó által felhozott érvelés elvesztette jogalapját és Kaminszky, Bródy és Demkó közül, 1933 februárjában, mint listán következőt, Bródy Andrást hívta he a prágai parlamentbe a belügyminiszter.

A Kurtyák-párt a vezér halála után beváltotta a Kurtyáknak tett fogadalmat. A kisebbségi sors szorítójában kikovácsolódott a ruszin-magyar pártpolitikai összefogás. Az autonómia ügyét, a ruszin nemzet politikai conditio sine qua nonjává emelték, a nyelvi harcban minden eddiginél türelmetlenebb önvédelmi álláspontra helyezkedtek a pártvezetők. A szlovákiai ruszinság ügyét évenként többször megismétlődő feliratok sürgetik Prágában és ugyan-

²³¹ Ceskoslovenska Republika, 1938. I. 8.

akkor megteremtődik a földműves-szövetség többé szét-nemhulló százezres tábora.

Kurtyák elgondolása már akkor győzött, midőn felölelte a ruszinság legmélyebben fekvő, de legöntudatosabb faji rétegeit. A parasztvezér tudta, hogy a ruszin ügyet nem lehet megvívni doktrinérekkel, ahogy ezt az ukrán irányzat hívei megkísérelték. A népi politika alaptételéhez ragaszkodott, a népből kiinduló és hozzá visszatérő törpebirtokos szemlélethez, azoknak életformájához, akik egy-öt holdnyi apró földjeiken vívják mindennapos harcukat. *Ennek a félelmetes többséget jelentő, nincstelen tömegnek öntudatát Kurtyák adta vissza, aki az európai parasztvezérek legtisztább képviselője volt. Említettük, hogy erős szálak fűzték Radics iskolájához. A liorvát népi ellenzék védelmi harcában útmutatást látott, szervezeteiben követendő példát. A ruszinság szociális helyzete nem tette lehetővé a radicsi pártpolitika arányainak kialakítását. Kurtyák tudta, hogy a gazdasági lejtő mélyére zuhant népet személyi példaadással kell érdekeinek védelmére szólítani. Aki ismeri hallatlan aktivitását az inségakciók körül, olykor szinte megdöbbenően merész kiállásait a prágai parlamentben, jóságos tanácsait a vidéki küldöttségeknek, közvetlen, gesztus nélküli testvériségét a néppel, nem kételkedik abban, hogy Kurtyák és a ruszin nincstelenek sorsa örökre elválaszthatatlan egységbe forrott öszsze. A Verhovinán hosszú ideig tartotta magát a kósza hír Kurtyák halálának körülményeiről. Hirtelen távozása mögött büntényt sejtett a nép, mely előtt mindmáig nem tisztázták megnyugtatóan Kurtyák János halálát.*

Bródy András tartotta magát Kurtyák Íratlan politikai végrendeletéhez. A ruszin sorskérdések szüntelen felmutatásával megakadályozta a kárpátalji lelki státusquo

kialakulását, melyre a csehek a nagyorosz és ukrán aktivistákon keresztül 1935 után minden eszközzel törekedtek. A vidéki lapszerkesztőből a ruszin autonómia döntő idejét kiharcoló, népi politikus lett, aki 1938 őszének drámai minisztertanácsán bizonyosságot tett a kurtyáki ideálról.

Demkó Mihály, a párt új főtitkára, adminisztratív tehetség. Neki köszönhető, hogy az autonomista front a legválságosabb időkben együttmaradt, a szervezetek pontosan teljesítik az utasításokat és a ruszin autonomista gondolat a rövidéletű ukrán uralom alatt, a nemzeti ellenállás erősége lett. Kívülök Kaminszhy József kultúrpolitikus, a Duchnovics Társaság vezetőfőfia, Földes Gyula és Fencik István képviselők, utóbbi, mint a Bródy-kabinet tagja, játszottak jelentékeny szerepet a ruszin autonomista mozgalmak utolsó éveiben. Fencik különösen sokat harcolt a nyelvjogi problémák terén. Még Kurtyák életében tagja volt annak a küldöttségnek, mely Dérer előtt tiltakozott az ukrán nyelven írt tankönyvek bevezetése ellen.

1933 után a kommunistapárt fokozatos hanyatlásával arányosan emelkedik az autonóm földműves-szövetség létszáma. Prága átlátja a számára kedvezőtlenül alakuló eltolódást és üzembe helyezi a „nemzeti“ alapú, kárpátalji ukrán propagandát, melynek célja alapján szintén szeparatizmus, az elképzelt nagyukrán állam keretén belül. Ez a kísérlet Hradzsin centralizmusának összeroppanásakor néhány hónapra felszínre kerül, gyökértelen önkényuralmának, mint tudjuk, Kárpátalja felszabadítása vet véget.

A ruszin autonómia körül pedig továbbra is csak ígéretet keringenek. Beszkid már 1933 tavaszán a Kárpáto-

ruszki Golosznak²³² adott nyilatkozatában kijelenti, hogy *„mindennap várja a kormány döntését az autonómia megvalósításáról és meg van győződve, hogy még ez évben kiírják a Szojm választásokat“*. Egyes hírek szerint a belügy-minisztérium már elő is készítette az autonómia tervezetet, mely szerint a ruszin tartománygyűlésnek 36 tagja lesz. Innen kezdve öt éven keresztül ezzel hitegetik a ruszin népet, hogy 1933 őszén, a Volosin uralommal végleg megtagadják az autonómia teljesítését.

Az érzelmi hungarizmus ezalatt rohamosan hódít a nép között. A cseh sajtó is megállapítja, hogy az orosz emigráció nem alkalmazkodott a kárpátalji néphez, a ruszin középosztály és értelmiség még mindég tartja a magyar vidéki földbirtokosok szokásait és ezt a mentalitást csak akkor lehet megsemmisíteni, ha a jelenleg még szegényes és műveletlen falú betör a városba és átalakítja a ruszin középosztályt.

A cseh szociológusok egyben tévedtek. Az általuk szegényesnek és műveletlennek nyilvánított verhovinai falu már 1933-ban eldöntötte a vitát. Legalább is erre vall, hogy a hivatalosan megrendezett antirevizíós gyűlés egyik ruszin szónoka beszédében a következőket mondja:

„Testvéreim, én azt hiszem, legjobb lenne, ha arra mennénk, amerre a Tisza folyik, mert ott legalább kenyér termett a számunkra

Az autonóm gondolat, Kurtyák történelmi hagyatéka, a nép ajkán győzött, a magyar-ruszin életközösségben ki teljesült.

²³² 1933. III. 29.

A „HARMADIK UKRAJNA“

7.

Azok a világtörténelmi események, melyek 1938 őszén Csehszlovákia bomlására vezetnek, Kárpátalja területén is új közjogi helyzetet teremtettek. Az ez év október 9-én megalakult első ruszinföldi autonóm kormány, a cseh és szlovák állammal föderatív államszövetséget képez, ami tehát a politikai és gazdasági autonómia kivívását jelentené — papíron.

Az első ruszin kormány²³³ rövid életű volt. A zsákut-cába szorított prágai centralizmus München után még egyszer megkísérli a széthulló köztársaság országrészeinek

²³³ Az első ruszin kabinet feje és kultuszminisztere Bródy. bel-
ügyminisztere Bacsinszky, közegészségügyi minisztere Volosin, köz-
lekedésügyi minisztere Révaj, igazságügyminisztere Plesak, prágai
miniszterkiküldötte dr. Párkányi. A Volosin-kormány tagjai Volosin
miniszterelnök, Révaj belügyminiszter és a Prágából kinevezett
Prchala cseh tábornok, akit Volosinék nem ismertek el.
tek el.

összefogását és amikor ezzel a törekvéssel nyílt ellenkezésre talál a kárpátalji kormány részéről, Bródy miniszterelnök letartóztatásával és az ukrán irányzat hatalomra emelésével véli az önmagában már elbukott csehszlovák államegység célját szolgáltni.

Révaj miniszter, Volosin legtevékenyebb munkatársa, november 22-én Prágából rádióbeszédet mond, amelyben bejelenti a „kárpátukrán“ alkotmánynak a prágai parlament által történt elfogadását és annak ezen a napon, a szenátus által való ratifikálását. Révaj bejelenti: „Országunkból állam lett. Törvényeinket saját Diétánkon fogjuk hozni. Az új föderatív köztársaságban csak az elnök, a külügyminiszter, a honvédelmi miniszter személye közös. Minden más ügyben saját Diétánk fog határozni. Igazságot saját bíróságainkon fogunk szolgáltatni“.

Volosin, az előző kormány közegészségügyi, az új kormány miniszterelnöke, az elenyésző kisebbséget alkotó kárpátalji ukrán irányzat nevében veszi át a hatalmat s így mindaz, ami 1938 november végétől, 1939 március 15-ig ezen a területen lejátszódik, nemcsak fejvesztett anarchia, ukrán önkényuralom és az elbukó kárpátalji cseh rezsim halálos párviadala, hanem egyben előkészület is a színpalak mögött Keleteurópát rázó nagyukrán államiság megvalósítására.

Az ukrán államgondolat évszázados múltra tekint vissza, s bár Volosin maga ismételtlen cáfolta a Kárpátokon túli és inneni ukrán mozgalmak közös eredőjét, a kárpátalji kísérlet szervesen hozzátartozik a Keleteurópát forradalmasító ukrán mozgalmakhoz, melyek a századfordulótól napjainkig, az európai történelem legvéresebb fe-

jezetét írják. Ez a körülmény teszi szükségessé, hogy a kárpátalji ukrán „Száznap“ előjátékát, a keleteurópai ukrán mozgalmak történetét vázlatosan ismertessük.

Az „első Ukrajna“ a XVI. század derekán, 1560-ban a Lengyelországhoz való csatolással veszítette el állami függetlenségét.²³⁴ Az ukránok ismételten fellázdak és már 1654-ben a perejaszlavi szerződésben a Dnyeper balpartján élők egyesültek Oroszországgal, melynek 1793-ban Lengyelország felosztásával, a jobbparti ukrán terület is birtokába jutott, míg Galícia és Bukovina osztrák fennhatóság alá került. Az említett szerződésben az ukrán terület élén a nép által választott hetman²³⁵ áll, aki önhatalmúlag intézi az ukrán területek közigazgatását és katonai vezetését, sőt külpolitikai tárgyalásokra is jogosult. Nagy Péter, majd Katalin veszedelmesnek tartották ezt a területi jogot és annak megsemmisítésére törekedtek. Katalin 1764-ben megszünteti a hetmanságot, 1775-ben az ukrán nemzeti hadsereget és 1782-ben az addig szabad ukrán parasztot is jobbágyságra veti. A szörnyű elnyomatás alatt, az ukránok sorozatos felkeléseket szerveztek, sikertelenül.

Az európai diplomácia a XIX. század utolsó harmadáig nem vett tudomást az ukránokról. Bismarck udvari publicistája, Hartmann, 1887-ben már Oroszország feldarabolásáról és a felállítandó ukrán állam lehetőségeiről cikkez, de az elgondolás, melynek reálpolitikájáról 1888 februárjában Bismarck is nyilatkozik,²³⁶ az angol-német világgazdasági versengés következtében, lekerül az európai

²³⁴ A lengyel királyság ekkor szállja meg a mai Szovjet-Ukrajna nagy részét.

²³⁵ Magyar viszonylatban bán, helytartó vagy vezér.

²³⁶ L. Bismarck beszéde a Reichstagban 1888 február 2-án.

politika napirendjéről. Nicoli ezredes pedig csak 1903 körül veszi fel Münchenen keresztül az ukrán szervezetekkel való kapcsolatokat.²³⁷

Az ukrán nemzeti öntudat az 1905. és 1907. évi leverte népi forradalmakban alakult ki, melyeknek egyetlen eredménye, a szabad sajtó és szellemi élet kivívása lett. Az orosz parlamenti választásokon eleinte sikeresen szerepelnek az ukrán képviselők, de 1908-ban, az új választási rendelettel kizárják őket a népképviseletből. A világháború idején újra olyan elnyomatásban él az ukránság, mint Katalin idejében. Lapjaikat betiltják, kultúregyesületeiket felosztatják az oroszok. 1914 tavaszán, még a legnagyobb ukrán költő, Szevcsenkó, jubileumi emlékünnepeit sem engedélyezték.

1917-ig egyetlen átfogó szervezetük sincs. A pétervári forradalom hatása alatt, 1917 áprilisában megalakul az ukrán központi tanács, mely elsőnek követeli Oroszországgal való föderatív keretben az autonóm Ukrajnát. A központi tanács tagjainak kedveztek a válságos idők. A felbomló cári hadsereg ukrán egységei Kiev felé tódulnak, ahová a Kerenszki által betiltott katona-kongresszusra minden ukrán katona hivatalos volt. Ennek a kongresszusnak hatalmában bízva, 1917 június 23-án, a központi ukrán tanács kiadja első manifesztumát, az *Univerzalist, melyben az önkormányzat által biztosított jogokat részletezi. Az orosz kormány visszautasította az ukrán követeléseket, de*

²³⁷ Ekkor már a következő ukrán pártok működnek: ukrán szocialista munkáspárt, ukrán szociáldemokrata földművespárt, demokrata radikálpárt és szabadelvűpárt, ezek, az utóbbi kivételével, az ukrán forradalmi pártból alakultak. A jelenleg működő ukrán szervezetek a világháború után keletkeztek.

Kerenszkiék már olyan tehetetlenek, hogy a központi tanács megkérdésük nélkül kinevezi az első ukrán miniszteriumot, illetve a legfelsőbb titkárság tagjait, akiknek sorában két nagynevű ukrán közéleti férfiú, Vinnicsenkó belügyminiszter és Petljura hetman, külügyminiszter foglalnak helyet. Ez a minisztertanács erősen szociálista jellegű volt, tagjai, kettőjük kivételével, a szociáldemokrata és forradalmi szocialistapárt megbízottjaiból alakult.

Az orosz kormány, hogy megakadályozza Ukrajna végleges elszakadását, Kerenszki vezetésével 3 minisztert küld Kiebbe, ahol 1917 július közepén ideiglenes megállapodás létesül az orosz és ukrán kormányok között, melynek határozatait érvénytelenítik a pétervári véres események.

A proletárdiktatúra első heteiben nem meri háborgatni a jól megszervezett ukrán függetlenségi mozgalmat, de amikor a központi tanács kimondja Ukrajna állami függetlenségét, illetve az ukrán népköztársaság megalakulását, az ukrán bolsevikiek Charkowban Szovjet-támogatással ellenkormányt és ukrán Tanácsköztársaságot alakítanak. Ezzel Ukrajna két részre szakadt. A központi hatalmak a kievi Népköztársaságot ismerik el, a charkowiak a franciákkal tárgyalnak, akik 1918 januárjában Angliával egy időben szintén a kievi kormányt fogadják el hivatalos szervül.²³⁸

A bolsevikiek a pétervári és moszkvai helyzet megsziárdulásával minden erejüket arra összpontosítják, hogy a néhány hónapig valóban független, „II. Ukrajnát“ meg-

²³⁸ A minisztertanács ekkor a következőkből áll: Holubovics miniszterelnök, Zsukovszky hadügyminiszter és Krisztjuk belügyminiszter.

döntsék. A végveszélyben lévő ukrán Népköztársaság, melynek az 1919 február 9-én megkötött bresztliovszki béke csak papíron biztosította jogait, Németországhoz fordul segítségért. A német csapatok visszaszerzik az egész területet, de az általuk bevezetett közigazgatás, mely a régi földbirtokososztály megerősítését célozta, ütközött az ukrán központi tanács álláspontjával. Ekkor Eichhorn generális, a megszálló csapatok parancsnoka, nyilván sógora, Szkoropadszki Pál, volt cári tábornok sugalmazására, szétkergeti a lemergi Radát, a minisztereket letartóztatja és Szkoropadszkit Ukrajna hetmanjává teszi. Balogli-Bcéry²³⁹ szerint ez lenne a harmadik ukrán állam, a „III. Ukrajna“. Az események, mint látni fogjuk, ennek ellenkezőjét bizonyítják. A kievi tanács bukása Ukrajna rövid függetlenségének végét is jelenti, Ukrajna nemzetközi érdekek ütközőpontja lesz s ebben a minőségben szerepel mindmáig.

Szkoropadszki előbb koalíciós kormányt akart, de munkatársai cári orosz kabinetet szerveztek, melynek alap gondolata a földbirtokosok kártalanítása volt. A parasztság így saját hazájában elnyomottnak érzi magát és titkos szervezetek irányában keres kibontakozást. Alig jelenik meg Szkoropadszki bejelentése, a központi tanács egykori miniszterei, Vinnicsenko és Petljura közlése híres kiáltványukat, melyben a népi direktórium visszaállítását ígérik.

Szkoropadszki és Petljura kezdettől ellenségek. A hetman a hatalom átvételekor letartóztatja az ukrán hadak népszerű főparancsnokát és később sincs szándékában kiengeztetni ellenfelét. Érthető, hogy Petljura, akit népi politikáján kívül személyi hiúsága is tüzel, megszervezi a szo-

²³⁹ Balogh-Beéry László: Az ukrán kérdés, Budapest, 1939 19.1.

cialista ízű direktóriumot, mely Bonkáló szerint, a németek elvonulása után²⁴⁰ a népnek sem volt ínyére. 1918 december közepén Petljura elfoglalja Kievet, Szkoropadszki Lengyelországba menekül. A direktórium 1919 teléig tartotta magát, közben a vörös hadsereg február elején Kievig nyomul, sőt a fővárost is megszállja. Ettől kezdve Ukrajna a vérengzések földje lett. Elkezdődnek a hírhedt pogromok, a bolsevik kizsákmányolás, egyes vidékek egymás ellen folytatott harca. A magántulajdon alapján álló ukrán paraszt küzdelme ez az elnyomó vörös uralommal, melyet egyidőre megszakít Petljura ellenoffenzívája. Az ukrán hadsereg 1919 augusztus végén már Kievet is elfoglalja, amikor a nyugati hatalmak által támogatott Denikin, cári orosz generális, ahelyett, hogy segítségére lenne, kiszorítja Petljura csapatait az ukrán fővárosból.

Denikin és az ukrán fővezér között áthidalhatatlan ellentét van. Denikin az intéger cári birodalom híve, Petljura önálló Ukrán-Köztársaságot akar. Mialatt hadseregeik két ellentétes nacionalizmus gyűlöletével egymást gyilkolják, 1919 december 16-án a vörösök Kievetben teremnek.

Milyen volt a Denikin korszak? Bonkáló tárgyilagos szemtanuk alapján mondja: „rettenetes volt Denikin rövid uralma, borzalmasabb, mint Attiláé, vagy Dzsingisz káné“.²⁴¹

Petljura utolsó kísérletet tesz. összefog a felszabadult Lengyelország zseniális vezérével, Pilsudszkival. 1920

²⁴⁰ 1918 októberében, a nyugati front összeomlásakor az ukránai német haderőt visszarendelik.

²⁴¹ Bonkáló: Az ukrán mozgalom története, Budapest, 1922. 179. l.

májusában a lengyel-ukrán seregek Kiev alatt vannak és ekkor lezajlik a világpolitika egyik legcsúfosabb komédiája. A megszorított Szovjet nemzeti ügynek nyilvánítja a fehér Bruszilov kezdeményezésére, Ukrajna „felszabadítását” és Bruszilov tábornok felhívása nyomán a cári orosz hadsereg egykori tisztjei rendkívüli számban fognak össze a vörösökkel, akiket ekkor délről Wrangel szorongat.

A Pilsudszki-offenzíva idején köti meg Petljura a híres lengyel-ukrán egyezményt, mely szerint, ha a lengyel hadak segítségével felszabadítják az orosz uralom alatt levő Ukrajnát, úgy Petljura lemond a galíciai ukránságról.

A lengyel-ukrán hadak útja nem vált be. Már 1920 június végén lengyel területen folyik a harc és Varsó közelébe kerül át a hadszíntér. Ekkor angol közvetítéssel Rigában orosz-lengyel tárgyalások indulnak, melyen a Szovjet nem ismeri el az ukrán nemzeti kormányt és annak kiküldöttét, a később jelentős szerepet játszó Livicki Andrást nem fogadja el tárgyaló félül.

Petljura megindítja a végső harcot. 1920 novemberében ismét Kiev felé menetel az ukrán brigád, de a játszmát már Wrangel elveszti, akinek csapatait a vörösök október végén megsemmisítették. Wrangel serege maradványaival Ukrajnába siet s ott Petljurát meg akarja fosztani vezérszerepétől. A fehérorosz és ukrán csapatok újra egymást gyilkolják és közben, 1920 decemberéig mindkettőt szétszórja a vörös milícia.

A „független ukrán köztársaság” Moszkva kreatúrája, csak papíron létezik. A közállapotok hasonlóak a Denikin korszakhoz, azzal a különbséggel, hogy most Lenin parancsára gyilkolják az ukránok ezreit. Bonkáló²⁴² bejelenti,

²⁴² Bonkáló: Az ukrán mozgalom története, 211. 1.

hogy 1921 első hónapjaiban Ukrajna területén még 29 felkelő különítmény áll.

1922-től az ukrán mozgalom „föld alá“ megy. Európa minden jelentős pontján megalakulnak az ukrán politikai szervezetek, melyek különböző módon, legtöbbször illegális eszközökkel kísérelik Európa előtt igazolni az ukrán függetlenség jogait. Megkíséreljük felvázolni ezeknek a szervezeteknek európai elhelyezkedését.

Petljura, az ukrán szabadságharc hőse, a lengyel-ukrán megegyezés alapján áll, tehát a galíciai ukránságról lemondva, a mai Szovjet-Ukrajna területén kívánja létrehozni az önálló ukrán államot.

Konovalec ezredes, Petljura lengyel-ukrán megegyezését érvénytelennek mondja és az ukrán vezér etatizmussával szemben integrálizmust hirdet az „egységes és oszthatatlan Ukrajna“ elv alapján.

Szkoropadszki, volt ukrán hetman, a felszabadítandó fehérorosz birodalomban területi autonómiát kíván biztosítani az ukrán nemzetnek.

Ezen a három nagy politikai csoporton kívül számtalan kisebb titkos alakulat működik, mely Keleteurópa ukrán tájait állandóan nyugtalanítja.

Petljura az elvesztett szabadságharc után Varsóba vount vissza és itt alakította meg a keletukrán területek emigráns kormányát, melynek első elnöke lett. 1926-ig az ő vezetése mellett rendszeres politikai propaganda folyt a szovjet-elnyomatás alatt levő ukrán területek felszabadítása érdekében. 1926-ban, párizsi tartózkodása idején ismeretlen szovjetügynök golyója oltotta ki életét. Halála után hűséges munkatársa, Livicky András lett a névlegesen működő varsói emigráns ukrán kormány köztársasági

elnöke. A kormány miniszterelnöke és a párizsi szervezet vezetője: Prokopovics, külügyminisztere: Choulgin, majd, mikor ez az abeszin ügyben kompromittálja magát, Smal-Stocki varsói külügyi előadó lett.

A Petljura-mozgalom kebelében alakult ki 1926 körül az ú. n. Promethe-csoport, melynek Helsinkiben, Tallinban, Istanbulban és Szófiában vannak kirendeltségei. Ez egyesíti a Livicky-féle ukrán szervezeteket és állandó összeköttetést tart fenn a kaukázusi, turkesztáni, karéliei tatár, jakut, örmény és kozák népcsoportok vezetőivel.

A Promethe-csoport célja a nemzetiségi kérdés kiélézésével, a szovjet közigazgatás belső bomlasztása és a népi önrendelkezési jog propagálása, a születendő ukrán állam jegyében.

Ezzel az európai szempontból föltétlenül helyes iránnyal áll szemben Konovalc ezredes gárdája. Konovalc a lengyelországi ukránokból indult ki Nagyukrajna megteremtésére, mely szerinte a Kaukázustól a nyugatgalíciai ukrán nyelvterület határáig tart és délnyugati részén magában foglalja a kárpátalji ruszin sávot, melyet 1938 szeptemberében az amerikai pánukrán kongresszus már a független ukrán állam létalapjának nevez.

A Konovalc-csoport tartja fenn az UNDO (Ukrán nemzeti demokrata organizáció) és az UVO (Ukrán harci alakulatok) című szervezeteket. Az utóbbi katonai jellegű illegális terrorcsapatokat képzett ki, melyeknek kárpátalji területre szivárgó osztagai Szics-gárda néven valóságos önkényuralmat teremtettek Kárpátalján, ahol parancsnokuk Wladimir Jaryj hadnagy, személyesen felügyelt az első csapatok kiképzésére.

A Konovalc-csoportnak szerte a világon óramű pontossággal dolgozó szervezetei vannak. Vezetése alatt áll a

londoni ukrán iroda is, mely kéthetenként hivatalos jelentéseket ad ki az összukránság helyzetéről. Különösen erős Konovalecék amerikai szerve, az ODWU (Ukrajna újjászületésének szervezete).

1929-ben Konovalec illegális csoportjai Galíciában nyílt ellenállást kíséreltek meg, tervük azonban meghiúsult. Azóta a mozgalom kizárólagosan külpolitikai és gazdasági propagandát folytat, ez utóbbit a galíciai ukrán községi szövetkezeteken keresztül, melyek az ukrán nemzeti mozgalmak központjaivá lettek. Konovalec 1938-ban Rotterdamban ismeretlen merénylő áldozata lett. Utódja, Melnik ezredes, az általa kijelölt irányban folytatja a mozgalom vezetését.

Szkoropadszki tudományos jellegű intézetet alapított Berlinben „Ukrainisches Wissenschaftliches Institut“ néven, a fehérorosz-ukrán föderációs irány szellemében.

Említésre méltó, hogy Kanadában Szkoropadszki, Braziliában Konovalec, Japánban Livicky, Romániában pedig Wladimir nagyherceg, a Londonban élő ukrán trónkövetelő megbízottai működnek.

Az ú. n. „kárpatukrán“ mozgalmat részben a Konovalec csoport, részben annak amerikai alakulatai támogatják és szervezték meg. Ennek a négyhónapos kárpatalji ukrán kísérletnek szálai jelentéktelennek látszó vallás- és kultúrpolitikai tényekre is visszanyúlnak. Levicky Koszt²⁴³ szerint, amikor 1816-ban felállítják az eperjesi görögkatolikus püspökséget, ennek keretében már az ukrán gondolat hívei is szóhoz jutnak. 1837-ben Budapesten ukrán Almanachot nyomtat az egyetemi nyomda

²⁴³ L. K.: Hogy harcolt a kárpataljai ukránosság, Dilo (Lemberg) 1939 I. 24.

(Ruszalka Dnyestrovalja), melyet lázító tartalma miatt a lembergi hatóságok át sem engedtek a Kárpátokon túlra. Dobránszky Adolf a kiegyezés után állandó öszszeköttetést tart fenn a galíciai ukrán körökkel, Levicky szerint oroszosító szándékkal. Az ukrán Proszvita a század fordulón elárasztja diákjaival és könyveivel a Ruténföldet és 1914-ben, Szigsovi Strilci (Céllövők Társasága) néven zárt katonai alakulat harcol a Kárpátokban az oroszok ellen. A világháború alatt, 1915 decemberében, ukrán küldöttség keresi fel Tisza Istvánt, aki Stripszky Hiador szerkesztésében engedélyezi az Ukrajna című magyar nyelven megjelenő folyóirat kiadását.

1918 október 19-én, a lembergi nagygyűlés elhatározza Kárpátjának a nyugatukrán területekhez való csatolását, melyeknek sorsáról nyolc évvel később, 1926 szeptemberében Petruszevics Eugén dr. a genfi ukrán nemzeti tanács elnöke számol be, a Népszövetséghez intézett emlékiratában.²⁴⁴

Az említett adatoknál sokkal jelentősebb Szeptickij lembergi görögkatolikus metropolita működése, aki a kárpátalji ukranofilek mozgalmának első tényleges támogatója volt. Szeptickijt 1899-ben avatták sztanislavovi róm. kath. püspökké, de röviddel ezután görögkatolikus és egyházterületén az ukrán szellemi mozgalmak első mecénása lett. Amikor 1901-ben Tóth Elek kiadta „Hol kell keresni az igazságot?” című magyarelles vallási rölapját, Szeptickij elsőnek válaszol Tóthnak, majd kiutazik Amerikába, ahol sorra átszervezi az ukrán szellemű görögkatolikus egyház-községeket. Hazatérőben Bukovinában jár, majd

²⁴⁴ Les territoires Ouest-Ukrainiens sous l'Occupation étrangère, présenté par le président du conseil national Ukrainien, Genève 1926.

lemergi felszentelése alkalmával azt az új szokást vezeti be, hogy az eperjesi és ungvári püspököket is meghívja a szertartáshoz.

Szeptickij állandó levelezésben állott a munkácskörnyéki bazilita kolostor főnökével és az általa irányított lemergi szemináriumban számos ukrán érzelmű ruszin teológust nevelt, akik ismételt „tanulmányutakat“ tettek Kárpátalján. A lemergi ukrán sajtó²⁴⁵ említi, hogy Nyáradí, a Volosin uralom hírhedt ukrán püspöke, is ennek a szemináriumnak hallgatója volt.

A felsorolt szórványos adatok önmagukban nem sokat mondanak. Ténylegesen a kárpátalji ukránizmusnak sem politikai, sem szellemi előzményei nincsenek, mert ilyenek még az engedékeny magyar valláspolitiká mellett sem szivárogtak le Kárpátaljára. A görögkeleti egyházi propaganda pedig kimondottan nagyorosz jellegű volt. *Ezért megállapítható, hogy a huszti tanács 1918. év őszén hozott emlékezetes ukrán határozata előtt semilyen ukrán irányzat és szellemi csoport nem működött Kárpátalja földjén.*

Brascasjkó Gyula kísérlete 1918 őszén csődöt mondott és 1926-ig a charkowi szovjet-kongresszusig a csehszlovák rezsim sem vesz tudomást, pár excellence ukrán politikáról. 1926 után — nyilván szovjet-sugalmazásra, — az emigráns orosz körökkel szemben az ukrán jövevényeket pártfogolja Prága, azzal a célzattal, hogy ezek elvi álláspontjukat feladva, intenzív ukrán propaganda révén a cseh-orosz közeledés távolabbi céljait szolgálják.

²⁴⁵ Olesznickij: Szeptickij metropolita és Kárpátalja, Dilo, 1939 I. 11—12.

Volosin másfél évtizeden keresztül magánosan képviseli a kárpátaljai ukrán gondolatot a prágai parlamentben. Az általa szervezett, nagyrészt értelmiségi mozgalom abban különbözik minden más ukrán területi mozgalomtól, hogy Volosin és kis tábora olyan Kárpát-Ukrajnáról álmodik, mely mint föderatív vagy független állam meg tudna állani az európai politika sodrában. A volt kárpátukrán miniszterelnök tehát nem fogadja el teljes mértékben Konovalc nagyukrán szemléletét, hanem ezt a kárpáti ruszinságon belül képzeli el, annak ellenére, hogy pártja a négy parlamenti választáson egy alkalommal sem kap nyolcezer szavazatnál többet. A volosini kárpátukrán álameszme ezért volt életképtelen már születése pillanatában. Nem támaszkodott tömegekre, de megelégedett pár ezer bevándorolt értelmiségivel és nem számított a Kárpátokon túli ukránság beavatkozására sem. Volosin kétségtelenül túldimenzionálta azt az ellenzéki szerepet, amely néki osztályrészül jutott. Az ungvári tanítóképző, a „Proszvita”,²⁴⁶ az ukrán sajtó kis tábora és a huszti ukránbarátok köre együttesen sem bírták el azt a teherterelt, amit a volosini kísérlet a megvalósulás küszöbén jelentett. Gazdaságilag pedig a fára és sóra épült huszti potemkiáda fenntartása képtelenség lett volna, mert a szállítani sehová nem tudó kisország költségvetését csak ideig-óráig lehetett külföldi anyagi támogatásra építeni.²⁴⁷

Volosin államkísérletét a közvetlen érdekelteken kívül három helyen kísérték rendkívüli figyelemmel. A lem-

²⁴⁶ A kárpátaljai ukrán közművelődési egyesület hivatalos neve. 1938-ban 70 ilyen ukrán kultúregylet működik a kárpátaljai rutén nyelvterületen.

²⁴⁷ Volosint főleg Lemberg, a kanadai és amerikai ukránság támogatta.

bergi ukrán sajtó, a Dilo és köre mindvégig az ukrán nemzeti küzdelem előharcosának mondta Volosin Ruszínföldjét, ahonnan keleteurópai „hódító” útjára indul az ukrán állameszme. Az amerikai ukránság az 1938 szept. 4-én tartott new-yorki nagygyűlésén már 750.000 csehszlovákiai ukránról beszél és Konovalc emlékére fogadja,²⁴⁸ hogy a saint-germaini szerződés értelmében megígért „kárpátukrán” autonómiát minden erejével támogatni fogja.

A beígért támogatás 1939 februárjában tettekben is megnyilvánult. Az amerikai és kanadai ukránok a Vörös-kereszt útján 400.000 ruhát küldenek és 5,000.000 dollár kölcsönt biztosítanak Volosin Kárpátukrajnájának.²⁴⁹

A amerikai ukránok szeptemberi nyilatkozatára az északamerikai rutének hivatalos szerve, az északamerikai kárpátorosz únió válaszolt.²⁵⁰ A homesteadi nagytanács rendeletéből a világ ruszinságához intézett emlékirat 1938 december elején kijelenti, hogy Volosin kinevezését a világ ruszinsága nem ismeri el és „a csehszlovák kormánynak ilyen erőszakos tevékenysége világosan mutatja, hogy a már elismert autonómia valóságban nem létezik, az új csehszlovák-volosin típusú politika pedig a kárpátorosz nép nemzeti élete ellen való támadásnak számít”. Az emlékirat bejelenti, hogy az ukránokat és ruténeket nemzeti felfogás,

²⁴⁸ Evhen Konovalc ezredest, mint ismeretes, 1938 május 23-án GPU terrorista ölte meg Rotterdamban. Emlékére Ukrajna függetlenségének 20. évfordulóján az amerikai ukránság nagyszabású emlékünnepelet rendezett, melynek határozatait Walter Bukata adta közre *The Ukrainian Cause* (New-York 1938, 23. 1.) című füzetében.

²⁴⁹ Dilo 1939 II. 5.

²⁵⁰ Memorandum of Carpatho-Russian Union, North Amerika 2 1., A memorandumot John Popp, az unió elnöke és Dr. A. M. Smor, az unió főtítkára jegyezték.

öntudat, nyelv és hagyományok választják el egymástól és a jelenlegi helyzet megszüntetése érdekében az amerikai ruszinok alábbi követeléseiket terjesztik az illetékesek elé:

1. *A Poprád, Hernád és Tisza folyók közötti területen biztosítsák a kárpátorosz nép szabad önrendelkezési jogát;*
2. *Az Amerikai Kárpátorosz Unió legmesszebbmenően támogatja Kárpátaljának autonóm keretben való csatlakozását Magyarországhoz.*
3. *Az amerikai ruszinság nevében tiltakoznak, hogy a kárpátalji területet ukrán célokra felhasználják, mert az ukránok — mondja az emlékirat, — „nemzetünk ellenségei, a mi népünk sohasem volt és nem is óhajt ukrán lenni“.*
4. *Végül a kárpátalji nép kiszabadítását követelik jelenlegi tragikus helyzetéből.*

Az amerikai ruszinok megkésétt emlékirata élesen megvilágítja azt a nagyarányú küzdelmet, mely ezidőtájt a ruszin és ukrán irányzat között, az Egyesült Államok területén lezajlott. Történelmi nyilatkozat ez a memorandum, mert a független amerikai ruszinok nyilatkoznak benne, ugyanazok, akik 20 évvel ezelőtt Csehszlovákia kezére játszották Kárpátalját. Amikor tehát az amerikai kárpátorosz unió Magyarországot jelöli meg a ruszin jövődő zálogául, ez a nyilatkozat 1938 decemberében a kárpátalji ruszin nemzet történelmi állásfoglalásának számít.

A leMBERGI ukrán központon és az amerikai ukránságon kívül hathatósan képviseli Volosinékat a londoni uk-

rán szervezetek irodája is, mely 1938 ősztől kiadót! kelleti sajtójelentéseiben „Kárpátukrajnát“ állítja a világ ukrán mozgalmainak előterébe.

A „III. Ukrajna“ elé Volosin uralomrajutása után olyan súlyos gazdasági, vallási, közigazgatási, kulturális és kisebbségi problémák tornyosultak, melyekkel a „kárpátukrán“ kormány negyedéves uralma alatt nem tudott megbirkózni. Ha ezeket a kérdéseket közelebbről megvizsgáljuk, önkéntelenül is arra a megállapításra kell jutnunk, hogy az ukrán önkényuralom, minden külső behatás nélkül sem tarthatta volna magát néhány hétnél tovább.

Volosin Kárpátukrajnáját eleve halálra ítélte a ruszinszki gazdasági helyzet. A bécsi döntés után megmaradó Kárpátalja legjobb számítás szerint is 80 százalékban mezőgazdasági termékek behozatalára szorult. Honnan szerezze be ezt a szükségletet? — ez volt Volosin egyik legsúlyosabb gondja. Magyarországgal, az egyre növekvő politikai feszültség miatt minden összeköttetés megszakadt, Lengyelország ugyanez okból nem szállít, Szlovákia 1938 november 2-ika után önmagát sem képes megfelelően el látni. Ilyen körülmények között egyedül Románia jöhetett számításba. A londoni ukrán iroda karácsonyi jelentéséből tudjuk, hogy december második felében 40 vágón kukorica érkezett innen Kárpátaljára, de ezen a sokat emlegetett szállítmányon kívül egyetlen jelentősebb import-tételről sem tudunk. A tarthatatlan helyzet következménye a nyomornak olyan mérhetetlen foka lett, amit a dunai éle tártban lakók el sem tudnak képzelni. 1939 februárjában ugyan felállítják Huszton a Kiviteli és Behozatali Kamarát,²⁵¹ de ennek működéséről semmi adat nem maradt

²⁵¹ Dilo 1939 II. 7.

fenn. A kárpátalji hitelintézetek és szövetkezetek 1939 január 3-án tartottak először közgyűlést az új uralom alatt. A közgyűlés elnöke, Dr. Bacsinszky Ödön, szenátor, megállapította, hogy a terület 194 hitelintézetéből csak 144, 180 szövetkezetéből 109 maradt meg, melyek csak lassan kapcsolódnak a megváltozott gazdasági vérkeringésbe. Azaz helyesebben úgy a hitelintézetek, mint az áruszövetkezetek tőke, hitel, vállalkozási kedv és áru hiányában szüneteltek működésüket, aminek következtében Kárpátalján a Volosin-uralom alatt minden kereskedelmi tevékenység megszűnt.

Nem ennyire életbevágó, de a „kárpátukrán“ rendszer konszolidálása érdekében ép ily elsősorú probléma volt a vallási kérdés, mely Volosinnak szintén sok gondot okozott. Kárpátalja valláspolitikai fejlődésében kimutattuk annak a párviadalnak jelentőségét, mely ezen a területen évszázadok óta tart a görögkatolikus és görögkeleti egyházak között. Az ortodoxia újjászületése Csehszlovákia megalakulásával kezdődött. A cseh uralom a nemzethű görögkatolikus klérussal szemben minden esetben segédkezet nyújtott a pravoszláviának, mely 1938-ban már közel 100.000 hívőt mutat ki Csehszlovákia területén. Az ukrán politikának viszont nem áll érdekében a keleti egyházat erősíteni a görögkatolikusokkal szemben. Nemcsak azért, mert a kárpátukrán kísérlet egyes vezetői, mint Yolosin és Nyáradí a görögkatolikus klérushoz tartoznak, hanem mert Volosiné is belátják, hogy a keleti egyház kizárólag a nagy orosz eszmék szolgálatában áll, melyek merőben ellentétesek az ukrán iránnyal. Ezért a kárpátukrán egyházpolitika — ha ideje lett volna — minden eszközzel megkísérli az elmagyarosodott görögkatolikus klérus visszaszlávosítását,

illetve elukránosítását. Erre vall, hogy Volosin paptársai 1939 január végén elhatározzák az ukrán vallási propaganda megindítását. Volosin személyi titkára, Rodács összehívott Husztra harminc ukránérzelmű görögkatolikus papot, akik ezen az ad hoc gyűlésen kimondották, hogy a görögkatolikus papság hekapcsolódik az ukrán szellemi, vallási és gazdasági munkaszolgálatba, melyet az ukrán görögkatolikus lelkészek társasága a Tuks (Tovaristva ukrainski katolicki sviascsenikov) készít elő. Ezzel kapcsolatián a Dilo úgy értesül, hogy az ukrán görögkatolikusok mozgalmát Nyárad püspök személyesen irányítja.²⁵¹ Erről a Nyáradiról megjegyezzük, hogy a Volosin-féle „kárpatukrán“ elgondolás egyik legfanatikusabb híve volt, amit előbb már azzal is indokoltunk, hogy egyházi műveltségét az ukránérzelmű lemhergi metropolitától, Szeptickijtól nyerte. Nyárad a klérus elukránosítását januári propagandakörútján kezdte el. 1939 január harmadika és tizenötödike között az összes jelentős egyházi központokat bejárta. Mindenütt erős ukrán politikai propagandát fejt ki, Nagyszöllösön például rábírja a görögkatolikus lelkészt, hogy az kozák leszámazottnak vallja magát a nép előtt.²⁵⁴ Mivel november 2-ika után a görögkatolikus teológusoknak nincs egyházi főiskolájuk. Nyárad intézkedik, hogy a kárpátalji egyházmegye kispapjai ezentúl Olmiitzhen folytassák tanulmányaikat, ahol Kalinec Miron ukrán rektor vezetése alatt külön szemináriumot állítottak fel számukra. Nyárad február közepén elhatározza, hogy fel-

²⁵² Pohinl, Pohoriljak, Popovics Dimitro, Szilágyi és Szokolovics.

²⁵³ L. Dilo 1939 I. 29.

²⁵⁴ Dilo 1939 II. 3.

keresi a hazájuktól többszáz kilométerre tanuló ukrán kispapokat, de a bekövetkezett politikai események túllépnek tervén és az olműtzi szeminárium kispapjai március végére visszatérnek Ungvárra. A felsorolt tények bizonyítják, hogy Nyáradí gyökeres átalakulásra akarta bírni a magyar életformához leghűbb réteget, a kárpátalji görögkatolikus klérust. Szándéka így nem kevésbé veszedelmes, mint a szocialista érzelmű Révajé, aki közigazgatási és kulturális téren igyekezett erőszakos eszközeivel helyet teremteni a „kárpat ukrán“ érdekeknek.

A Volosin uralom alatti Kárpátalján konszolidált polgári közigazgatásról beszélni képtelenség, de éppúgy hiányzottak a legszükségesebb törvényhatósági keretek is, melyekkel a közállapotok békés fenntartását biztosítani lehetett volna. Volosin helyzetét kétségtelenül megnehezítette az a körülmény, hogy 13.000 cseh tisztviselővel kellett számolnia, akik érezve közeli elbocsátásukat vagy áthelyezésüket, a buszti kormány minden rendelkezését szabotálták. Január 1-ig 10.000 cseh tisztviselő hagyta el Kárpátalját és nyomukban megindul a hátramaradottak átszivárgása Kelet-szlovákiába.

A helyzetet Prchala tábornok váratlan kinevezése végsőkig kiélezte. 1939. évi január hó 21-én olyan súlyos zavargások rázzák a kis országot, hogy Révaj miniszter,, miután Prágában ismételten hiába interveniál, a következő bejelentést küldi Ribbentropnak: „Prchala miniszterré való kinevezése elleni tiltakozásunkat Prága nem vette tudomásul. A mi tiltakozásunk ellenére Hácha köztársasági elnök Prchala generális esküjét elfogadta. Huszton a feszültség nagy. A lakosság el van keseredve. A cseh hivatalnokok és a pénzügyi alkalmazottak sztrájkjal fenyegetőznek. A cseh katonai hatóságok minden

közlekedést leállítottak, a lakosság elnyomása nagy nehézségeket támaszthat. Ha Prchala Huszton elfoglalná hivatalát, a helyzet katasztrofális lehet. Úgy érzem kötelességem minderről a külügyminiszter urat értesíteni. Prágában még hivatalos információnkat is elkobozzák.“²⁵⁵

A közigazgatási és politikai kérdéseket a lakosság „arányszámának“ megfelelően kívánta rendezni Volosin. Az a statisztika viszont, amit a prágai állami statisztikai hivatal nyomán a helyi ukrán sajtó közzétett példátlan meghamisítása a területi erőviszonyoknak. A népességi megoszlás a megmaradt Ruszinföldön 1939 februárjában így fest az ukránok szerint:

Kárpátalja területénél:^{2TM}

<i>Ukrán</i>	413.481	(75.9%)
<i>Zsidó</i>	65.828	(12.1%)
<i>Magyar</i>	25.894	(4.8%)
<i>Cseh és szlovák</i>	17.945	(3.2%)
<i>Német</i>	8.715	(1.6%)
<i>Román</i>	13.268	(2.44%)

1938 karácsonyán a kárpátukrán belügyminiszter bejelenti az új közigazgatási tervezetet, mely szerint 16 kerületre oszlik az ország, melyek élén egy-egy kerületi adminisztrátor fog állani. A kerületek népessége nem lehet kevesebb 30.000 léleknél. Ugyanez a tervezet ismerteti a cseh-szlovák állammal közös közigazgatási testületeket. A

²⁵⁸ Ukrainian Bureau, London 1938 dec. 24.

²⁵⁹ Dilo 1939 I. 22. számában egész terjedelmében közli a törvényelmi táviratot.

bejelentés szerint a külügyminisztérium, honvédelmi és pénzügyminisztérium közös, a brünni legfelsőbb bíróságnak külön ukrán bizottsága lesz és a közös hadseregen kívül a huszti kormány jogosult belpolitikai célokra területi milíciát szervezni. Így került sor a hírhedt Szics-gárda létrehívására. Mielőtt ezt ismertetnők, felvázoljuk Kárpátalja ezidőszerinti közigazgatását, illetőleg azokat a hiányokat, amelyek következtében Volosin „Harmadik Ukrajnában“ állandó törvényenkívülség uralkodott. 1938 december 17-én felállítják a huszti főkapitányságot, január elejétől hat helyen létesítenek belső rendőrségi szervezeteket és nyolc határőrséget, összesen, tehát a határőrséget is beleszámítva, 15 helyen van ú. n. hatósági rendtartás, az ország többi területén féktelen anarchia ütötte fel fejét, amit a Szicsck beszerzése teljesen elmérgesít.

A Szicsnek,²⁵⁷ azaz az ukrán nemzeti gárdának 1939 január elején már több ezer tagja van. A Szics-gárdisták egyenruhában járnak és fegyverhasználati engedélyük van. Osztagok szerint vannak beosztva és másfél hónap alatt annyira megnő a számuk, hogy amikor február 19-én Huszton országos gyűlést tart a szervezet, már tízezer Szicsgárdista vonul fel. Ezen a demonstráción megjelent Kurmanovics Viktor tábornok, az egykori keletgalíciai ukrán hadtest főparancsnoka is. Az Egyesült Államokban megjelenő Amerika című lap a következő napon közli, hogy Volosin meghívta Kárpátaljára az emigráns kozákokat, hogy szervezzék meg a kárpátalji hadsereg alakulatait. Ugyanekkor Petljura volt ezredese, Szucsko Román különleges megbizatással New-Yorkból Husztra igyekszik, mi-

²⁵⁷ Teljes neve Kárpátszka Szics. (Kárpáti lövészegetlet).

előtt azonban elérné új állomáshelyét, már összedőlt az ukrán kártyavár.

A politikai élet a választásokkal indult meg. Az ukrán parlamenti választások február 12-én zajlottak le s erre a kárpátalji nemzeti tanács egyetlen listát engedélyezett, az Unó (Ukrán nemzeti organizáció) listáját. Volosin lapja (Nová Szvoboda) január 28-án bejelenti, hogy a választásokon 32 mandátum kerül betöltésre, tehát átlag 20.000 szavazatra esik egy képviselő. A huszti parlament képviselői csak ülésenként kapnak illetéket, egyébként önzetlenül kötelesek ellátni tisztjuket.

A választások előestéjén Révaj miniszter rádióbeszédet intézett Kárpátaljához, melyben bejelentette, hogy ezentúl csak egy párt és egy vezér (Volosin) lesz Kárpát-Ukrajna földjén. A londoni ukrán iroda február 15-én közli Európa legnagyobb választási visszaélésének eredményét, mely szerint a kárpátukrán népszavazás 92—95%-bán Volosin javára dőlt s ahol a szavazatok száma meghaladta a 95%-ot, fehér zászló díszíti a templomtornyokat. A huszti országgyűlésnek március 9-én kellett volna először összeülnie. A belső forrongás ekkor már olyan nagy, hogy a huszti „parlament” megnyitását néhány nappal későbbre teszik s így a kárpátalji ukrán képviselők, számszerűit harminc ukrán, egy román és egy német nem gyűltek soha egybe.²⁵⁸

Január 27-én Prchala bejelenti távozását s ezzel néhány hétre, azaz február végéig kissé lecsillapodtak a kedélyek. Ebben a rövid időközben akarta Volosin rendezni

²⁵⁸ A huszti parlament megnyitására a Dilo február 26-i száma szerint külön ukrán pénzürméket akart forgalomba bocsájtani a Volosin-kormány. A pénzegységek 50 sahi, 1, 3, 5 és 10 hrvni lettek volna, milyen értékben, nem tudjuk.

Kárpátalja ukrán közoktatási ügyeit. Az Ungvár, Beregszász és Munkácsról átköltözött gimnáziumoknak Huszton, Nagyszöllősen és Szolyván biztosított helyet, majd az ukránnyelvű népoktatás számára kidolgozott egy különleges tanítási rendet, melynek életbeléptetését már megakadályozta a történelem.

Az ukrán sajtóra nagy gondot fordított Volosin. Január végén megjelenik a kárpátukrán kormány félhivatalos lapja, a Nová Svoboda,²⁵⁹ ezenkívül még egy hetilapot és Karpato-ukrainska Svoboda²⁶⁰ címen Prágában ukránnyelvű havi folyóiratot adtak ki 1939 január közepétől. Február tizenötödike körül a Nova Scena²⁶¹ című huszti ukrán színház is elkezdte működését.

Utoljára hagytuk a Volosin-kormány kisebbségi harcait a szlovák kormánnyal a nyugati ruszin (szerintük ukrán) nyelvterületért. A Dilo január 4-én „népszámlálási csalásnak“ mondja a szlovák népszámlálás eredményét és bejelenti, hogy a „kárpátukrán“ kormány soha sem fog belegyezni a kelet-szlovákiai nyelvterület elszakításába. Ez alkalomból a Dilo hét szlovák járást követel Eperjessel együtt visszacsatolni, mire Szidor a Szlovákban irredentizmusnak bélyegzi az ukrán követeléseket.

Töredékeket gyűjtöttünk az ukrán „Száznap“ káoszából. A felsorolt jelenségek egyenként már érdektelenek, de összességükben — kivált, ha figyelembe vesszük az ukrán kísérlet titkos indítékait, ma is tanulságosak, figyelemzéstető és figyelemre méltóak. Sőt, ha kiemeljük a kárpátukrán kísérletet a ruszin keretből, aktualitásuk ver-

²⁵⁹ Új Szabadság.

²⁶⁰ Kárpát-ukrán Szabadság.

²⁶¹ Új színpad

senyre kél az európai színjáték nyitott kérdéseivel, melyektől élesen megkülönbözteti a véres misztikum, mely emberöltők óta kíséri a nagy ukrán drámát.

II. Ukrajnáról röviden ez a véleményünk:

Európa legválságosabb hónapjaiban, a Keleteurópát minduntalan kirobbanással fenyegető nehézsorsú ukrán nemzet néhány elszármazott fia, nagyukrán álmok hajszolása közben — számára teljesen idegen területen — a sors különös szeszélyéből Potemkin-államot hozott létre. A változt körülmények megvilágították ennek az ingatag, külföldről élő államkísérletnek szerkezetét és kapcsolatait az Európát átfogó ukrán mozgalmakkal. Ez a kísérlet az ukrán nép százezreinek szemében Nagyukrajna első állomása lett volna. Akik így hitték Kaukázustól Nyugalgaliciáig, tévedtek. A nyomor szántotta kárpátalji földön idegennyelvű és szellemű népek féktelen elnyomására törekedett itt egy gondolat, melynek főcélja, hogy önmagát kiszabadítsa az elnyomatásból. Ez a körülmény kommentár nélkül is igazolja a kárpátalji kísérlet gyökértelenségét. A III. Ukrajnának nem itt és nem így kellett kísérleteznie, hanem az ukrán szabadság atyjának, Petljurának politikai végrendelete értelmében a vörös elnyomatás alatt szenvedő ukrán területeken, ahol bizton hisszük mi is, hogy kisarjad egyszer az ukrán szabadság virága.

A kárpátukrán kísérletet pedig elfelejtjük, mint utolsó megpróbáltatását a leghűségesebb népnek, mely a magyar szabadság napján tért meg rendeltetéséhez.

VERHOVINA FELTÁMAD

8.

Eszteendeje, Európa forradalmi tavaszán nem reméltük, hogy egy évvel később a felszabadított Kárpátalja népi történetéről fog szólni ez a könyv. Súlyos szavú jelentést, komor jóslásokat, rideg számsorokat akartunk letenni a magyar közvélemény asztalára. Lássa meg bennök egy végromlásra ítélt bőséges testvérnemzet sorsát.

Eszteendő múltán életet és újrakezdet jelentünk. A hazatért ruténség szabad nemzeti életét, a kárpátalji szellemi, politikai és gazdasági élet újjászületését.

Van valami egészen különös, megható és megnyugtató ebben. A magyar sors húszéves dunai éjszakáján nem egyszer kísértett a gondolat, vájjon a trianoni határ mögött nem tárul-e olyan érzelmi szakadék, mely bennünket végzetesen elválasztana a szentistváni magyar állam egykori nemzetiségeitől. Annyit csalódtunk és annyiszor félreértettek az elmúlt két évtizedben, hogy tudatunk mélyén megrendült a középeurópai kisépek közös életformájának és testvériségének hite. Ezt a hitet most visszaadta

Kárpátalja népe. Ahogy a ruszinság érezte a magyar—rutén sorsközösséget, ahogy azt ismételten, egyre növekvő daccal és hősiességgel meghirdette, ebben a közel húszéves önkéntes kereszthordozásban eposz született, a magyar élet utáni vágyódásnak nagyszerű eposza, mely egyaránt figyelmeztet felelőst és felelőtlent, a magyar nemzet középeurópai küldetésére.

Kárpátalja földje nagy feladatok tárháza. A kárpátalji Hegyországban déli irányt vesznek az Alföldre siető folyók, de Nyugat és Kelet ütközik az emberek lelkében. Délre készül a fa és a só, de új nemzedék sarjadt a különélés alatt, melynek politikai és szemléleti előítéletei vannak. Rákócziról szólnak a népi legendák, de kettőzötten érzékeny minden külső behatással szemben az emberek lelke.

Egyszóval sok tenni, még több gyógyítani való akad. A kulturális és politikai érdekek sajátos lelkisége mellett a gazdasági talpraállítás kérdése egyszerű és határozott. *Ki kell emelni ezt a népet életformája sivárságából, kenyeret kell adni a húsz évig sínylődőknek, munkát Kárpátalja földjén a ruszinságnak.*

Az új kárpátalji politika bármennyire is helyes volt az egáni út, nem rendezheti továbbra is nyomorenyhítő akciók keretében a ruszin problémát. *A ruténség mai helyzete generális megoldást kíván. Kárpátalja nyersanyagállományának minden eddiginél intenzívebb kitermelését, a terület közlekedési, egészségügyi, művelődési szövetkezeti és közmunkaügyi viszonyainak teljes rendezését. Ne csak hirdessük a magyar Svájc idegenforgalmi lehetőségét, hanem javítsuk fel a legelőket és földeket, folytassunk pozitív erdőgazdálkodást, szabályozzuk és tároljuk a vizeket és használjuk fel ezeknek energiáit*

a kárpátalji közművek technikai céljaira. Ismerjük el, hogy a cirillbetűs műveltség és liturgia legbensőbb ügye a rutén népiségnek és ne a betűn vagy naptáron, hanem a gazdasági jóléten és kulturális rendezésen keresztül nyerjük meg annak a fiatal rutén értelmiségnek ragaszkodását is, amely most még kábán áll a körötte alakuló új világban, még nem találta meg helyét és a mi feladatunk, hogy megfelelő posztra kerüljön. *Óvakodjunk egy nép jogos igényeit politikai agitátorokon keresztül kielégíteni. Értjük ezalatt, hogy felette veszedelmesnek tartanánk, ha a kialakuló rutén középosztályt csupán azok tennék, akik a húsz év folyamán nyílt harcot folytattak az előző rendszerrel szemben. Ennek az elkövetkező fejlődésben megszülető első ruszin középosztálynak a népi műveltség kizárólagos alapjára kell helyezkednie, de nem a vidéki magyar középrétegek utánzása vagy követése, hanem a ruszin közlelkiség nyugati színvonalra emelése által. Ez a kérdés természetesen sokkal bonyolultabb, mint az első pillanatban látszik. Az ukrán „száznap“ csődje távolról sem jelenti a kárpátalji ukrán kérdés megoldását, a nagy-orosz irányzat pedig éppúgy megvan mint azelőtt és változatlanul Kelet felé mutat.*

Ezt a megújuló népi szemléletet területi és kulturális autonómia keretében elsőrendű szerephez kell juttatni. Tehát nem az a probléma, hogy kell-e rutén autonómia vagy sem, mert egy népet jogosan megillető politikai szükségletek megadásáról a népi-önrendelkezési elv óráján vitatkozunk sem lehet, sőt a rutén autonómia ügyén keresztül bizonyosságot kell tennünk Európa előtt, hogy megértünk a dunamedencei magyar gazdasági államtest megalkotására.

A területi autonómiát az egykori kárpátalji határok között képzeljük el, az április 7-éig birtokbavett kelet-szlovákiai sávnak hozzákapcsolásával. Álláspontunk egyezik a rutén területi felfogással: a ruszin nyelvterület a Poprád völgyében kezdődik és ez a rész adandó történelmi alkalommal szintén az autonóm Ruténföld kiegészítő területe lesz. Az autonóm kárpátalji területhez nemzetpolitikai szempontból tartjuk szükségesnek a délruszinok magyar sáv hozzákapcsolását, hogy ezzel a legszélesebb autonómia keretén belül is arányszám szerinti jogot biztosítsunk az itt élő magyarságnak. Egyben elfogadjuk Egán Imre²⁶² véleményét, hogy e területi autonómia keretébe minden vallási, nyelvi, kulturális, belpolitikai, azaz közigazgatási és közgazdasági kérdés beletartozik, a honvédelem, külügy és pénzügy vitathatatlanul közös és oszthatatlan és a ruszin kormányzótanácsnak kezébe kell lenni a rutén területi és kultúr-autonómia ügyét, azzal a kikötéssel, hogy ebben az előbb említett népi szempontnak a napi politikai érdekek fölé kell emelkednie. A ruszin kormányzótanácsnak — ha létrejön — a húsz év óta elodázott ruszin tartománygyűlés, a Szojm szellemében kell működnie, tehát mindazokat a jogokat gyakorolni képes legyen, amelyekért a rutén népi politikusok, Kurtyák, Bródy, Fencik és Demkó harcoltak az elnyomás éve alatt. Ebből a szempontból elsőrendű fontosságú!, hogy a Ruténföld budapesti törvényhozói egyben a rutén kormányzótanács tagjai is legyenek.

Egán, atyja szellemében új hegyvidéki kirendeltségre gondol, a negyven év óta megszakított szálak tovább-

²⁶² Dr. Egán Imre: Milyen legyen a ruszin autonómia? Ungvár 1939 43. 1.

fejlesztésére. Kétségtelenül helyes ez a koncepció, de a rutén területi autonómia keretében — intézményesítéd alapon. Tehát nem kirendeltség lenne többé ennek a munkaszolgálatnak jellege, hanem öntudatos nemzetpolitikai tevékenység, mely a ruszin vándormozgalmak módját rendszeresítené, a rutén földkérdést végleg rendezné, a hitel és fogyasztási szövetkezeteket megszervezné és az erdőkitermelés kérdésében felügyelő és véleményező szerepe lenne.

Kárpátalja nyelv jogi kérdését a magyar és ruszin nyelvek területi egyenjogúsításában látjuk, azaz a köz igazgatás magyar és ruszin, a közoktatás ruszin és magyar jelleggel bírjon. Az autonóm Ruténföld keretében elképzelt délruszinok színmagyar területeken a közigazgatásban a ruténségnek a 20%-os nemzetiségi elv alapján kell jogait biztosítani.

A közelmúltban a kárpátalji sajtó ruszin és magyar szervei élehangú polémiába kezdtek a rutén területi autonómia kérdése felett.²⁶³ Ebben a vitában mindkét oldalról elvesztették a szemmértéket és higgadt politikai magatartást. A rutén kérdést egyéb körülmények miatt is mint közigazgatás, közoktatás, államgazdaság és az egyes jelenségekben már kifejezésre jutó szeparatista kísérletek megakadályozása érdekében sürgősen *nyugvópontra kell hozni és gyökerében megoldani!*

A ruszin önrendelkezési jog kereteinek és jellegének meghatározása a szakemberek feladata, de történelmi

²⁶³ L. Ruszkij Vestnik 1939 IV. 2, Kárpáti Magyar Hírlap IV. 16. p.

felelősség terheli őket mindkét nép közvéleményével szemben. Mert a ruszin autonómia ügye a politikai és gazdasági problémák gyökeres rendezésén, a rutén és magyar érdekek testvéri kiegyeztetésén fordul és ez a megegyezés a középeurópai magyar népi politika első fegyverténye lesz.

Hisszük, hogy mindkét részről végleges, megnyugtató rendezés, mely a ruszin nemzet szabad történelmi fejlődésének alapjait fogja jelenteni a magyar-ruszin életközösségben.

És akkor Verhovina feltámad.
Valóban feltámad!

Budapest, 1939 május.

TARTALOMJEGYZÉK

1. A RUTÉN MŰVELŐDÉS KEZDETEI..... 13

A ruténség faji, népi, vallási, kulturális [különös tekintettel az irodalomra] leírása és a rutén—magyar ezeréves sorsközösség.

2. KELET VAGY NYUGAT..... 35

A vallási szempont jelentősége a rutén nép fejlődésében. Az egyházi unió. Görögkatolikusok és görögkeletiek vagy Szentpétervár, Lemberg-Ungvár és Budapest harca. Az egyházi skizma [szakadás]. A vallási pörök: Az izai pör 1904. A máramarosi pör 1913—14. Végső kísérletek a pánszláv veszedelem elhárítására: egyházi könyvek, naptár- és betűrevízió. A pravoszláv gondolat belső titkos propagandája. Világháború.

3. EGÁN..... 75

A szociális helyzet Egán mozgalma előtt. Kivándorlás, nyomor, kizsákmányolás. 1897, rutén akció. 1898—1900, a hegyvidéki akció. Egán ínségakciója. Egán, a ruszin nép jótévője. Hítel- és áruelesztő szövetkezetek, mintagazdaságok, földbérletek, harc a kivándorlás ellen, állatimport. Állandó hegyvidéki kirendeltség. Egán halála. 1901. A hegyvidéki kirendeltség alkonya.

4. AMERIKAI RUTÉNSÉG..... 101

Vallási propaganda. Az amerikai rutén sajtó szerepe. Izgató röpiratok. Az amerikai ruténség a vallási pórok idején. A szereparatista törekvések kezdete. Philadelphiai egyezmény. Routhenian American National Council. Mokesporti deklaráció. Scrantoni egyezmény. Wilson, Masaryk és Zsatkovics. Az amerikai rutén delegáció Párizsban, Benes kijátssza az amerikai ruténséget. Zsatkovics bukása.

5. A PÁRIZSI RÉKEKONFERENCIA ÉS AMI UTÁNA
KÖVETKEZETT..... 115

Az ungvári, huszti és eperjesi rutén nemzeti tanács. Beszkid Antal, az eperjesi tanács és a csehbarát irányzat. Szabó Eurnén, az ungvári tanács: hűség Magyarország iránt. Bracsajkó Gyula, a huszti tanács és az ukrán unió. Saint-Gerrain és a rutén autonómia. Ezt megelőzően a párizsi tárgyalások. Wilson kiküldi Goodwynt, a budapesti amerikai katonai misszió vezetőjét Ruzska-Krajna miniszteréhez. Egy becsületes jelentés. Guernier és Seymour delegátusok Csehszlovákia érdekében. Clemenceau parancsot ad Wyxnek Kárpátalja megszállására. A rutén Diéta. A rutén nép jogait biztosító 10., 11., 12. és 13. szakaszok. A rutén autonómiát elsikkasztják.

6. AZ AUTONÓM RUTÉN GONDOLAT HARCA..... 113

A Zsatkovics-expozé. A rutén ügy a Népszövetség előtt. Petíciók. Megjegyzések és jelentések csehszlovák részről. Állandó felszólalások. Yuhász-deklaráció 1928. A ruténség belső helyzete és politikai fejlődése a cseh terror alatt. Egy parasztvezér: Kurtyák János és a rutén néppárt. A rutén népi sajtó, Bródy András és Demkó Mihály. A ruténség politikai fejlődése Kurtyák halála után a Volosin-uralomig.

7. A „HARMADIK UKRAJNA“..... 189

Az ukrán gondolat Európában, az ukrán propaganda Kárpát-alján. Az I. Ukrajna. Ukrajnát felosztják. Ukrán szabadságharcok a XIX. században. Bismarck és az ukránok. Nicoli ezredes és a müncheni ukrán kapcsolatok (1903). Forradalmak (1905). Az orosz összeomlás (1917). Az ukrán nemzeti tanács.

II. Ukrajna. A kievi tanácsköztársaság. Denikin és Wrangel, Petljura és Szkoropadszky. A német segítség. Petljura és Pilsudszki. A lengyel-ukrán egyezmény. II. Ukrajna elbukik. A „független ukrán köztársaság“. A világ ukrán szervezetei. (Petljura, Konovalc, Szkoropadszky.) A huszti kör szerepe. Volosin Ágoston. Az ukrán propaganda álarc nélkül. „Kárpát-ukrajna“; Az ukrán „Száznap“ története. Volosin bukása.

8. VERHOVINA FELTÁMAD..... 217

A ruténség jelentősége 1939 március 18. után. A ruszin autonómia kérdése. A ruszin nemzet jogai és kötelességei. A helyi autonómia és a kulturális autonómia viszonya. A magyar szempont. Az autonómia küszöbén. A rutén jövő.